

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

ZİMMÎLERE AİT MÂBEDLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Abdul Kadir TURAN

**Danışman
Doç. Dr. İlyas YILDIRIM**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. İlyas Yıldırım danışmanlığında, Abdul Kadir Turan tarafından hazırlanan *Zimmîlere Ait Mâbedlerin Hukukî Statüsü* adlı bu tez çalışması, 14/02/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	: Doç. Dr. İlyas YILDIRIM	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Tayip NACAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Zimmîlere Ait Mâbedlerin Hukukî Statüsü” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

14 /02/2023

Abdul Kadir TURAN

ÖN SÖZ

İslâm dini Müslümanlara dünyada hakkı ve adaleti hâkim kılmayı öğütlemektedir. Bu amaca uygun hareket eden Müslümanlar bunun doğal bir sonucu olarak diğer toplumlarla tarih boyu etkileşimde bulunmuşlardır. İslâm'a göre dinde zorlama olmaması sebebiyle Müslümanlar bu etkileşimler neticesinde kendi ülkelerine tabi olan diğer din mensuplarını kendi dinleri üzerine vatandaş olarak kabul etmiş ve onlara dini ve insani temel haklarını tanımıştır.

Şüphesiz ki gayrimüslimlere ait mâbedler de onların dini ihtiyaçlarındandır. Ancak ibadetlerin toplumsal anlamda tezahür ettiği yerler olması bakımından ve mâbedlerin sembolik yönü bulunması sebebiyle mâbedler diğer dinî haklardan farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü onların diğer haklarından ayrı olarak özel bir inceleme konusudur. Dolayısıyla bu çalışma zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statülerini serbestlik ve kısıtlamalar yönünden ele almayı ve bunun hukukî temellendirmesindeki mantığı ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tezin başından sonuna tüm aşamalarda bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. İlyas YILDIRIM'a teşekkür ederim. Tez konumu belirlemek hususunda önemli katkıları bulunan Prof. Dr. Ali KUMAŞ'a teşekkür ederim. Tez savunma jürisinde bulunan ve tezin olgunlaşmasına katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Tayip NACAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ'ye teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde kendisiyle istişarelerde bulunduğum ve tezimin bazı bölümlerini okuyarak katkıda bulunan değerli dostum Öğr. Gör. Ömer Faruk OLGUN'a teşekkür ederim. Son olarak beni büyütüp yetiştiren anne ve babama, yediğim her yemeğin vücuduma olan katkısı gibi bugüne kadar ilmî olarak bana katkı sunan tüm hocalarıma ve bu süreçte bana tahammül göstererek destek olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Abdul Kadir TURAN

Trabzon/2023

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. İSLÂM HUKUKUNDA ÜLKE VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARI	6
1.1. İslâm Hukukunda Ülke Kavramı	6
1.1.1. Dâr/Ülkenin Tanımı.....	6
1.1.2. Ülke Statüleri.....	7
1.1.3. Ülke Statülerinin Değişmesi.....	16
1.2. İslâm Hukukunda Vatandaşlık Kavramı	19
1.2.1. İslâm Ülkesinin Vatandaşları	19
1.2.2. Zimmî ve Zimmet Akdi.....	21
2. ZİMMÎLERE AİT MÂBEDLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ.....	30
2.1. Zimmîlere Ait Mâbedler	30
2.1.1. Kenîse-Bîa- Deyr.....	30
2.1.2. Kılâye	31
2.1.3. Savmea`	31
2.1.4. Fühür.....	31
2.1.5. Beyt-i Nâr	31
2.2. Mâbedlerin Hukukî Statüsü İle İlgili Deliller	32
2.2.1. Zimmîlerin Mâbedleri Hakkındaki Ayetler.....	32
2.2.2. Zimmîlerin Mâbedleri Hakkındaki Hadisler	36
2.2.3. Zimmîlerin Mâbedleri İle İlgili Hülefâ-i Râşidîn Uygulaması.....	40
2.3. Mezheplerin Konu Hakkındaki Görüşleri.....	44
2.3.1. Şehirlerin İlgili Hükümler Açısından Sınıflandırılması	44
2.3.2. Müslümanların Savaşarak Fethettikleri Şehirler	44
2.3.3. Müslümanların Kurdukları Şehirler	51

2.3.4. Sulh İle Fethedilen Şehirler	57
2.3.5. Cezîretü'l-Arab İle İlgili Hükümler.....	63
2.3.6. Mâbedlerin Hukukî Statüsü Bakımından Şehir-Köy Ayrımı	69
SONUÇ.....	75
KAYNAKLAR	79

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. İlyas YILDIRIM

Hazırlayan : Abdul Kadir TURAN

Yıl : 2023

Sayfa Sayısı : 93

ÖZET

ZİMMÎLERE AİT MÂBEDLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Bu çalışmada, zimmîlere ait mâbedlere yönelik serbestlik ve kısıtlamaların hukukî alt yapısı ve söz konusu hükümlerin usûlî dayanakları tespit edilerek zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsünün ortaya konması amaçlanmıştır. Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu ile doğrudan irtibatlı olması sebebiyle İslâm hukukunda ülke ve vatandaşlık kavramları ele alınmıştır. İkinci bölümde öncelikle konuyla ilgili kavramlara ve söz konusu hukukun oluşumunda etkili olan delillere, ardından da mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Mezheplerin görüşlerine yer verilirken mezhep içi ve mezhepler arası ihtilaf ve ittifak noktaları, farklı görüşler hakkındaki tercihlerin zaman içindeki seyri ve fakihler tarafından nasslar dışında ortaya konulan ve usûlî dayanakları gösteren aklî deliller incelenmiştir. Çalışma neticesinde, İslâm hukuku tarafından diğer dinlere ait mâbedlerin birer dinî sembol ve hâkimiyet alameti olarak değerlendirilmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan gayrimüslimlere ait mâbedler diğer bazı dinî semboller ile birlikte dinî propaganda aracı olacağı ve İslâmın hâkimiyetine şeklen rekabet ve muhalefet anlamı taşıyacağı yerlerde kısıtlanması gerektiği neticesine ulaşılmıştır. Müslümanların savaşarak kazandığı ve bizzat Müslümanların kurduğu şehirlerde arazi mülkiyetinin Müslümanlara ait olmasının da İslâm hukukçuları tarafından zimmet ehlinin mâbedleri hakkında bir diğer kısıtlama sebebi olarak değerlendirildiği görülmüştür. Zimmîlere dinen ihtiyaç duymaları sebebiyle, dinî propaganda aracı sayılmayan ve İslâm'a muaraza anlamı taşımayan yerlerde kendilerine ait mâbedler hususunda serbestlik tanınacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, Ülke, Vatandaşlık, Zimmî, Mâbed

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. İlyas YILDIRIM
Author : Abdul Kadir TURAN
Year : 2023
Pages : 93

ABSTRACT

**THE LEGAL STATUS OF THE HOUSES OF WORSHIP BELONGING TO
THE DHIMMIS**

The aim of this study is to determine the legal status of the houses of worship belonging to the dhimmis by identifying the legal framework of freedoms and restrictions related to them and the procedural bases of these provisions. The thesis consists of two parts. In the first part, the concepts of country and citizenship in Islamic law are discussed due to their direct relevance to the subject. In the second part, the concepts related to the subject and the evidence that influenced the formation of the relevant law are discussed, followed by the views of the Islamic sects. While presenting the views of the Islamic sects, intra-school and inter-school conflicts and agreements, the evolution of preferences for different views over time, and rational evidence presented by scholars outside of scriptural sources are examined. As a result of the study, it was determined that the houses of worship belonging to other religions are evaluated by Islamic law as religious symbols and symbols of domination. Therefore, it was concluded that in places where they could serve as religious propaganda tools and compete with Islam, the houses of worship belonging to non-Muslims should be restricted, together with other religious symbols. It was also observed that the fact that land ownership in cities conquered by Muslims through war belongs to Muslims was considered by Islamic jurists as another reason for the restriction of the houses of worship of the dhimmis. It was concluded that in places where the houses of worship of the dhimmis are not considered as religious propaganda tools and do not pose a challenge to Islam, the dhimmis should be granted freedom regarding their own houses of worship because of their religious needs.

Keywords: Islamic Law, Country, Citizenship, Dhimmi, Temple

KISALTMALAR

bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Doç.	:	Doçent
Dr.	:	Doktor
ed.	:	Editör
Hız.	:	Hazret, Hazreti
M	:	Miladi
No.	:	Numara
Öğr.	:	Öğretim
Prof.	:	Profesör
s.	:	Sayfa
S	:	Sayı
s.a.v	:	Sallahualeyhivesellem
vd.	:	Ve devamı; ve diğerleri
y.y.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Bu çalışmada zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü incelenecektir. Müslümanlar tarih boyu fethettikleri bölgelerdeki gayrimüslimler ile birlikte yaşama tecrübesinde olmuşlardır. İslam'a göre dinî tercih hususunda zorlama olmaması sebebiyle Müslümanlar fethettikleri bölgelerde yaşayan gayrimüslimleri inançları üzere belli bir hukuki çerçevede vatandaş olarak kabul etmişler ve onlara temel haklarını tanımışlardır. Her dinin kendine ait bir mâbedi bulunduğuna göre mâbedler de gayrimüslimlere tanınan bu haklar arasına girecektir. Ancak mâbedler inançların toplumsal olarak tezahür ettiği ve dinler adına sembolik anlam taşıyan mekânlardır. Bu bakımdan mâbedler ile alakalı hukuk diğer ferdî haklardan farklılık arz etmektedir. Taşıdıkları sembolik anlam sebebiyle mâbedler diğer bazı dinî semboller ile birlikte belli kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Bu sebeple de zimmîlere ait hukuk içerisinde onların mâbedlerine taalluk eden hukukun özel bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma zimmîlere ait dinî bir ihtiyaç ve hak olması bakımından mâbedlerin serbestliğini, müslümanlara ait bazı hakların korunmasını sağlamanın ve taşıdıkları sembolik anlam bakımından da tabi oldukları kısıtlamanın hukukî çerçevesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Fakihlerin ilgili hükümlere yer verirken zikrettikleri taliller tespit edilerek zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsünün usûlî arka planının ortaya konması da bu çalışmanın bir amacıdır.

Geçmişte Müslümanlara ait devletlerin hüküm sürdüğü coğrafyada bazı yerlerde gayrimüslimlere ait mâbedlerin olduğu gibi bırakıldığı, bazı yerlerde ise bırakılmadığı hatta Müslümanlara ait mâbedlere dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu da Müslümanların zimmet ehlinin mâbedlerine nasıl bir hukuk çerçevesinde yaklaştıkları sorusunu akla getirmektedir. Yine yakın zamanda ülkemizde İstanbul'da Ayasofya'nın cami olarak yeniden ibadete açılması üzerine, Ayasofya özelinde başlayıp genel anlamda gayrimüslimlerin mâbedleri ile alakalı Müslümanların nasıl bir hukuk anlayışına dayanarak hareket ettiği şü'yû bulan bir tartışma haline gelmiştir. Bu çalışma özellikle bu gibi belli iddialara cevap vermek amacı taşımamakla birlikte, İslâm hukukuna göre yönetilen bir devletin uygulamalarının nasıl bir çerçevede

seyredeceğini ortaya koyması bakımından tarihteki uygulamaların arka planına ve ilgili tartışmaların akla getirdiği sorulara da açıklık getirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışmada İslam ülkesi vatandaşlarından zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü incelenecektir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslâm ülkesi vatandaşları ve onlara taalluk eden hakların bulunduğu mekân olması cihetiyle İslam hukukunda *ülke* kavramı ele alınacaktır. Ardından zimmîlerin İslam ülkesinin vatandaşları olmaları sebebiyle İslâm hukukuna göre *vatandaşlık* kavramı ele alınacaktır. İkinci bölümde klasik fıkıh eserlerinde zimmîlerin mâbedleri için kullanılan kavramlar hakkında bilgi verilecek, ardından ilgili hukukun oluşumunda kullanılan deliller ele alınacaktır. Deliller sadedinde zimmîlerin mâbedleri ile irtibatlı olan *ayetlere, hadislere, Hulefâ-i Râşidîn uygulamasına* yer verilecektir. Daha sonra fıkıh eserlerinde de takip edilmiş olduğu şekilde mâbedlerin bulunmasına konu olan mekânlara ayrı ayrı başlıklar açılacaktır. İlgili mekânlara dair mezheplerin zimmîlere ait mâbedler ile ilgili geliştirdikleri hukuka her mezhebe ait bir alt başlık halinde yer verilecektir. Mezheplerin görüşlerine yer verilirken mezheplerin mesleğe usulî bakış açısını ortaya çıkaran deliller burada ön plana çıkacaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu araştırmada döküman tarama yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili öncelikle Kitap ve Sünnet delilleri taranmıştır. Daha sonra mezheplerin görüşleri ana kaynaklardan incelenmiş ve varsa mezhep içi farklı görüşlere yer verilmiştir.

Kur'an'da doğrudan bu çalışmanın konusu ile ilgili bir ayet tespit edilmiş, ilgili ayetin tefsirinde Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı*, Kurtubî'nin *el-Câmiu`li ahkâmi'l-Kur'ân'ı*, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân'ı* gibi ahkâm ağırlıklı tefsirlerden ve Râzî'nin *et-Tefsîrü'l-kebîr* î gibi geniş kapsamlı tefsirlerden yararlanılmıştır.

Fıkıh kitaplarında daha çok senedsiz bir şekilde yer verilen hadisler, erken dönemde yazılmış müteferrik hadis kaynaklarından tespit edilmiştir.

Hulefâ-i Râşidîn uygulamasına dair ayrıntılı bilgilere kaynaklık teşkil etmesi bakımından Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *el-Harac'ı* önem arz etmektedir. Ebû Yûsuf, kitabının bir bölümünde Halîfe Hârûn Reşîd'in (ö. 193/809) ona dârüislâm'da bulunan

gayrimüslim mâbedleri ile ilgili sorduğu bir soruya cevap verirken, ilgili hukukta delil olarak kullanılan hadis, sahabe sözü ve özellikle de Hülefa-i Râşidîn uygulamasına ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Ahkâmu ehli 'z-zimme* adındaki esri zimmet ehlinin hukukuna hasredilerek yazılmış ilk eser olması bakımından önem arz etmektedir. Bu eser zimmîlere ait hükümleri etraflıca içeren bir eserdir. Genellikle Hanbelî mezhebi ekseninde olmakla birlikte eserde diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmektedir.

Şürûnbülâlî'ye (ö. 1069/1659) Kâhire'de *Cevvâniye* isimindeki mahallede bulunan bir kenîse hakkında sorulan soruya verdiği cevap risale şeklinde basılmıştır. Şürûnbülâlî söz konusu soru hakkında iki risale kaleme almıştır. Bunlardan *el-Eserü 'l-mahmûd li kahri zevi '-ukûd* isimiyile yayınlanan risalede zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı sınırlandırmanın dayandığı delilleri zikretmiş ve ardından zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı dört mezhepten de ayrı ayrı fetvalara yer vermiştir. *Kahru 'l-mille el-küfrâniyye bi'l edilleti 'l-Muhammediyye li tahrîbi deyri mahalle el-Cevvâniye* ismini verdiği diğer risalesi ise kendinin de belirttiği üzere Şeyhülislâm Yahya Efendi (ö. 1053/1644) tarafından zikri geçen *Cevvâniye* mahallesinde gayrimüslimler tarafından *deyr* olarak kullanılmaya başlanmış bir bina hakkında verdiği cevaptır.

Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370) *Fetâvâ'sında Men-u 'termîmi 'l-kenâis* başlığı ile zimmîlerin mâbelerini onarmaları ile ilgili bir soruya cevap verirken, zimmîlerin mâbedlerinin hukukî statüsü ile ilgili delillere ve bu konudaki dört mezhebin de görüşlerine yer vererek konuyu genişçe işler. Sübki konu ile ilgili hadis ve rivayetler hakkında ayrıntılı tahric ve değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu risale bu bakımdan önem arz etmektedir. İlgili fetva ayrıca risale olarak da yayınlanmıştır.

Bu konuda Arap dünyasındaki çağdaş çalışmalara gelince, Abdülkerim ez-Zeydân'ın (1921-2014) *Ahkâmu 'z-zimmiyyîn ve 'l-müste'menîn fî dârilislâm* isimli basılmış doktora tezi de bir diğer önemli kaynak olarak zikre değerdir. Bu eser de İbn Kayyim'in eseri gibi zimmet ehli ile ilgili hukuku etraflıca ele alan bir eserdir. Bu eser dört mezhebin görüşlerine daha ayrıntılı bir biçimde yer vermesi cihetiyle İbn Kayyim'in eserinden ayrılır. Yine müellif hükümleri yer yer bölgesinde yürürlükte bulunan mer'î kanunlarla da kıyaslamaktadır. Ayrıca müellif mezheplerin görüşlerine

yer verdikten sonra mezhep kaygısı gözetmeksizin tercihe şayan buluşu görüşü de belirtmektedir.

İsmâil b. Muhammed el-Ensârî (ö. 1418/1997) *Hükmü binâi'l-Kenâis ve 'meâbidi'ş-şirkiyye fî bilâdi'l-müslimîn* isminde bir risale kaleme almıştır. Bu risale Sübkî'nin yukarıda bahsi geçen risalesinin özeti mahiyetindedir. Müellif bütün aktarımlarını ondan yapmaktadır. Hatta yer yer diğer mezheplerin görüşlerine dair bilgileri de Sübkî'den nakletmektedir.

Bunlar dışında ülkemizde zimmîlere ait mâbedlerin hukukî çerçevesi ile ilgili konulara dolaylı olarak yer vermiş bazı çalışmalar vardır. Bunlardan Ahmet Özel'in *İslam Hukukunda Ülke* isimli eseri özellikle ilk bölümde ülke kavramı ile alakalı kendisinden istifade ettiğimiz bir eserdir.

Serdar Doğanay'ın *Mabet ve Hükümleri* isimli yüksek lisans tezi daha çok Müslümanların mâbedleri ile ilgili hükümlere yoğunlaşmakla birlikte zimmîlere ait mâbedlerele ilgili hukuka da kısaca yer vermektedir.

Ali Aslan Topçuoğlu'unun "*Temel Hak Ve Özgürlükler Açısından*" *İslâm Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü* isimli doktora çalışması zimmîlerin vatandaşlık statüleri ve temel hak ve sorumluluklarını ele alan bir çalışmadır. Bu çalışmada zimmîlerin mâbedleri hukukuna da değinilmiş olmakla birlikte bizim çalışmamız zimmîlerin mâbedlerinin hukukî statüsüne yoğunlaşması, ilgili delilleri etraflıca incelemesi ve fakihlerin ayrıntılı tartışmalarına ve delillendirmelerine yer vermesi bakımından bu çalışmadan ayrılmaktadır. Söz konusu çalışmada fakihlerin görüşlerine genel bir atıfta bulunulmakla yetinilmiş, bu konuda delil olarak değerlendirilen hadis ve sahabe uygulamasına kısmen yer verilmiştir. Bir hukuk araştırması olan bu çalışmada sahabe uygulamasına verilen yer fakihlerin görüşlerine ayrıldan daha fazladır. Yine ilgili hukuk bağlamında değerlendirilen ayetin tefsirinde ahkâm ağırlıklı tefsirlere yer verilmemiş bunun dışında bazı klasik ve modern tefsirlere yer verilmiştir.

Yine 2021 yılında Zübeyir Aslan tarafından *İslâm Hukukunda Mâbedlerin Yeri ve Hükmü* isimli bir doktora çalışması yapılmıştır. Söz konusu çalışma hem gayrimüslim mâbedlerini hem de Müslüman mâbedlerini ilgili tüm hükümler açısından ele almayı amaçlamaktadır. Bizim çalışmamızla konu bazı örtüşmeleri olmakla birlikte çalışmamız, zimmet ehline ait mâbedleri sadece hukuki statüleri

bakımından inceleyerek bu konuya yoğunlaşmakta ve konuya dair deliller ve tartışmalara daha ayrıntılı yer vermektedir. Mezheplerin ittifak ve ihtilaf ettiği noktaları tespit etmesi, mezhepler içerisindeki farklı görüşleri ve zaman içerisinde bu görüşlerden hangisinin tercih edilerek fetvaya taşındığı gibi noktaları tespit etmesi, ihtilafların mezhep içindeki tarihi seyrini ortaya koyması çalışmamızı ondan ayırmaktadır. İlgili hükümlere yer verirken fakihlerin zikrettikleri illetleri tespit ederek zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsünün usûlî dayanaklarını ortaya koymayı amaçlaması da bizim çalışmamızı ondan ayırmaktadır.

Öte yandan, çalışmamızda zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü ile doğrudan alakalı olan ülke ve vatandaşlık kavramları da hukuki çerçevesi ile ele alınmıştır.

1. İSLÂM HUKUKUNDA ÜLKE VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARI

Zimmîler İslâm ülkesinin vatandaşları olan gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla İslâm hukukuna göre *vatandaşlık* kavramının ve zimmîlerin vatandaşlık statülerinin incelenmesi gerekmektedir. Yine zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü İslâm ülkesi sınırları içerisinde bulunan yerlerde söz konusu olacağından İslâm hukukunda *ülke* kavramı ve statüleri de genel çerçevesiyle ele alınması gerekmektedir. Vatandaşlık yaşanan ülkeye tabi bir durum olması sebebiyle öncelikle ülke kavramı ve statüleri ele alınacak ardından vatandaşlık kavramı ve statülerine yer verilecektir.

1.1. İslâm Hukukunda Ülke Kavramı

Klasik kaynaklara bakıldığında ülke anlamını karşılayan terim olarak *dâr* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple öncelikle dâr kavramının kullanımı ve çerçevesi incelenecektir.

1.1.1. Dâr/Ülkenin Tanımı

Dâr kelime anlamı olarak, insanın mesken ihtiyaçlarını ihtiva eden etrafı duvar ile çevrili, evin de içinde bulunduğu arsa demektir.¹ Terim olarak ise dâr, herhangi bir otoritenin hâkimiyeti altında bulunan ülke ve toprak parçası demektir. Klasik fıkıh eserlerinde ülke manasında “dâr” terimi kullanılır. Nitekim İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) bunu, “Dârdan murâd, İslâm ya da küfür otoritesi altında olan bölge demektir.” şeklinde ifade eder.²

İslâm, insanları ve toplumu benimsedikleri inanca göre değerlendirir. İslâm’a göre bir toplum hukukî bakımdan sahip olduğu inanca göre sınıflandığı gibi, bir bölge ve ülke de orada hâkim olan otoriteye nispetle sınıflandırılır.³ Şüphesiz bu da dayanağını Kur’an’da bulmaktadır. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’deki âyetlerin umumuna bakıldığında insanların *inanırlar* ve *inanmayanlar* şeklinde ikiye ayrılmış olduğu

¹ Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 4/298; Muhammed Amîm el-İhsân, *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmîyye, 2003), 93.

² Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmîyye, 2011), 6/275.

³ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dârü'lislâm Dârülharb* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 74; Hacı Mehmet Günay, “Devletler Hukuku”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türkan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 534.

görülür. Bu hususta özel bir ayet zikredilecek olursa şu ayet zikredilebilir; “O (Allah) sizi yarattı, sizden bir kısmınız mümin, bir kısmınız da kâfirdir. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”⁴ Bu ayet-i kerîme ifade edilen ayrımı çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İslâm hukuku Kur’an’a dayanan bir hukuk olması hasebiyle gayet tabii olarak toplumu ve ülkeleri Kur’an’da yer aldığı şekliyle bu açıdan değerlendirmeye tâbi tutarak sınıflandırır. Bu mantığa dayalı olarak ülkeler belli statülerde değerlendirilir.

1.1.2. Ülke Statüleri

İslâm hukukuna göre sahip oldukları bazı özellik ve şartlara göre ülkelerin tabii oldukları hukuk farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan ülkeler hakkındaki sınıflandırma dârüislâm, dârülharp, dârülahd ve dârülbağy şeklindedir.

1.1.2.1. Ülke Tasnifinin Kaynağı

Dârüislâm ve dârülharp kavramları terim anlamı ile Kur’an’da açıkça geçmemektedir. Ancak Kur’an’da müminler ile kâfirler arasında açık bir ayrım görülmektedir. Örneğin Enfâl suresinin 72. ayetinde iman edip de hicret etmeyenler ile hicret eden müminler arasındaki farktan söz edilmektedir. Kur’an’da ülke ayrılığına bina edilmiş olan bu hüküm ülke statüleri ile alakalı taksimin Kur’an’a dayandığını göstermektedir.

Şeybânî’nin (ö. 189/805) *el-Âsâr*’ında Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarikiyle naklettiği ve Hz. Peygamber’in cihad hükümlerini açıkladığı hadisin bir rivayetinde “Onları dârüislâma dönmeye davet edin” şeklinde “dârüislâm” ifadesi açıkça geçmektedir.⁵ Yine başka bir hadiste de “İslâm diyarının merkezi Şam’dır” şeklinde dârüislâm ifadesi geçmektedir.⁶

Yine Saîd b Mansûr (ö. 227/842) *es-Sünen*’inde ve İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *el-Musannef*’inde geçen bir rivayete göre Ebû Saîd el-Eamm şöyle demiştir:

⁴ et-Teğâbün 64/2

⁵ Muhammed İbn el-Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbu’l-âsâr* (Dâru’n-Nevâdir, 1429), 728.

⁶ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid* (Mektebetü’l-Kudsî, 1414), 10/60; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405), 2/320; Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî Nuaym b. Hammâd, *Kitâbu’l-fiten* (Kahire: Mektebetü’t-Tevhîd, 1412), 1/253.

“Hz. Peygamber, efendisinden önce *dârülhaptan* çıkan kölenin hür olacağına ve efendi ondan sonra gelse bile kölenin iade edilmeyeceğine, ancak efendi köleden önce çıkarsa, köle de ondan sonra gelirse kölenin efendiye verileceğine hükmetti.”⁷ Görüldüğü üzere bu rivayette de *dârülharp* terim anlamı ile açık bir şekilde kullanılmaktadır. Yine Yahyâ b. Âdem’in (ö. 203/818) *el-Harâc*’ında senedi ile birlikte naklettiğine göre, Ebû Musâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) Hz. Ömer’e (634-644) Müslüman tüccarlar *dârülharbe* girdiklerinde gayrimüslimlerin Müslümanlardan vergi aldıklarını yazar. Bunun üzerine Hz. Ömer de aynı şekilde gayrimüslim tüccarlardan vergi alınması talimatını verir.⁸

Bunun dışında fıkıh ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlere dair telif edilen hemen hemen tüm eserlerde ilk dönemlerden itibaren bu kavramların terim anlamı ile kullanıldığı görülmektedir. Netice olarak ülke taksimi konusundaki kavramların Kur’an ve Sünnet’te manasını bulan kavramlar olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.2.2. Dârüislâm

Önceki başlıkta ülke/dârın herhangi bir otoritenin hâkimiyeti altında bulunan toprak parçası olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda hâkimiyetin İslâm otoritesine ait olduğu ülkeye *dârüislâm* denir. Dârüislâmın bu özelliklerini vurgular mahiyette 17 y.y. Osmanlı âlimlerinden Ebu’l-Bekâ (ö. 1095/1684) *dârüislâmı* şu şekilde tarif etmektedir: “Dârüislâm, Müslümanların imamının hükmünün geçerli olduğu yerdir.” Ebu’l-Bekâ bu tariftten sonra Zührî’den (ö. 124/742) şu nakilde bulunur: “Dârüislâm, Müslümanların galip olduğu ve emniyette bulundukları yerdir.”⁹ Ebu’l-Bekâ ve Zührî’nin tariflerinde dârüislâma ait şu iki özelliğin vurgulandığı görülmektedir: Müslümanların hâkimiyeti ve emniyeti.

Reddû’l-Muhtâr’da dârüislâmın dârülharbe dönüşmesiyle alakalı bölümde şöyle bir ifade yer almakatadır: “Bir yerde İslâm hükümleri kalkıp küfür ahkâmı icra ediliyorsa, oradaki Müslümanlar ilk emniyetleri ile orada yaşamaya devam edemiyorlarsa ve orası dârülharbe bitişik ise dârüislâm olmaktan çıkar.”¹⁰ Bu ifade de

⁷ Ebû Osmân Saîd b. ManSûr el-Horasânî Saîd b. Mansûr, *es-Sünen* (Riyâd: Dâru’l-Elûke, 2012), 2/290; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ‘Abdullâh b. el-‘Absî İbni ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyâd: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436), 16/70.

⁸ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Âdem el-Kureşî el-Kûfî Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, ts., 198.

⁹ Eyyûb İbn Mûsâ el-Kefevî Ebû’l-Bekâ, *el-Külliyât* (Müessesetü’r-Risâle, 2016), 451.

¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/288.

dârüislâmın *İslâm hâkimiyeti* ve *Müslümanların orada güven içinde olması* özelliklerini vurgulamaktadır.

İslâm hukukçularının dârüislama dair zikrettikleri bir diğer özellik ise bir ülkenin statüsünün oradaki halka ve orada yaşayan toplumda galip olan inanca göre değil bilakis orada hâkim olan otorite ve uygulanan ahkâma göre belirleneceğidir. Yani bir yerin halkının çoğunluğu gayrimüslim olsalar, ancak orada İslâm otoritesi hâkim bulunuyor ve İslâm ahkâmı icra ediliyorsa orası dârüsilâm olmaktadır. Cessâs (ö. 370/981) bunu şu şekilde ifade eder; “Bir ülkeye hüküm, oradaki üstünlüğe ve din hükümlerinin orada uygulanmasına göre verilir.”¹¹

Netice olarak dârüislam tanımı hususunda üzerinde durulan hususiyetleri şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. Ülke tanımında otorite ve hâkimiyet esastır.
2. Dârüislâmda Müslümanlar güvendedir.
3. Dârüislâmda İslâm’ın hükümleri uygulanmaktadır.

Dârüislâmın ilk vücut bulması Hz. Peygamber’in (s.a.v) Medine’ye hicret etmesi ile gerçekleşmiştir.¹² Çünkü Mekke’de Müslümanların güven içinde bulundukları, İslâm hükümlerinin uygulandığı ve İslâm otoritesinin hâkim olduğu bir ortam oluşmamıştı. Resûlullah’ın uzun mücadeleleri sonucunda Mekke’de bu manada bir netice alınamayınca Medine’ye hicret edildi. Medine’de bazı Yahudi kabileler ve Araplardan Evs ve Hazreç kabileleri birlikte yaşamaktaydı. Hicret ve İslâmiyet öncesi Medine’de siyasi otorite Araplardaydı. Resûlullah, Medine’ye hicreti ile Müslümanların oradaki siyasi lideri oldu. Ardından yapılan Medine Anlaşması ile Resûlullah’ın başkanlığı diğer kabileler tarafından da kabul edildi.¹³

Resûlullah Medine’ye hicret ettikten sonra Medine vesikası olarak bilinen anlaşmayı gerçekleştirmiş ve böylece ilk dârüislâmın temelleri atılmıştır. Medine vesikası ile Medine’de yaşayan Müslümanlar ve diğer din mensubu topluluklar arasında, hukuki bir çerçevede yaşamak üzere anlaşma imzalanmıştır.¹⁴

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhî l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş (Beyrut, Medine: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Dârü’s-Sirâc, 2010), 7/216.

¹² Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 79.

¹³ Mustafa Fayda vd., “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (istanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/438-440.

¹⁴ Fayda vd., “Zimmî”, 44/438-440.

Anlaşmada yer alan, “*Vesikayı imzalayanlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler*”¹⁵ maddesi bu anlaşma ile bir devletin kurulduğunu gösterir. Yine anlaşmada yer alan “*Yahudilerden bize tabi olanlar*” ve “*Yazıda adı geçen guruplar arasında bir anlaşmazlık ve öldürme durumu hakkında Resûlullah Muhammed’e başvurulacaktır*”¹⁶ gibi maddeler Medine’de İslâm otoritesinin hâkim konumda olduğunu göstermektedir. Zira bu anlaşma ile Resûlullah Medine site devletinin başkanı ve ordu kumandanı olmuştur. Bu anlaşmanın imzalanması ile ilk dârüislâmın vücut bulduğu müşahede edilmektedir.

Dârüislâmın kapsamına gelince, İslâm hâkimiyeti altında bulunan yerleşim yerleri, boş topraklar ve İslâm ülkesinin hava sahası dârüislâmın sınırlarını teşkil eder.¹⁷ Denizlerin dârülharp mı dârüislâm mı sayılacağı fakihler arasında ihtilaftır. Bir gurup fakih otoriteye konu olmaması bakımından ne dârülharp ne de dârüislam olacağını söylerken diğer bir gurup fakih İslâm otoritesi dışında kalan her yeri dârülharp olarak yorumlamalarından dolayı denizlerin de dârülharp olacağını söylemişlerdir. Ancak eğer otorite mümkünse o zaman dârüislam sayılacağı söylenmektedir.¹⁸ Örneğin Cessâs denizden çıkartılan incilerin humusa konu olup olmayacağından söz ederken, denizlerin dârüislama dâhil olmadığını gerekçe göstererek humusa konu olmayacağını söyler ve bunu da denizlerde hâkimiyetin mümkün olmamasına bağlar.¹⁹ Bu ifade denizlerin dârülharpten sayılmasının orada hâkimiyet kurulamaması gerekçesine ve düşüncesine bağlı olduğunu göstermektedir.

Netice olarak, Ahmet Özel’in de belirttiği gibi, İslâm otoritesinin altında bulunan denizler, yerleşilmiş veya boş bulunan topraklar ve İslâm ülkesinin hava sahası dârüislâmın sınırlarını teşkil ettiğini söylemek mümkündür.²⁰

1.1.2.3. Dârülharp/Dârülküfür

Yukarıda dârüislâmın Müslümanların hâkim oldukları ve emniyette bulundukları yer/ülke olduğu belirtilmişti. Dârülharp de bunun karşıtı olarak

¹⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (Mısır: Mektebü'tü'l-Mustafâ, 1375), 2/1/501.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/503.

¹⁷ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 90.

¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/267.

¹⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/328.

²⁰ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 90.

kullanılan kavramdır. Ebu'l-Bekâ *el-Külliyât*'ında dârüislâm ve dârülharp tanımlarını birlikte zikreder ve buna işaret eder: "Dârüislam Müslümanların imamının hükmünün geçtiği yer, dârülharp de kâfirlerin devlet başkanının hükmünün geçtiği yerdir." Yine Zührî'den nakille: Dârüislâm Müslümanların galip olduğu ve emniyet/güven içinde bulundukları yerdir. Dârülharp de Müslümanların kâfirlerden korktukları (emniyette olmadıkları) yerdir."²¹ der.

Dârülharbin kapsamına gelince, öncelikle gayrimüslim bir idarenin altında bulunan her yer dârülharptir. Önceki başlık altında da ifade edildiği üzere açık denizler de otoriteye konu olmaması itibarıyla bazı âlimlere göre dârülharp olarak değerlendirilir. Bu görüşte olan âlimler yine aynı itibarla kimsenin otoritesinin olmadığı toprakları da dârülharp olarak değerlendirirler. Nitekim Tahtâvî (ö. 1231/1816) *ed-Dürri'l-Muhtâr* haşiyesinde dârüislâm veya dârülharbe dâhil olmayan yerlerin de dârülharp sayılması gerektiğini ifade etmekte ve buna gerekçe olarak, "Çünkü orada kimsenin otoritesi yoktur." demektedir.²²

Mezkûr tanımları göz önünde bulundurduğumuzda netice olarak dârülharbin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

- İslâm otoritesinin dışında kalan yerlerdir.
- Küfür hükümleri icra edilmektedir.
- Müslümanlarla aralarında İslâm hükümlerini tatbik hususunda bir anlaşmaları olmayan yerlerdir.

Yukarıda dârüislâm kavramının ortaya çıkışı ele alınırken, ilk dârüislâm'ın Medine'ye hicret ile vücut bulduğu ifade edilmişti. Dârülharb ise İslâm hükmünün hâkim olmadığı yer olması sebebiyle dârüislâmdan önce de mevcuttur. Zira bu anlamda Medine'ye hicretten önce de Mekke dârülharp idi. İslam hukukçularının Mekke dönemindeki bazı uygulamaları da dârülharp ile alakalı hukuk hususunda delil olarak kullanmaları, o dönemdeki haliyle de Mekke'yi dârülharp olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.²³

²¹ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 451.

²² Ahmed ibn Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmimiyye, 2017), 4/287.

²³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed ibn Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr* (Müessesetü'r-Risâle, 1415), 8/247.

Ayrıca, dârülharp kavramının yanında İslâm otoritesinin dışında kalan yerleri ifade etmek için dârülküfr, dârüşşirk, dârülkahr gibi kavramlar da kullanılmıştır. Ahmet Özel'in de belirttiği üzere küfür otoritesi altında bulunan ülkeler için harbe yani savaşa nispet edilerek dârülharp teriminin kullanılması vakıada mevcut olan savaş halini, küfre nispet edilerek dârülküfr diye isimlendirilmesi, orada hâkim olan mevcut otorite açısından, yine bu yer için dârülkahr isimlendirilmesinin yapılması da orada adaletin değil zorbalığın ve kahrın hâkim olması bakımından yapılmıştır.²⁴

1.1.2.4. Dârülbağy

İslâm Hukukuna göre Müslümanların, başlarındaki adil ve meşru devlet başkanına tabi olmaları ve itaat etmeleri bir vecîbedir. Müslümanların meşru devlet başkanına karşı ayaklanan kişiye bâğî denir.²⁵

Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Fethu bâbi'l-inâye*'de "Buğât, bâğî kelimesinin çoğuludur. Hak (meşru) devlet başkanına karşı ayaklanarak ona itaatten el çeken guruptur" der ve "hak (meşru) imam" tabirini, "Müslümanların çoğunluğunun (meşruiyetinde ve adaletinde) icmâ ettikleri" şeklinde açıklar.²⁶

Ömer Nasûhi Bilmen (1883-1971) bağy kelimesinin ism-i fâili olan bâğîyi, "Haklı, hakkı yerine getiren bir devlet başkanına (veliyyü'l-emr) veya yardımcısına karşı bir te'vile, yani kendisince doğru görülen bir delile dayanarak isyan edip itaat dairesinden çıkan kimse demektir." şeklinde tanımlamaktadır.²⁷

Bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda şu özellikleri bulunduran bir topluluğun buğât hükmünü alacağını öylemek mümkündür:

- İslâm cemaatinin çoğunluğunun tabi oldukları görüşten farklı bir görüş benimserler.
- İleri sürdükleri görüş kendilerince haklı bir te'vile dayanır. Nitekim her hangi bir görüşü savunmak için ve bir te'vile dayanmaksızın yapılan

²⁴ Ahmet Özel, "Dârülharp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/536.

²⁵ el-İhsân, *et-Ta'rîfât*, 42.

²⁶ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye fî şerhi kitâbi'n-Nukāye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3/309.

²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh ilmi & İslâm hukuku terimleri sözlüğü*, ed. Kemal Yıldız (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 40.

isyanlar bu manada değerlendirilmezler. Onlar için İslâm Hukukunda, *yol kesici, eşkıya* tabirleri kullanılır ve farklı hükümlere tabi olurlar.

- Kendilerini savunacak silahlı güce sahiptirler.
- Meşru devlet başkanına ve onun otoritesine karşı başkaldırırlar.

İşte bütün bu sıfatları kendisinde barındıran bir gurubun bir araya geldikleri bölgeye dârülbağy denmektedir.

İslâm tarihinde bâğîler ve onlarla mücadele ile ilgili ilk örnekliği Hz. Ali ve Hariciler arasındaki hadiseler teşkil eder.²⁸

Dârülbağy dârülişlâmdan sayılır, onlarla yapılan savaş gayrimüslimlerle yapılan savaş gibi değerlendirilmez ve kuralları farklıdır.

Bâğîler ile ilgili temel hükümler şu şekilde özetlenebilir:

1. Böyle bir grup toplanıp mücadele başlatsalar, onları isyana sevk eden şeyin ne olduğu sorulur. Eğer kendilerine bir haksızlık yapıldığı tespit edilirse hakları teslim edilir. Eğer isyan sebepleri haklı görülmezse, önce devlete itaate çağırılırlar. İtaati kabul ederlerse kendilerine ilişilmez. İtaat etmezlerse kendileriyle savaşılr.²⁹
2. Fakihlerden bir gurup, harekete geçmedikçe onlara karşı savaşı ilk başlatan olunmaması gerektiğini söyler. Mesela Kudûri'nin (ö. 428/1037) ifadesi şöyledir: “*Onlar başlamadıkça onlarla savaşa başlanmaz*”. Ancak Meydânî (ö. 1298/1881) şerhinde, Hâherzâde'den (ö. 483/1090) bir araya gelip silahlanmaları durumunda savaşı ilk başlatan olmanın caiz olduğu görüşünü nakletmektedir.³⁰
3. İsyancılara karşı yapılan savaşta kâfirlerle yapılan savaştan farklı olarak; arkasını dönüp giden, yaralı olarak ele geçirilen ve esir olarak alınanlar öldürülmez, malları ganimet olarak alınmaz, kadın ve çocukları esir edilmez. Ancak diğer Müslümanlardan farklı olarak ölülerinin cenaze namazı da kılınmaz.³¹
4. İsyancıların hâkim olduğu yerde yaşayan halktan aldıkları vergiler tekrar toplanmaz. Şayet topladıkları vergilerden zekât gibi ibadet yönü olanlar

²⁸ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 3/309; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 137.

²⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/99.

³⁰ Abdulğani el-Guneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2017), 2/566.

³¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/99.

hak sahiplerine ulaştırılmışsa zaten mesele yoktur. Eğer bu malların haksız yere kullanıldığı biliniyorsa o takdirde Allah ile aralarındaki hukuk açısından tekrar ödenmesi tavsiye edilir.³²

5. Asilerin atadığı kadıların verdikleri hükümler hususunda tahkikat yapılır. Eğer hükümlerin adalete uygun verildiği tespit edilirse bunlar geçerli kılınır. Eğer adalete ters hükmettikleri tespit edilirse tenfiz edilmezler.³³
6. İsyancılar isyan esnasında işledikleri yaralama, öldürme ya da mala zarar verme gibi suçlar için ayrıca yargılanmazlar. Bütün bunlar isyan suçu içerisinde değerlendirilir. Ancak bizzat belli bir şahsın malını aldıkları biliniyorsa, o malın iadesi sağlanır.³⁴

1.1.2.5. Dârülahd

İslâm Hukukuna göre gayrimüslimlerle savaşmamak üzere ücret karşılığı ya da karşılıksız anlaşma yapmak caizdir.³⁵ Bu tür anlaşmaları ifade etmek için, ahd, akd, sulh, hüdne, mudâhene, müvâdea, musâleha gibi kavramlar kullanılır. Kendisi ile herhangi bir ücret karşılığında veya ücret olmaksızın savaşı terk etmek üzere anlaşma yapılan ülkeye dârülahd denir. Böyle bir ülke için dârürüssulh, dârülmuvâdea, dârülmüâhede, dârülemân tabirleri de kullanılır.³⁶

Harp ehli ile yapılan anlaşmalar barındırdıkları özellikler bakımından iki farklı şekilde sınıflandırılır:

- Ülke arazisinin Müslümanlara ait olması ve topraklarında İslam hükümlerinin icrasını kabul etmiş olmaları.
- Ülke arazisinin kendilerine ait olması ve topraklarında İslam hükümlerinin icra edilmemesini şart koşmaları.

³² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/105; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 9/542; el-Meydânî, *el-Lübâb*, 2/568.

³³ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 9/542.

³⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/105; el-Meydânî, *el-Lübâb*, 2/568.

³⁵ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433), 7/471.

³⁶ “Dârülahd”, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990 1410), 20/217-220.

İlk şart üzere bir anlaşmanın yapılmasına tüm âlimler cevaz vermektedir.³⁷ Bu durumda onlardan alınan ücret cizye sayılır. Onlar da zimmet ehi olurlar. Bu anlaşma bağlayıcıdır ve Müslümanlar tarafından bozulması caiz değildir.³⁸ Bu anlaşma ile onların toprakları dârüliislam statüsünü kazanmış olur. Düşman tecavüzüne karşı tıpkı diğer İslâm beldeleri gibi savunulur.³⁹

Eğer topraklarının kendilerine ait olması ve topraklarında İslâm hükümlerinin uygulanmaması şartı ile anlaşma yapmak isteseler, bu durumda, ancak bu anlaşmada Müslümanlar için bir maslahat varsa anlaşma kabul edilir.⁴⁰

Muhâdene/muâhede ismi verilen bu anlaşma Hanefîler'e ve Malikîler'e göre ihtiyaç durumuna göre süresiz olabilir.⁴¹ Hanefîler'e göre bu şekildeki bir anlaşma bağlayıcı değildir, gerek görüldüğünde önceden karşı tarafa bildirilerek bozulabilir,⁴² Malikîler'e göre bağlayıcı olmakla birlikte karşı tarafın hıyanet edeceği gibi bir durum anlaşılması durumunda karşı tarafa bildirilerek bozulabilir.⁴³

Şafiîler'e göre ise ya en fazla on yıl olmak üzere müddet belirlenerek ya da müddet belirlemeksizin gerek görüldüğünde bozma şartı ile anlaşma yapılabilir.⁴⁴

Hanbelîler'e göre müebbed olamaz, en fazla on yıl olabilir. Gerek gördüğünde bozulması şeklinde bir şart koşulması anlaşmanın iktizasına uygun değildir. Böyle bir şart koşulsa bile geçersizdir.⁴⁵ Anlaşma bağlayıcıdır ve bozulamaz.⁴⁶

Bu durumda mezkûr ülke dârüliislâm statüsüne dâhil olmaz. İşte bu şekilde anlaşma yapılan bir ülke için, dârülmüvâdea, dârülahd, dârüssulh tarbirleri kullanılır.⁴⁷

³⁷ “Dârülahd”, 20/217-220.

³⁸ el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Alemü'l-Kütüb li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417), 13/158; Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1414), 297.

³⁹ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/416.

⁴⁰ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 7/471; es-Semerkandî, *Tuhfe*, 297; Ebû Muhammed Abdullâh b. Necm el-Cuzâmî İbn Şâs, *İkdu'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi âlimi'l-Medîne* (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1423), 315.

⁴¹ İbn Şâs, *İkdu'l-Cevâhiri's-Semîne*, 334.

⁴² el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/417.

⁴³ İbn Şâs, *İkdu'l-Cevâhiri's-Semîne*, 334.

⁴⁴ Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ el-Müzenî el-Müzenî, *Muhtasaru'l-müzenî* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmîyye, 1419), 329.

⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/154-155.

⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/157.

⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/154; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 143; “Dârülahd”, 20/217-220.

Dârülahd ahalisine Müslümanlar tarafından ya da zimmet ehli tarafından tecavüzde bulunulması yasaktır. Ancak başka düşmanlar ile savaşmaları durumunda onları savunmak yükümlülüğü yoktur. Zira anlaşma bunu kapsamamaz.⁴⁸

1.1.3. Ülke Statülerinin Değişmesi

Belli hükümlere tabi bir ülkenin statüsü değişince tabi olduğu hükümler de değişecektir. Ülke statüsünün değişmesi orada yaşayan Müslümanlar hakkında pek çok şeyin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan ülke statülerinin değişmesi konusu önem arz etmektedir. Nitekim fıkıh kaynaklarında ülke statülerinin değişmesine dair geniş malumat bulunmaktadır.

1.1.3.1. Dârülharbin Dârülişlâma Dönüşmesi

Yukarıda ülkenin Müslümanların ya da gayrimüslim herhangi bir otorite altında bulunan herhangi bir yer olduğu belirtilmişti. Yine bazı âlimlerce herhangi bir otorite altında olmayan yer de dârülharb olarak değerlendirildiği görülmüştü. Burada sorulacak soru şudur: Gerek gayrimüslim bir otoritenin altında bulunması ve küfür hükümleri ile yönetilmesi, gerek de (ihtilafa binaen) Müslüman ya da gayrimüslim herhangi bir otoritenin hâkimiyeti altında bulunmaması sebebiyle dârülharb statüsünde olan bir yer nasıl dârülişlâm statüsünü kazanır?

Fıkıh eserlerinde bir yerin dârülahrepten dârülişlâma nasıl dönüşeceğine dair bir tartışma görülmemektedir. Nitekim İbn Âbidîn dârülişlâmın dârülharbe dönüşmesi ile alakalı tartışmaya ayrıntılı bir şekilde yer verirken, dârülharbin dârülişlâma dönüşmesi ile alakalı olarak Haskefi'ye (ö. 1006/1598) ait şu ifadeler ile yetinir: “Dârülharb cuma ve bayramlar namazları gibi islam hükümlerinin orada icra edilmesi ile dârülişlâma dönüşür.”⁴⁹

Netice olarak bir yerde islâm hükümlerinin icra edilmesi ile oranın dârülharbe dönüşmesinin şu şekillerde olabileceğini söylemek mümkündür: Eğer gayrimüslim bir otoritenin hâkimiyeti altında ise bu üç şekilde gerçekleşebilir:

⁴⁸ “Dârülahd”, 20/217-220.

⁴⁹ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebîsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1423), 338.

1. Bu yerin halkının Müslüman olması ve orada İslâm hükümlerini tatbik etmeleri;
2. Bir bölge halkının Müslüman olmaksızın, İslâm devleti ile ülkelerinde İslâm hukukunun tatbikini kabul şartı ile sulh/zimmet anlaşması yapmaları;
3. İslâm devletinin savaşıarak fethetmesi ve İslâm hükümlerini tatbik ve icra etmesi ile dârüislâma dönüşür.

Bir yer gayrimüslim ya da Müslüman herhangi bir otoritenin altında bulunmadığı için dârülharb sayılıyorsa bu yerin Müslümanlar tarafından ihya ve inşa edilmesi ile orası dârüislâma dönüşmüş olur.

1.1.3.2. Dârüislâmın Dârülharbe Dönüşmesi

Dârüislâma ait bir toprağın dârülharbe dönüşüp dönüşmeyeceği meselesi, ülke farklılığı sebebiyle değişen bazı hükümlere etkisi bakımından ve oranın tekrar fethedilmesi durumunda hangi savaş hükümlerinin geçerli olacağı açısından önem arz etmektedir.

Dârüislâm olan bir yerin dârülharbe nasıl dönüşeceğine dair ihtilafa Şâfiîler dâhil değildir. Çünkü Şâfiîler'e göre bir defa dârüislâm olan bir yer, kâfirler orayı istila etseler, Müslümanları oradan sürüp kendi hükümlerini icra etseler dahi bir daha asla dârülharbe dönüşmez.⁵⁰

Şâfiîler bu görüşlerini, "İslâm öyle bir üstünlüğe sahiptir ki, ona asla hiçbir şekilde üstün gelinemez."⁵¹ hadisine dayandırmaktadır. Şâfiîler bu hadisi şu kelilde değerlendirmektedir: İslâm ile üstün gelinmiş ve fethedilmiş bir yer, kâfirler tarafından tekrar işgal edilse bile İslâm yurdu olmaktan çıkmaz. Çünkü bu durumda İslâm'ın galibiyeti üzerine küfrün galibiyetini kabul etmek söz konusu olur. Bu da hadis ile çelişir.

⁵⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994), 3/497; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1992), 10/202.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Temyîz fî telhîsi tahrîci ehâdîsi Şerhi'l-Vecîz* (Riyâd: Edvâü's-Selef, 1428), 2970.

Hanefîler'den Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhhamed ile Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre ise küfür hükümlerinin orada tatbik edilmesi ile dârüislâm dârülharbe dönüşür.⁵²

Bu görüşte olanların delilleri ise şudur: Bir yer, orada İslâm hükümlerinin icrası ile dârüislâm adını alarak İslâm'a izafe edildiği gibi aynı şekilde küfür hükümlerinin icrası ile de küfre nispet edilerek dârülküfür olması gerekir. Nitekim bir yerde ne var ise orası ona nispet edilir. Örneğin Allâh Kur'an'da cenneti dârüsselâm (selamet yurdu), cehennem ise dârülbevâr (helâk yurdu) olarak isimlendirir. Çünkü cennette selamet ve cehennemde de helâk vardır.⁵³

Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ise, bir yer ancak şu üç şartın birlikte gerçekleşmesi durumunda dârülharbe dönüşür:

- Küfür hükümlerinin orada icrası;
- Dârülharbe sınır olması;
- Bu yer yeni otoritenin eline geçmeden evvel Müslümanların verdiği emâna dayanarak ikamet eden bir Müslüman ya da zimminin dahi orda kalmamış olması.⁵⁴

Ebû Hanîfe'ye göre bir ülkenin İslâm ya da küfre izafe edilmesi bizzat küfür ya da İslâm değildir. Ona göre orada emniyetin Müslümanlara ait olması ya da kâfirlere ait olması bir ülkenin alacağı izafetin önem noktasıdır. Çünkü hükümler güven ya da korkuya bağlıdır. Müslümanların orada yeni bir emân/güvence almadan yaşamaya devam ediyor olmaları onların evvelki emniyetleri ile yaşadıklarını göstermektedir. Demek ki Müslümanlar emniyettedir. Diğer şartını da şöyle delillendirir: Bir yer dârülküfre sınır olmadıkça orada Müslümanlar için emniyet sona ermiş olmaz. Bu sebeple de bu şart gerçekleşmedikçe oranın dârülharp olmaması gerekir.⁵⁵

Bu görüş şu şekilde de desteklenmiştir: Bir yer dârüislâm olduktan sonra sadece orada küfür hükümlerinin icrası ile dârülharp olacağı şüphelidir. Çünkü bunun gerçekleşmesi için diğer iki şartın bulunması gerektiği görüşünde olan âlimler de

⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/284; el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/513; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 10/202; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 114.

⁵³ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/513; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/288.

⁵⁴ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/513; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/288.

⁵⁵ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/513; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/288.

vardır. Bu durumda iki ihtimal söz konusu olur, ya orası sadece küfür hükümlerinin icrası ile dârülküfr olmuştur ya da diğer iki şart gerçekleşmediği için olmamıştır. Bu durumda, “Yakîn ile sabit olan, şek ile ortadan kalkmaz” kaidesi gereği oranın dârülharbe dönüşmemiş olması ihtimali tercih edilmelidir. Çünkü oranın önceden dârülislâm olduğu kesindir ancak şu durumda dârülharbe dönüştüğü şüphelidir.⁵⁶ Başka bir delil de “Bir hüküm bir illetle sabit olunca, o illetten bir şeyler kaldığı müddetçe hükmün varlığının devamına hükmedileceği” kaidesidir.⁵⁷

1.2. İslâm Hukukunda Vatandaşlık Kavramı

Devlet; millet, toprak/ülke ve siyasi hâkimiyet/egemenlik unsurlarının bir araya gelmesi ile oluşur. Millet unsuru ile devlet arasındaki siyasi bağa tâbiyet denir. Daha sonra tabiiyet kavramının yerine aynı manada vatandaşlık kavramı kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁸

Bu bölümde İslâm devletinin vatandaşları, gayrimüslimlerin zimmî statüsü kazanarak İslâm ülkesi vatandaşı olması, zimmet akdi ve zimmet akdi neticesinde zimmet ehlinin kazandığı temel haklar ve yüklendikleri sorumluluklar hakkında genel bilgiler verilecektir.

1.2.1. İslâm Ülkesinin Vatandaşları

Farklı ilmî disiplinler insanları ve toplumu; ırk, renk, bölge, dil gibi açılardan değerlendirmeye tabi tutarak sınıflandırır. İslâm, bunların hiçbirini gerçek manada bir sınıflandırma sebebi saymaz. İslâm her hususta olduğu gibi insanları ve toplumu değerlendirmede de inancı esas alır ve insanları inançlarına göre değerlendirir.⁵⁹ İslâm dini, dil ve ırk esasına dayalı milliyet anlayışını reddetmiş, bunun yerine toplumu birleştirmede esas olarak inanç birliğini mihenk taşı kabul etmiştir. Bütün zamanlara,

⁵⁶ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/513.

⁵⁷ Deliller ve değerlendirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 102.

⁵⁸ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 3/248; Ali Aslan Topçuoğlu, “*Temel Hak ve Özgürlükler Açısından*” *İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 36.

⁵⁹ Abdülkerim Zeydân, *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fî dâri'l-harb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 11; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/229.

mekânlara⁶⁰ ve insanlara⁶¹ Resûl olarak gönderilmiş olan Hz. Muhammed'e (s.a.v) iman edip davetine uyanlar *Müslümanlar* olarak isimlendirilir. Bu davete uymayıp inkâr edenler ise *gayrimüslim* olarak isimlendirilir.⁶²

Dârüislâm vatandaşları Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Müslümanlar

İslâm ülkesinin Müslümanların hâkim olduğu bütün toprakları ifade eden bir kavram olduğu ifade edilmişti. Ayrı devletlerden oluşan tüm İslâm beldeleri teorik olarak tek kabul edilmektedir. Müslümanların hepsi de Kur'an'ın ifadesi ile "tek bir ümmet"tir⁶³ ve "tüm müminler kardeştir."⁶⁴ Müslümanlar İslâm dinine girerek İslâm ümmetinin üyesi oldukları gibi İslâm devletinin de vatandaşı sayılırlar. Dolayısıyla Müslümanların İslâm devletinin vatandaşlığını kazanmış olmaları bizzat Müslüman olmalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁵

Bir Müslüman nerede bulunursa bulunsun İslâm ülkesinin vatandaşıdır. Ancak İslâm devletinin sağladığı siyasî ve hukukî anlamda vatandaşlık haklarından istifade edebilmesi yani can ve mal güvenliğinin sağlanması için dârüislâmda ikamet etmesi, dârülharpte ikamet ediyor ise dârüislâma hicret etmesi gerekir. Ayrıca bir Müslüman dinden dönmedikçe vatandaşlık hakkını kaybetmez.⁶⁶

b) Gayrimüslimler

Gayrimüslimler ise dârüislâm vatandaşlığını "zimmet akdi" denilen bir bağ ile kazanabilirler. Bu anlaşma ile dârüislâm vatandaşı olan bir kimseye de zimmî denir.⁶⁷

Aşağıda gayrimüslimlerin İslâm ülkesi vatandaşı olmasını sağlayan zimmet akdi ve kapsamı hakkında bilgi verilecektir.

⁶⁰ el-A'râf 7/158

⁶¹ es-Sebe' 34/28

⁶² Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 11; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/229.

⁶³ el-Enbiyâ 21/92

⁶⁴ el-Hucurât 49/10

⁶⁵ Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/248.

⁶⁶ Günay, "Devletler Hukuku", 542.

⁶⁷ Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/234.

1.2.2. Zimmî ve Zimmet Akdi

Zimmet kelimesi Arapça ahd ve anlaşma anlamlarına gelir.⁶⁸ Zimmî ise cizye vergisi verme ve İslâm'ın hükümlerinin icrasını kabul etme şartı ile anlaşma yapılan kimse demektir.⁶⁹

Zimmîler, Hz. Peygamberden (s.a.v) nakledilen, “Bizim lehimize olanlar onların da lehine, bizim aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir.”⁷⁰ hadisinde ifade edildiği üzere genel olarak hak ve sorumluluk bakımından dârüislâm vatandaşı olarak Müslümanlar ile eşittirler.

Uhrevî bakımdan gayrimüslimler arasında bir fark olmamakla birlikte, dünyevi hükümler hususunda gayrimüslimlerin hepsi İslâm hukukuna göre aynı kabul edilmez. Bu sebeple burada gayrimüslim gruplar hakkında bilgi verilecektir.

1.2.2.1. Gayrimüslim Sınıfları

Zimmet akdinde taraf olması bakımından gayrimüslimlerin hepsi aynı değerlendirilmemiştir. Gayrimüslim guruplar hakkındaki temel yaklaşımlar aşağıdaki gibidir.

a) Ehl-i kitap

Ehl-i kitap (Ehlü'l-kitâb) tamlaması “ilâhî bir kitaba inananlar” anlamına gelir. Terim olarak ise kutsal bir kitaba sahip herhangi bir dine inanan gayrimüslimleri ifade eder.⁷¹

Ehl-i kitap tabirinin içine kimlerin gireceği hususunda bir ittifak yoktur. Hanefîlere göre sonradan bozulmuş, değiştirilmiş bir kitaba ve bununla gönderilen bir peygambere inan her topluluk ehl-i kitaptır. Bu sebeple Hanefîlere göre Yahudi ve Hristiyanların yanında Hz. Dâvûd'a veya Hz. İbrâhim'e vahyedilen kitaplara inananlar da ehl-i kitap sayılır.⁷² Hanefîler dışındaki müctehidlerin çoğuna göre ise ehl-i kitap tabiri sadece Yahudi ve Hristiyanları kapsamaktadır.⁷³

⁶⁸ *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/120; *el-İhsân, et-Ta'rifât*, 100.

⁶⁹ *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/121.

⁷⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Resûlillâh* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435), “Cihâd”, 2.

⁷¹ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

⁷² Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/230.

⁷³ Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/230.

b) Sâbiîler

Kur'an'da kendilerine atıfta bulunulan bir diğer grup da Sabiîlerdir. Yalnız Sâbiîlerin nasıl bir inanca sahip oldukları hususunda farklı yaklaşımlar olması sebebiyle onların hangi hükümlere tabi olacakları fakihler arasında tartışmalıdır. Ancak bu tartışma Sabiîler'i tanımlamaktaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Sabiîler'i Hristiyanlar gibi İncil'e inanmakla birlikte gök cisimlerine tazimde bulunan bir grup olarak tanımlayanlara göre onlar ehli kitaptır. Onları yıldızlara ilahlık nispet eden ve yıldızlara tapınan kimseler olarak tanımlayanlara göre ise onlar ehli kitap değildir.⁷⁴

c) Mecûsîler

Ateşe tapan, mahremler ile evliliği helal sayan ve tenasüh inancına sahip olan bir guruptur.⁷⁵

Mecûsîler ehl-i kitap sayılmamakla birlikte bizzat Hz. Peygamberin, Onlara ehl-i kitap gibi muamele edin." hadisine istinaden kadınları ile evlenmenin ve kestiklerini yemenin caiz olmaması dışında ehl-i kitap gibi muamele görürler.⁷⁶

Zeydân; İran'da yaşayan, ateş tapınakları olan, tenasühe inanan, mahremler ile evliliği mubah gören bir milyon civarında mecûsî bulunduğunu söylemektedir.⁷⁷

d) Dehrîler

Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan inanca sahip kişileri ifade etmek için kullanılır. Bunun dışında tüm ateist ve materyalist düşünce akımları için de dehriyye ifadesi kullanılır.⁷⁸

Onlara göre her şey tabiatın ve zamanın (dehr) eseridir. Kur'an bunu onların dilinden şu şekilde ifade etmektedir; "Hayat, sadece yaşadığımız şu dünya hayatıdır. Yaşarsınız ve ölürsünüz. Bizi helâk eden de yalnız zamandır." ⁷⁹

⁷⁴ el-Meydânî, *el-Lübâb*, 2/11-12; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/230.

⁷⁵ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 14-15; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/230-231.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, 1425, 2/395; Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *el-Müsned* (Kuveyt: Şeriketü'l-Ğırâs, 1425), 4/50; İbni ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/412.

⁷⁷ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 16.

⁷⁸ Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/107-109.

⁷⁹ el-Casiye 45/24

e) Müşrikler

Terim anlamı olarak “Allah'ın zatında sıfatlarında, fiillerinde veya ona ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanmak.” demektir. Şirk koşana da müşrik denir.⁸⁰

f) Mürtedler

Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrtidâd eden erkeğe mürted, kadına mürtedde denilir.⁸¹

1.2.2.2. Zimmet Akdinde Taraflar

a) Müslümanlar açısından

Müslümanlar açısından bu akde taraf olma bakımından kimlerin yetkili olduğu fakihler arasında ihtilaflıdır. Hanefiler’e göre dârüislâm vatandaşı olan her bir fert bu yetkiye sahiptir.⁸² Diğer mezheplere göre ise, bu ehliyet ancak devlet başkanı ya da onun görevlendirdiği kişiler sahiptir.⁸³

b) Gayrimüslimler açısından

Gayrimüslimler açısından ise ehl-i kitap ile zimmet akdi yapmanın caiz olduğu hususunda âlimler arasında ittifak vardır. Zira bu husus bizzat ayetle sabittir.⁸⁴ Bunun yanında Mecûsîler de “Onlara ehl-i kitaba muamele ettiğiniz gibi muamele edin”⁸⁵ hadisine ve Resûlullah’ın uygulamasına istinaden zimmet akdi hususunda ehl-i kitap gibi değerlendirilir.⁸⁶

⁸⁰ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

⁸¹ İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/88-91.

⁸² el-Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi*, 9/406-408.

⁸³ Zeydân, *Ahkâmü’z-Zimmiyyin*, 23; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/235.

⁸⁴ et-Tevbe: 9/29

⁸⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’, 2/395; eş-Şâfi’î, *el-Müsned*, 4/50; İbni ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/412.

⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli’z-zimme* (Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kutübi’l-İlmimiyye, 1423), 3-4; Karaman, *İslâm Hukuku*, 236.

Âlimler arasında ittifak edilen bir diğer husus da mürtedler ile zimmet anlaşmasının caiz olmamasıdır.⁸⁷

Ehl-i kitap dışındaki gayrimüslimlerle zimmet akdi yapmanın caiz olup olmayacağı âlimler arasında tartışmalıdır. Konu hakkındaki görüşler şöyledir:

Hanefîler'e göre Arap müşrikler dışındaki diğer gayrimüslimlerle zimmet anlaşması yapmak caizdir. Hanefiler Resûlullah'ın (s.a.v.) ehl-i kitap olmayan Mecûsîler ile zimmet anlaşması yapmasını, ehl-i kitap olmayan diğer gayrimüslimlerle de bu anlaşmanın yapılabileceğine delil gösterirler. Ancak, Şafîîler'in delil olarak kullandıkları ayetin müşrik Araplara has olduğunu söyleyerek, müşrik Arapları bu hükmün dışında tutarlar. Bir diğer delilleri de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlar ile zimmet anlaşması yapmayı kabul etmemiş olmasıdır.⁸⁸

Malikîler ise Arap müşrikler de dâhil olmak üzere bütün gayrimüslimler ile zimmet anlaşması yapmanın caiz olduğu görüşündedirler. Malikîler'e göre cizye ayeti müşriklerin öldürülmesi ile ilgili ayetten sonra gelmiştir. Bu sebeple ayetteki mutlak hükmü cizye vermek ile takyit etmiştir. Ayrıca Resûlullah'ın (s.a.v.) Mecûsîler ile zimmet akdi yapması Arap müşrikler ile de bunun yapılacağını gösterir. Onlar Allah'ın birliğini kabul etmedikleri gibi mahremler ile evlenmeyi de caiz görmektedirler. Bu açıdan onların küfrü Arapların putperest müşriklerinden geri değildir.⁸⁹

Şafîîler'e ve Hanbelîler'e göre ehl-i kitap ve Mecûsîler dışındaki gayrimüslimler ile zimmet anlaşması yapmak caiz değildir.⁹⁰ Bu görüşün delilleri: "O haram aylar sona erince müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, esir edin, geçebilecekleri bütün yolları ve geçitleri tutup kendilerini kontrol altında bulundurun. Eğer şirkten vazgeçer, namazı kılar ve zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."⁹¹ ayeti ile "İnsanlar, 'Allah'tan başka ilah yoktur' deyinceye kadar onlarla savaşmakla

⁸⁷ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/543; Ebü'l-Muzaffer Avnuddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* (Beyrut, 1423), 2/325; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/236.

⁸⁸ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/427; et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/342-343; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/237.

⁸⁹ Ebû Muhammed Abdulvehhab b. Ali Kâdî Abdulvehhâb, *Uyûnu'l-mesâil* (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1430), 250; İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-e'imme*, 2/326; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 28; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/237.

⁹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn* (Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî, 1412), 10/304; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/203.

⁹¹ et-Tevbe: 9/5

emrolundum. Kim ‘Allahtan başka ilah yoktur’ derse İslam'ın hakkı müstesna, malını ve canını benden korumuş olur.”⁹² hadisidir.

1.2.2.3. Zimmî Olarak Dârülişlâm Vatandaşı Statüsü Kazanma Yolları

Zimmî olabilmek için zimmîyet anlaşılmışının içeriğini kabul etmek üzere anlaşmanın akdedilmesi gerekir. Bu akid de diğer akidler gibi icap kabul ile gerçekleşir, akdin yazılması şart olmamakla birlikte müstahsendir.⁹³

Zimmî olmada esas olan budur. Bunun dışında da bazı sebep ve karineler ile zimmî statüsüne girilebilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Dârülişlâmda ikamet

Müste'menin, aldığı geçici ikamet izninin (vizesinin) sona ermesine rağmen hala ülkeden ayrılmaması durumunda fakihlerin bir kısmına göre bu durum onu zimmîet ehli yapar. Diğer bir görüşe göre ise eğer devletin yaptığı uyarıya rağmen çıkış yapmamışsa bu durumda zimmîet ehli olur.⁹⁴

b) Dârülişlâmdan toprak almak

Dârülişlâma vize ile girmiş olan müste'men bir gayrimüslim buradan haraç vergisine tabi olan bir arazi alır ve burada tarım yapmaya başlar ise, bu onun zimmîliğe rıza gösterdiğine karîne sayılır ve böylece zimmî statüsüne dâhil edilir.⁹⁵

c) Evlenmek

Evlilik yoluyla zimmî statüsüne girme hakkı yalnızca kadınlar için söz konusudur. Zira gayrimüslimlerin Müslüman kadınlarla evlenmesi zaten caiz değildir. Bu durumda Müslüman bir erkek ile evlenen gayrimüslim bir kadın bu şekilde zimmîlik statüsüne dâhil edilerek dârülişlâm vatandaşı olur. Aynı şekilde çocuklar da anne babalarına tabi olmaları sebebiyle onlardan herhangi birisinin zimmî statüsü kazanması çocuklar için de bunu geçerli kılar.⁹⁶

d) Lakî (Bulutlu çocuk)

Bulutlu çocuk karinelerin tahakkuk etmesi durumunda zimmî sayılır.⁹⁷

⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi`u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar* (Beyrut, Lübnan: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “İmân”, 15.

⁹³ *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/121; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/238-239.

⁹⁴ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 32; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/124; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/238.

⁹⁵ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 34; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/125; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/239.

⁹⁶ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 35; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/124; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/238.

⁹⁷ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 37; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/126; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/239.

e) Fetih yoluyla

Müslümânlar bir ülkeyi fethettiklerinde, devlet başkanı fethedilmiş olan yerin halkını zimmî statüsüne dâhil edip topraklarını da harâc vergisine bağlayabilir. Bu durumda da orada bulunan gayrimüslim halk da zimmî statüsüne girmiş olur.⁹⁸

1.2.2.4. Zimmîlerin Hak ve Hürriyetleri

Gayrimüslimler de temel hak ve özgürlükler konusunda Müslümanlarla benzerlik arz eder. Bununla birlikte Müslümanlıktan kaynaklı bazı sorumluluklardan muaf tutuldukları gibi, yine Müslümanlığa bağlı bazı haklar da onlar için söz konusu olamaz.⁹⁹

Bu temel hak ve özgürlüklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Can ve mal güvenliği

Zimmet akdinin muktezası zimmîlerin canları ve mallarının emniyete alınmasıdır. Hz Ali'den nakledilen, “Onlar cizye vermeyi malları bizim mallarımız, canları da bizim canlarımız gibi olması için kabul ettiler.” sözü bunu göstermektedir.¹⁰⁰

- İnanç ve ibadet hürriyeti

İslâm'a göre dine girişte zorlama yoktur. Zimmet akdinin gereklerinden birisi de Müslümanların zimmîlere inanç ve ibadetleri hususunda taarruzda bulunmamalarıdır. Ancak dinlerine ait olup toplumsal ve siyasi açıdan özel anlamlar taşıyan hususlarda belli kısıtlamalar getirilir.¹⁰¹

- İkamet ve seyahat hürriyeti

Zimmîler dârülsîlâmda diledikleri yerde ikamet etme hususunda serbesttirler. Bu hükümden istisna edilen tek yer Hicaz bölgesidir. Özel konumu sebebiyle, Hicaz bölgesinde ikamet etmeleri ittifakla caiz değildir.¹⁰²

⁹⁸ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 41; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/127; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/240-241.

⁹⁹ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 70; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 215; Günay, “Devletler Hukuku”, 543.

¹⁰⁰ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/443; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 78; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 215; Günay, “Devletler Hukuku”, 543.

¹⁰¹ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/443; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 95.

¹⁰² et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/357; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 92; Günay, “Devletler Hukuku”, 544.

- Çalışma hürriyeti ve sosyal güvenlik

Çalışma hürriyeti bakımından da zimmîler için herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Bu hususta diledikleri mesleği edinerek çalışabilirler.¹⁰³

- Kazâî ve hukukî özerklik

Aralarında dava mevzuu olan hususlarda onlara karışılmaz. Kendi mahkemelerinde dava açma ve kendi kanunlarına tabi olma hakkına sahiptirler. Medenî hukuk (ahvâl-i şahsiye) ve muamelâta dair hükümler dinî inançlara bağlı olması sebebiyle, inanç özgürlüğünün bir gereği olarak onlar için böyle bir hak doğmaktadır. Fakat şeriat mahkemesine başvurmaları durumunda davalarına bakılır ve aralarında hüküm verilir.¹⁰⁴

Gayrimüslimler kendi aralarında inançlarına göre helal olan muameleleri yapabilirler. Örneğin içki alışverişinde bulunmak ve içmek, domuz ticareti yapmak gibi şeyler Müslümanlar için haramken gayrimüslim zimmî vatandaşlar için kendi aralarında serbesttir.¹⁰⁵

1.2.2.5. Zimmîlerin Ödev ve Yükümlülükleri

Zimmîlerin yükümlülüklerine gelince, bunları malî olanlar ve malî olmayanlar diye ikiye ayırmak mümkündür.

Malî olanlar; cizye, harâc ve uşûrden ibarettir.

Cizye, zimmîlerin akıllı, hür, sağlıklı, erkek olanlarından senelik olarak alınan baş vergisidir. Çocuklardan, kadınlardan, delilerden, yatalak hastalardan, körlerden ve yaşlılardan alınmaz.¹⁰⁶

Harâc ise toprağa konan ve toprak sebebiyle ödenen bir çeşit vergidir. Zimmîler, mülkiyetlerinde bulunan veya tasarrufta bulundukları topraklar için harâc adıyla toprak vergisi öderler.¹⁰⁷

¹⁰³ Zeydân, *Ahkâmu 'z-Zimmiyyin*, 110.

¹⁰⁴ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 227-228.

¹⁰⁵ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, 227; Günay, “Devletler Hukuku”, 545.

¹⁰⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu 'l-e'imme*, 2/329; el-Kâsânî, *Bedâiü 's-sanâi*, 9/434; Zeydân, *Ahkâmu 'z-Zimmiyyin*, 137; Günay, “Devletler Hukuku”, 548.

¹⁰⁷ et-Tahtâvî, *Hâşiyetü 't-Tahtâvî ale 'd-Dürri 'l-muhtâr*, 6/312; Zeydân, *Ahkâmu 'z-Zimmiyyin*, 157; Günay, “Devletler Hukuku”, 549.

Uşûr, ticarî mal veya parayı başka ülkelere götüren zimmîlerden alınan bir vergidir. Ticaret vergisi olarak ifade edilebilir.¹⁰⁸

Zimmîlerin malî olmayan diğer bazı yükümlülüklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Müslümanlar aleyhine casusluk yapmamak,
- İslâm dininin mukaddes saydığı şeylere hakaret etmemek,
- Dinî propaganda yapmamak,
- Müslüman şehirlerinde kendi dinlerine ait şiarları (dinî hâkimiyet anlamına gelen semboller) izhar etmemek,
- Kendi inançlarına göre yasak olan muameleleri yapmamak,
- Açık yerlerde içki ve domuz satmamak,
- Kılık kıyafet ve benzeri hususlarda Müslümanları taklit etmemek ve Müslümanlara benzememek.¹⁰⁹

1.2.2.6. Zimmet Anlaşmasının Bağlayıcılığı ve Hikmeti

Hanefî, Şafîî ve Hanbelîler'e göre gayrimüslimler tarafından Müslümanlara yönlendirilmiş bir zimmet anlaşması teklifini kabul etmek Müslümanlar tarafından zorunludur.¹¹⁰ Malikîlere göre ise devletin bu anlaşmayı kabul etmesinde esas olan devletin yararına olmasıdır. Devletin yararına olması durumunda zimmet anlaşmasını akdetmek zorunludur aksi durumda zorunlu değildir.¹¹¹

Gayrimüslimlerle böyle bir anlaşmanın yapılmasından maksadı onların Müslümanlarla iç içe yaşayarak İslâm'ın ve hükümlerinin güzelliklerini görmelerini sağlamak ve İslâm'ın ne kadar makul bir müessese olduğunu müşahade ederek kendi istekleri ile Müslüman olmalarına imkân sunmaktır.¹¹²

¹⁰⁸ Zeydân, *Ahkâmu 'z-Zimmiyyin*, 186; Günay, "Devletler Hukuku", 549.

¹⁰⁹ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli 'z-zimme*, 3/159; et-Tahtâvî, *Hâşiyetü 't-Tahtâvî ale 'd-Dürri 'l-muhtâr*, 6/350-355; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/293-295.

¹¹⁰ el-Kâsânî, *Bedâiü 's-sanâi*, 9/433.

¹¹¹ Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/238.

¹¹² el-Kâsânî, *Bedâiü 's-sanâi*, 9/427.

1.2.2.7. Zimmet Akdini Sona Erdiren Sebepler

Hanefilere göre zimmi bir kişinin Müslüman olması, dârüislâmı terk ederek dârülharbe yerleşmesi ya da zimmîler den oluşan bir grubun dârüislâmda bir bölgeyi işgal ederek devlete karşı savaş açmaları zimmet akdini sona erdiren sebeplerdir.¹¹³

Diğer müctehidler ise buna cizye vermemek, dine veya dinin mukaddes saydığı şeylere hakaret etmek, yol kesmek, Müslüman kadınla zina etmek, Müslümânlar aleyhinde casusluk yapmak gibi bazı davranışları da eklemişlerdir.¹¹⁴

¹¹³ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/440-441; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 43; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/138; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/241-242.

¹¹⁴ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-e'imme*, 2/329; Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, 43; *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 7/138; Karaman, *İslâm Hukuku*, 3/241-242.

2. ZİMMÎLERE AİT MÂBEDLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Bu bölümde İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar olan zimmîlere ait mâbedlerin hukukî statüsü incelenecektir. Öncelikle gayrimüslimlere ait mâbedler için klasik kaynaklarda kullanılan isimler hakkında bilgi verilecek daha sonra ilgili hukuka kaynaklık eden delillere yer verilecektir. Ardından mezheplerin ilgili hukuka dair ortaya koydukları görüşlere her mezhebe ayrı ayrı başlıklar açılarak yer verilecektir. Mâbedlerin hukukî statüsü incelenirken mezhepler arası ve mezhep içi ittifak ve ihtilaf noktaları tespit edilecek, fakihlerin hükümlere varırken kullandıkları aklî delillere de yer verilecektir.

2.1. Zimmîlere Ait Mâbedler

Klasik fıkıh eserlerinde zimmîlere ait mâbedleri ifade etmek için kullanılan bazı kelimeler vardır. Metinlerden nakillerde bulunurken bu kelimeler aynı şekilde kullanılacaktır. Bu sebeple öncelikle bu kelimeler hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Kenîse-Bîa- Deyr

Kenîse kelimesi Arapça kökenli olmayıp muarrebeye bir kelimedir.¹¹⁵ Aynî'nin (ö. 855/1451) belirttiğine göre kenîse Hıristiyan ve Yahudilerin mâbedleri için ortak kullanılır. Bîa'nın kullanımı da böyle mutlak iken daha sonra kenîse daha çok Hıristiyanların mâbedi için bîa da Yahudilerin mâbedi için kullanılır olmuştur.¹¹⁶ İbnü'l-Hümâm ise (ö. 861/1457) "Kenîse Yahudilerin mâbedi için bîa` ise Hıristiyanların mâbedi için daha çok kullanılır olmuştur. Deyr lafzı Hıristiyanların mâbedi için hâstır." demektedir.¹¹⁷ İbn Âbidîn'de bunu destekler mahiyette Kuhistânî'den (ö. 962/1555) aynı nakilde bulunur.¹¹⁸ Siraceddîn ibn Nüceym (ö. 1005/1596) de Mısır ehlinin kenîseyi hem Yahudi hem de Hıristiyanların mâbedleri için ortak kullandıklarını ve deyr kelimesini Hıristiyan mâbedlerine hasrettiklerini

¹¹⁵ İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab*, 6/199.

¹¹⁶ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420), 7/255.

¹¹⁷ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr* (Beyrut, Lübnan: Daru'l Fikr, 1424), 6/54.

¹¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/327.

söyler.¹¹⁹ İbn Kayyim (ö. 751/1350) Deyr'in şehir dışında inzivaya çekilmek üzere ruhbanları için yaptıkları Hristiyanlara has bir mâbed olduğunu söyler.¹²⁰

Farklı açıklamalar hatta yer yer birbirinin tam zıttı manalar verildiği göz önüne alındığında farklı bölge ya da zamanlarda bu kelimelerin birbiri yerine kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu kelimelerin genel anlamda Hristiyan ve Yahudilerin mâbedleri için ortak olarak kullanıldığı da söylenebilir.

2.1.2. Kılâye

Kılâye Hristiyanların rahipleri için bina ettikleri minare gibi yüksek binadır. *Kılâye* ile *deyr* arasındaki fark ruhbanlar deyrde toplu halde bulunurken kılâye ise sadece bir kişinin tek başına ruhbanlık yapması içindir. Onun kapısı olmaz. Duvar da yiyecek, içeceğini ve ihtiyaçlarını aldığı bir penceresi bulunur.¹²¹

2.1.3. Savmea`

Savmea`* da kılâye gibi rahib için bina edilir. Uzak bir yerde insanlardan inzivaya çekilerek ibadetle meşgul olmak için bina edilen gayrimüslim mâbedidir. *Kılâye* ile *savmea` arasında şöyle bir ayrım gözetilenler de vardır: *Kılâye* boş bir arazide irtibattan uzak yerde olur. *Savmea`* ise yol üzerlerinde bulunur.¹²²

2.1.4. Fühür

Yahudilere ait bir mâbedin ismidir. Fühür içinde ilim terdis ettikleri beyt-i midrâs da denilen mekânlara verdikleri diğer bir isimdir.¹²³

2.1.5. Beyt-i Nâr

Mecûsîlere ait kutsal ateşin bulunduğu mâbedlere verilen isimdir.¹²⁴

¹¹⁹ Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerh-u Kenzi'd-dekâik* (Beyrut, Lübnan, 1422), 3/244.

¹²⁰ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 4/9.

¹²¹ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 4/9.

¹²² el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 4/9.

¹²³ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 4/9.

¹²⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriye, 1938), 9/293.

Bahsi geçen bu kelimeler klasik kaynaklarda farklı gayrimüslim mâbedleri için kullanılan isimlerdir. Söz ousu mâbedler arasında ise hüküm bakımından bir farklılık yoktur.¹²⁵

2.2. Mâbedlerin Hukukî Statüsü İle İlgili Deliller

Mâbedlerin hukukî statüsü ile alakalı daha çok hadisler ve Hulefâ-i Râşidîn uygulaması delil teşkil etmektedir. Bunula birlikte Kur'an-ı Kerîm'deki bir ayette gayrimüslimlere ait mâbedlerin ismi doğrudan zikredilmektedir. Müfessirler, ilgili ayetin tefsiri esnasında zimmîlerin mâbedleri ile alakalı olan diğer delilleri de göz önünde bulundurarak bu ayetin tefsirinde zimmîlerin mâbedlerinin hukukî statüsüne dair bazı değerlendirmelere yer vermişlerdir. Şimdi sırasıyla ilgili delillere ayrı başlıklar altında yer verilecektir.

2.2.1. Zimmîlerin Mâbedleri Hakkındaki Ayetler

Zimmîlerin mâbedleri ile ilgili doğrudan irtibat kurularak tefsir edilmiş bir ayet vardır. Söz konusu ayet *Hac* sûresi 40. Ayettir. Bu ayette gayrimüslim mâbedlerinden bazıları ismen de zikredilmektedir.

“O mü'minler, tamâmen haksız yere ve sırf ‘Rabbimiz Allah’tır’ dedikleri için öz vatanlarından çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmının kötülüğünü diğer bir kısmının eliyle savmasaydı, içlerinde Allah’ın ismi çokça zikredilen *savâmi`ler*, *bîa`lar kenîseler*, *salûtlar* ve *mescidler* yıkılıp giderdi. Allah, kendi dinine yardım edenlere elbette yardım edecektir. Çünkü Allah mutlak kuvvet sahibidir, her işte üstün ve mutlak gâliptir.”

Ayetle ilgili olarak bu çalışmanın ele aldığı bağlamda iki soru önem arz etmektedir:

1. Ayette geçen farklı mâbed isimleri ile ne kastedilmektedir?
2. Bu ayette gayrimüslim mâbedlerinin yıkılıp yıkılmayacağına dair bir hüküm ya da işaret var mıdır?
1. Ayette geçen farklı mâbed isimleri ile ne kastedilmektedir?

¹²⁵ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli 'z-zimme*, 4/9.

Söz konusu ayette gayrimüslimlere ait mâbedlerden *savâmi`*, *bîa`* ve *salavât* kelimeleri geçmektedir. Tefsirlerde bu kelimelere birbirinden farklı anlamlar verildiği görülmektedir.

Râzî bu ayeti tefsir ederken farklı görüşleri şu şekilde topluca zikretmektedir. Bunlardan birinci görüşe göre, *savamî`* Hristiyanlara ait, *bîa* Yahudilere ait, *salût* Sâbiîlere ait, *mesâcid* ise Müslümanlara ait mâbedin ismidir. Bu Ebu Âliye'nin görüşüdür. İkinci görüşe göre, *savamî`* Hristiyanların çöllerde inşa ettikleri mâbedlerdir. *Bîa* da yine onların şehirlerde inşa ettikleri mâbedlerdir. *Salavât* Yahudilerin mâbedleridir. Râzî'nin nakleettiğine göre Zeccâc bu kelimenin İbranice *salût* kelimesinden gelmekte olduğunu söylemektedir. Üçüncü görüşe göre, *savâmi* Sabiîlerin, *bîa* Hristiyanların, *salavât* ise Yahudilerindir. Bu Katâde'den nakledilmektedir. Dördüncü görüşe göre ise, bu isimlerin hepsi ile kastedilen mescidlerdir. Bu da Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Hasan-ı Basrî bu kelimelerin hepsi ile mescidlerin kastedilesini ise şöyle açıklar: *Savamî`* kelimesinin mescid için kullanılması Müslümanların da manastır edinmelerindendir. *Bîa* kelimesi ise teşbih ciheti ile mescidler kastedilmek için kullanılmıştır.¹²⁶

Görüldüğü üzere bir gurup âlim mezkûr kelimelere farklı gayrimüslim mâbedlerinin isimleri olduğu şekilde anlam vermektedir. Bütün bu yorumlar, hangi kelime ile hangi gayrimüslimlere ait mâbedin kastedildiği bakımından farklılık arz etse de bir noktada birleşmektedir. O da bu kelimeler ile gayrimüslim mâbedlerinin kastedilmiş olmasıdır. Hasan-ı Basrî'ye ait olan diğer bir yorum ise, bu kelimelerin hepsi ile bizzat Müslümanların mâbedleri kastedilmiş olduğu şeklindedir. Netice olarak bu ayetin tefsirinde iki görüş olduğu söylenebilir: Zikredilen mâbed simleri ile farklı gayrimüslim mâbedleri kastedildiği görüşü. Zikredilen mâbed isimlerinin hepsi ile müslümanların mâbedleri kastedildiği görüşü.

Eğer kelimeleler ile kastedilen farklı gayrimüslim mâbedleri ise ayette kastedilen anlamın şu şekilde olacağı söylenmiştir: “Eğer Allah'ın insanları birbiriye savuşturması olmasaydı İsa aleyhisselamın şeriatı zamanında savmealar, Musa

¹²⁶ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1434), 12/36.

aleyhisselamın şeriatı zamanında bîalar, Muhammed sallallahu aleyhi vesellem zamanında da mescidler yıkılırdı.”¹²⁷

Yani böylece o mâbedlerin meşru olduğu zamanda “Allah’ın insanları birbiri ile savuşturması” ile korunduğu vurgulanmış olmaktadır. Yoksa o bahsi geçen şeriatların hükmü sona erdikten sonra Allah’ın mezkûr mâbedler için bir koruma vaadi anlaşılmamalıdır. Zira artık oralar Allah’ın muradına uygun ibadet edilmeyen yerlerdir.

Eğer bu farklı isimlerin hepsi ile Müslüman mâbedleri kastedilmiş olduğu itibara alınırsa o zaman da ayet; “Eğer Allah’ın insanları birbiriyle savuşturması olmasaydı namaz ortadan kalkar, mescidler harap olurdu.” şeklinde bir anlam ifade etmiş olur.¹²⁸

İfade etmek gerekir ki ayetin bu şekilde tefsir edilmesi, hâlihazırda gayrimüslim mâbedi olan o yerlerin meşru ve korunmuş olduğu şeklinde anlaşılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayet bu şekilde tefsir edildiğinde yukarda da dikkat çekilen bu yanlış anlaşılma durumu ortadan kalkmaktadır.

Her ne kadar ayette geçen kelimelere farklı anlamlar yükleyen iki gurup bulunsa da her iki gurupta ayette sözü geçen “Allah’ın korumasının” Allah tarafından meşru olan mâbedlere has olduğu şeklinde tefsir etmekte birleşmekte ve gayrimüslim mâbedlerinin artık Allah tarafından korunma anlamı içermediği hususunda ittifak etmektedir. Söz konusu ayetin gayrimüslimlere ait mâbedlerin de tıpkı camiler gibi mutlak anlamda korunmuşluğunu ifade ettiği şeklinde yorumlamak bu tespitler ile uyuşmamaktadır.¹²⁹ Ayrıca Allah’ın İslâm’ı son din olarak göndermiş olması diğer dinlerin hükmünün sona erdiği anlamına geldiği gibi diğer dinlere ait mâbedlerin de artık hükmünün sona erdiği anlamını taşımaktadır. Nitekim söz konusu gayrimüslim mâbedleri ayette belirtildiği şekliyle “*içinde Allah’ın adı çokça anılan yerler*” olmaktan çıkmıştır. Ayette ise zikri geçen yerlerin korunmuşluğunun bu illete bağlandığı görünmektedir. Bu illet ise her dine ait mâbed için ancak o dinin meşru olduğu zamanda mevcuttur. Müfessirlerin ayeti o dinlerin meşru oldukları zamana işaret ettiği şeklinde tefsir etmeleri de bu şekilde anlaşılabilir. Bununla birlikte bazı

¹²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 5/83.

¹²⁸ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr*, 12/36.

¹²⁹ bk. Topçuoğlu, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*, 163.

müfessirler bu ayetin gayrimüslim mâbedlerinin mutlak olarak korunmuşlunu ifade etmese de bazı durumlarda gayrimüslim mâbedlerinin yıkılmaması gerektiğine dair işaretler içerdiğini söylemektedir.

2. Bu ayette gayrümüslim mâbedlerinin yıkılıp yıkılmayacağına dair bir hüküm ya da işaret var mıdır?

Matürîdî bu ayette gayrimüslim mâbedleri hakkında yıkılmaması gerektiğine delalet olduğunu belirtir. Gayrimüslimlerin Müslümanlara ait şehirlerde yeni mâbed yapmalarının yasak olmasına rağmen eski mâbedlerinin bırakılmasının bu ayet ile irtibatlı olduğunu söylemektedir.¹³⁰

Cessâs da bu ayeti tefsir ederken, bazı âlimlerin bu ayette geçen gayrimüslim ve müslüman mâbedlerinin birlikte zikredilmiş olmasını “Eğer Allah’ın insanları birbiriye savuşturması olmasaydı İsâ aleyhisselamın şeriatı zamanında savmealar, Mûsâ aleyhisselamın şeriatı zamanında bialar, Muhammed sallallahu aleyhi vesellem zamanında da mescidler yıkılırdı.” şeklinde tefsir edildiğini belirttiği sonra ayette zimmet ehli ya da kendisiyle ahd yapılmış olan gayrimüslimlerin mâbedlerinin yıkılmasının caiz olmadığına dair de delil olduğunu belirtir. Şeybânî’den naklettiği mezhebin bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Savaşarak fethedilip halkı cizye karşılığında üzerinde bırakılan bölgeler Müslüman şehrine dönüşünce gayrimüslimler burda bulunan mâbedlerinde ibadet etmekten men olunurlar. Fakat mâbedleri yine de yıkılmaz. Dilerlerse mâbedlerini meskûn evlere dönüştürmelerine izin verilir. Sulh arazisi Müslümanların şehrine dönüştüğünde de orada bulunan mâbedleri yıkılmaz.¹³¹

Kurtubî de bu ayetin tefsirinde belirttiğine göre bu ayet zimmet ehlinin kenise, bia ve beyt-i nârlarının yıkılmasına dair bazı işaretler içermektedir. Onun bu ayetin tefsiri esnasındaki görüşleri şöyledir: Harp beldelerinde bulunan gayrimüslim mâbedleri yıkılır. Ancak dârülişlâmda bulunan zimmet ehline ait mâbedler yıkılmaz. Çünkü korunacaklarına dair yaptıkları anlaşmaya evleri ve malları gibi mâbedleri de dâhil olmuştur. Yeni mâbed inşa etmelerine müsaade edilmez ve mevcut mâbedlerini

¹³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân* (Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1426), 7/425.

¹³¹ el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 5/83.

de yükseltemez veya genişletemezler. Bu kısıtlama İslâm beldelerine küfür alametlerini izhar etmerinin caiz olmamasındandır.¹³²

Ayetin gayrimüslim mâbedlerinin yıkılmayacağına delalet ettiğini söyleyenlerin de bunun belli durumlar için sınırlı olduğunu belirttiği görülmektedir. Ayrıca bu hükümler ayet ile irtibatlandırılırken aşağıda gelecek olan diğer delillerin de göz önünde bulundurulduğunu unutmamak gerekir.

2.2.2. Zimmilerin Mâbedleri Hakkındaki Hadisler

Zimmîlerin mâbedleri ile alakalı Resûlullah’a (s.a.v) ait bazı uygulamalar ve hadisler vardır. Bu başlık altından bunlar ele alınacaktır. Öncelikle konu ile irtibatı çok açık olan Resûlullah’ın (s.a.v) Necrân Hristiyanları ile yaptığı anlaşmaya yer verilecek ardından da bu konuda delil olarak zikredilen diğer rivayetler serdedilecektir.

Resûlullah (s.a.v) Necrân Hristiyanları ile sulh anlaşması yapmış ve bunu kayda geçirmiştir. Söz konusu anlaşma metninde onlara konulan vergi ve bunun ödeme şekli, anlaşmanın karşılığın da onlara tanınan haklar ve yüklenen sorumluluklar ve anlaşma haklarını ortadan kaldırmaya sebep olacak suçlar zikredilmektedir. Anlaşma metni içinde özellikle onlara tanınan haklara dair şu ifadeler yer almaktadır:

“Necrân ve etrafındakiler için Allah’ın koruması ve Resûlullah Muhammed’in (s.a.v) zimmeti vardır. Bu onların malları, canları, toprakları, dinleri, gâib olanları, şahid olanları, aşiretleri, *bîaları*, elleri altında bulunan az ve çok neleri varsa hepsini kapsamaktadır. Onlarda herhangi bir piskopos piskoposluğundan, herhangi bir rahip ruhbanlığından her hangi bir kâhin de kâhinliğinden alıkonmayacaktır ve bunda suçlu sayılmayacaktır. Cahiliyeden kalma herhangi bir kan davası güdülmeyecektir. Zarara uğratılmayacaklar. Zor durumda bırakılmayacaklar. Ordu arazilerini çiğnemeyecek. Onlardan her kim bir hak isterse ne zalim ne de mazlum olmayacakları şekilde aralarında adaletle hükmedilecek.”¹³³

Hiz. Ebû Bekir bu anlaşmayı Resûlullah’ın (s.a.v) yaptığı şekilde yenilemiş ve kayda geçirmiştir. Hiz. Ömer ise edinmiş oldukları silah ve atların Müslümanlar aleyhine bir tehdit oluşturmaya başladığı kanaatinin kendinde hâsıl olması sebebiyle onları Yemen bölgesinden Kûfe yakınlarında yine bunlara nispetle *Necraniye* adıyla anılan bölgeye sürmüştür. Bununla birlikte Hiz. Ömer onlarla bir anlaşma yapmış ve bunu kayda geçirmiştir. Hiz. Osman ise hilafeti döneminde hâlihazırda onların durumlarındaki zayıflığı göz önünde bulundurarak vergilerinde bir miktar düşürmede

¹³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.), 12/70-71.

¹³³ Yakub b. İbrâhîm el-Ensârî Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2006), 85.

bulunmuş ve akdi yenilemiştir. Bu anlaşma da öncekiler gibi şahitleri ve kâtipleri ile kayda geçirilmiştir. Hz. Ali hilafeti döneminde *Kûfe*'ye geldiğinde *Necran*'lı piskoposlardan bir gurup ona gelmişler ve Hz. Ömer'in onları sürdüğü eski topraklarına döndürülmeyi talep etmişlerdir. Hatta ellerinde bulunan ve zamanında Hz. Aliye Resûlullah (s.a.v) tarafından yazdırılan sulh metnini ona uzatmışlardır. A`meş'in (ö. 148/765) "Hz. Ali Hz. Ömer'in uygulamalarından bir şey reddedecek olsaydı onu burada yapardı" şeklinde tabir ettiği bu manzarada o şöyle cevap vermiştir: "Yazıklar olsun! Ben Ömer'in attığı hiçbir düğümü çözmek için gelmedim. Şüphesiz ki Ömer işinde hak üzere idi." Hz. Ali bundan sonra onlar ile anlaşma yenilemiş ve bunu öncekiler gibi kayda geçirmiştir. Söz konusu anlaşmanın metni şu şekildedir:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın kulu, müminlerin emiri Alî b. Ebî Tâlib tarafından Neacrâniye halkına bir belgedir. Siz bana Allah'ın Peygamberinden sizin için canlarınız ve mallarınızı teminat altına alan şartlar bulunan bir belge getirdiniz. Be de size Muhammed sallahu aleyhi vesellem'in Ebû Bekir'in ve Ömer'in yazdığı hakları tanıdım. Müslümanlardan onların üzerine her kim gelirse onlara bu hakları tanısin. Zarara uğratılmasınlar, zulmedilmesinler ve haklarından bir şey eksiltilmesin. Resûlullah'ın (s.a.v) Medine'ye hicretinden otuz yedi sene geçmiş olduğu halde Cemâziyelâhir ayının onuncu gününde Abdullah b. Ebî Râfi' yazdı."¹³⁴

Ebû Yûsuf senedi ile birlikte Resûlullah'a ref edilen bir hadis nakletmektedir.

Buna göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İslâm'da kısırlaştırma ve kenîse yoktur." Bu hadisi Şeybânî'de aynı senedle nakletmektedir. Hadisi naklettikten sonra Mekhûl'den (ö. 112/730) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın (ö. 18/639) Şam ehli ile kadim mâbedlerinin serbest bırakılması ve yeni mâbed yapmamaları üzere anlaşma yaptığını nakleder. Şeybânî Ebû Ubeyde'nin bu uygulamasının hadisin tefsiri olduğunu söylemektedir.¹³⁵

Yine Ebû Ubeyd (ö. 224/838) "Müslümanların fethettikleri araziler ve Müslümanların şehirlerinde zimmet ehli için caiz olan ve olmayan şeyler bâbı" ismini verdiği başlık altında bu konuda iki rivayet nakleder. O da senedi ile birlikte Resûlullah'dan merfu şekilde naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İslâm'da kısırlaştırma ve kenîse yoktur."¹³⁶ Yine başka bir sened ile Hz. Ömer'e ait bir söz olarak onun şöyle dediğini nakleder: "İslâm'da kenîse ve kısırlaştırma yoktur."¹³⁷ Bu rivayetleri ibn Zenceveyh (ö. 251/865) de *el-Emvâl* isimli eserinde aynı

¹³⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 86.

¹³⁵ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/18.

¹³⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl* (Riyâd: Dârü'l-Fadîle, 2007), 1/181.

¹³⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 1/181.

şekilde nakletmektedir. Yine İbn Abbas'a ait rivayeti de benzer lafızlar ile nakletmektedir.¹³⁸

Yine İbn Zebr er-Rabaî (ö. 379/989) tarafından Hz. Ömer tariki ile Resûlullah'a merfu olarak dayandırılarak nakledilen bir hadis vardır. Buna göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İslamda kenîse bina edilmez, ondan yıkılan da yenilenmez."¹³⁹ Zehebî (ö. 748/1348) Hz. Ömer'e ait merfu rivayetleri ele aldığı eseri *Müsnedü'l-Fârûk*'da bu hadisin ayrıca Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Mücâlid tarafından mevkuf olarak da nakledildiğini söylemektedir.¹⁴⁰

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) tarafından nakledilen, Müslümanlara ait şehirlerde gayrimüslim mâbedlerinin olmaması gerektiği şeklinde yorumlanan bir hadis vardır. Onun Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) tariki ile Resûlullah'a (s.a.v) dayandırdığına göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Bir belde iki kible olmaz".¹⁴¹

Bu konuda nakledilen mevkuf rivayetler de vardır. Ebû Yûsuf'un naklettiğine göre İbn Abbâs'a acemlerin Müslümanların şehirlerinde mâbed inşa etmelerinin caiz olup olmadığı sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Arapların kurduğu şehirlerde gayrimüslimlerin bâa` ve kenîse inşa etmeleri caiz değildir. Yine oralarda çan çalamazlar, içkiyi açığa vuramazlar, domuz edinemezler. Ancak acemlerin kurduğu, sonradan ise Allah'ın Araplara kapısını açtığı ve gayrimüslimlerin Müslümanların hükmü üzere kalmaya devam ettikleri şehirlere gelince, acemler için sözleşmelerinde geçen haklar vardır. Araplar üzerine ise bu hakların hepsini tastamam karşılamak düşer."¹⁴²

Abdürrezzak'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'inde senedi ile naklettiği rivayette ise bazı ziyadeler vardır. Onun rivayeti şöyledir: "İbn Abbâs'ın azatlı kölesi İkrime (ö. 105/723) haber verdiğine göre İbn Abbas'a müşriklerin Araplar'a ait topraklarda

¹³⁸ Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî ibn Zencevey, *el-Emvâl* (Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986), 268.

¹³⁹ Abdullah b. Ahmed b. Rebîa İbn Zebr er-Rabaî, *Şurûtu'n-Nasârâ* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 19; Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi mesûri'l-hitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 5/217; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî Eehâdisi'l-hilâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/356.

¹⁴⁰ Ebû'l-Fidâ İmamüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk* (el-Feyyum: Dâru'l-Felâh, 2010), 2/341.

¹⁴¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430) "Kitâbu'l-Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey", 3 (No: 3032).

¹⁴² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 162.

kenîse yapma hakları var mıdır diye sorulmuş. O da şöyle demiştir: Müslümanların şehir edindikleri yerlerde kenîse ve bâ` yapamazlar. Haç ve mızrak taşıyamazlar. Orada borazan üflenmez. Çan çalınmaz. Oraya içki ve domuz sokulamaz. Ama sulh yapılmış arazilere gelince: Müslümanlar üzerine onarla yaptıkları anlaşmayı yerine getirmek düşer.” Abdürrezzak bu naklin hemen ardından şu açıklamayı ekler: “*Müslümanların şehir edindikleri yerler* ifadesinin tefsiri; Müslümanların kendilerine ait olan arazilerde edindikleri şehirler ya da Müslümanların savaşarak elde ettikleri şehirler demektir.”¹⁴³

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî de İbn Abbâs’ın şöyle dediğini nakleder: “Müslümanların şehir edindikleri yerlerde bâ` ve kenîse bina edilemez. Çan çalınmaz ve domuz satılamaz.”¹⁴⁴

Ayrıca Hz. Ömer’in bu bağlamda şöyle söylediği de nakledilmektedir: “Horasan olsun onun dışındaki diğer fethedilmiş yerler olsun zimmet ehlini buralarda yeni bir mâbed inşa etmekten men edeceğim. Onların elinde kadîm olarak bulduğum mâbedlerin hiçbirini ise bu yer Müslümanların şehirlerinden bir şehir olduktan sonra ihdas ettiklerini bilmedikçe yıkmayacağım.”¹⁴⁵

“İslâm’da kısırlaştırma ve kenîse yoktur.” Şeklindeki rivayete daha çok Hanefî kaynaklarda, “İslamda kenîse bina edilmez, ondan yıkılan da yenilenmez” şeklindeki rivayete de daha çok Şafiî ve diğer mezheplere ait kaynaklarda delil olarak yer verilmektedir. Diğer rivayetlerin tüm mezheplerde ortak ağırlıkta kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte sonraki dönem eserlerde hangi mezhep olursa olsun geniş çaplı bilgilere yer veren tüm eserlerde bütün rivayetler zikredimekte ve senedleri ile birlikte değerlendirmelerine de yer verildiği görülmektedir.

Fakihlerin bu hadisleri kullanmaları ve yine fakihlerin hadislerden bazılarını bizzat kendilerine ait rivayet zincirleriyle naklediyor olmaları dikkate alındığında Topçuoğlu’nun da dile getirdiği gibi gayrimüslimlerin mâbedlerine sınırlama getirme konusundaki hadislerin dayanak olma bakımından zayıf olduğu iddiasının tutarsız

¹⁴³ Ebû Bekr b. Hemâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî Abdürrezzak, *el-Musannef* (Kahire: Dârü’t-Te’sil, 2015), 8/343.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh b. Abdillâh b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî Muhammed b. Abdillâh, *el-Hadis* (Riyâd: Edvâü’s-Selef, 1998), 38.

¹⁴⁵ Muhammed ibn Ahmed es-Serahsî, *Şerh-u Kitâb-i siyeri’l-kebir* (Daru’l-Kutübi’l-İlmimiyye, 1997), 4/260.

olduğu söylenebilir.¹⁴⁶ Nitekim ilk dönemlerden itibaren söz konusu hadîsler kullanılmakta ve bunlara bina edilen ilgili hükümler en erken dönemlerden itibaren fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Muhaddisler ilgili hadislerin senedleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ancak bunların delil olmayacağı kanaatini dile getiren olmamıştır. Yine ilgili hukukî anlayışın erken dönemden itibaren sünnete dayalı olarak geliştiğini göstermesi bakımından, tabiinin büyüklerinden Hasan-ı Basrî'den nakledilen “Kadîm olsun hâdis olsun şehirlerde bulunan gayrimüslim mâbedlerinin yıkılması sünnettendir.”¹⁴⁷ sözü de önemli bir delildir.

2.2.3. Zimmîlerin Mâbedleri İle İlgili Hülefâ-i Râşidîn Uygulaması

Ebû Yûsuf *Kitabu'l-Harâc*'da Müslümanlara ait şehirlerde zimmîlerin mâbedlerinin bulunmasının ve onlara bayram günlerinde haçlarını taşıma izni verilmesinin dayanağına dair Halîfe Hârûnürreşid'in kendisine yönelttiği bir soruya cevap verirken Hülefâ-i Râşidîn uygulamasını ayrıntılı bir şekilde nakletmektedir.

Ebû Yûsuf cevabına öncelikle Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında geçen zimmet anlaşması şeklinde yapılan sulhların başlıca şu şartlar karşılığında gerçekleştiğini ifade ederek başlar:

- Zimmîlerin şehir içinde ve dışındaki bâa' ve kenîseleri yıkılmayacak.
- Kanları korunacak.
- Onlarla savaşılan düşmanlarıyla savaşılacak ve savunulacaklar.
- Yeni bir bâa' ve kenîse yapmayacaklar.

Bu şartların ayrıca taraflarca yazıya da döküldüğünü söyleyen Ebu Yûsuf “İşte Şam'ın tamamı Hîre'nin ise tamamına yakını bu şekilde fethedilmiştir. Bu sebeple bâa' ve kenîseler yıkılmamıştır.” demektedir.¹⁴⁸

Ebu Yûsuf bu girizgâhın ardından sırayla halifeler döneminde sahabeler tarafından fethedilen bölgeler ve fetih esnasında bu minvalde yapılan anlaşmalara dair rivayetleri sunar.

Buna göre Halid b. Velid Yemame'den döndükten bir müddet sonra Hz. Ebû Bekir onu Irak bölgesini fethetmek üzere göndermiş, Halid b. Velid (ö. 21/642) *Muğîse*

¹⁴⁶ Bk. Topçuoğlu, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*, 156.

¹⁴⁷ Abdürrezzak, *el-Musannef*, 5/156.

¹⁴⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 152.

ve *Azîbe* denilen yerleri savaşarak fethetmiştir. Ardından geldiği *Kâdisiye* bölgesi halkı ise söz konusu muharebelerden ve Müslümanların galibiyetinden haberdar olmuşlar ve sulh talep etmişlerdir. Onlar ile sulh yaptıktan sonra Halid *Necif*'i fethedilmiştir. Daha sonra *Üleyyis* 'e yönelmiş, buranın halkı da *Necif* 'te cereyan eden harpten ve neticeden haberdar olduklarından direk sulh teklif etmişler ve *Üleyyis* de sulh ile fethedilmiştir. Halid buranın ardından *Hîre* 'ye gelmiştir. *Hîre* önce muhasara edilmiştir. Daha sonra karşılıklı görüşmeler gerçekleşmiş ve *Hîre* halkı ile de sulh yapılmıştır. Yapılan anlaşmaların içeriğinde şunlar yer almaktadır: *Müslüman ordusu tarafından herhangi bir mâbedleri ve sığınmak için kullandıkları kaleleri yıkılmayacak. Çan çalmaktan ve bayram günlerinde haç taşımaktan men edilmeyecekler. Herhangi bir hainlik planlamayacaklar ve kendilerine uğrayan Müslümanları üç gün onlara helal olan yiyecek ve içecekler ile misafir edecekler.* Bu anlaşmadan sonra cizye peşin tahsil edilmiş ve Hz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir. Ebû Yûsuf gönderilen bu cizyenin doğu bölgesinden gönderilen ilk cizye olduğunu kaydeder.¹⁴⁹

Daha sonra Halid b. Velid *Bânukyâ* ve *Mârûsemâ* denilen bölge halkları ile ve ardından yöneldiği *Aynu't-temr* bölgesi halkı ile de sulh yapmıştır. Ebû Yûsuf bu sulhun da tıpkı *Hîre* halkı ile yapılan sulh gibi olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Yine Sa'd b. A'mr el-Ensârî'yi *Sandûdiyâ* denilen yere bir orduyla göndermiş ve oranın halkı ile de sulh yapılmıştır.¹⁵¹

Bu fetihlerin ardından Halid b. Velid'e Şam bölgesindeki fetihlere yardım için oraya gitmiştir. Bu bölgede komutan Ebû Ubeyde b. Cerrah'tır. Bu bölgede *Nukayb* ve *Kevâsil* halkıyla da onlardan gelen talep üzerine *Anât* halkı ile yapıldığı gibi sulh yapılmıştır. Sulhun içeriği şöyledir: Onların mâbedleri yıkılmayacak, namaz vakitleri dışında gece olsun gündüz olsun istedikleri vakitte çan çalabilecekler, bayram günlerinde haçlarını çıkarabilecekler, Müslümanları üç gün misafir edip gözetecekler. *Karkisyâ*'nın da sulh ile fethedildiğini ekleyen Ebû Yûsuf, bu sulh anlaşmasının içeriğinde de aynı maddeleri nakletmektedir.¹⁵²

¹⁴⁹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 157.

¹⁵⁰ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 159.

¹⁵¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 159.

¹⁵² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 160.

Yine Ebû Yûsuf'un naklettiğine göre, Ebû Ubeyde b. Cerrâh *Şam* bölgesine girdiğinde oradaki gayrimüslimler ile yaptığı anlaşma şunları içermektedir: *Mâbedlerinin yıkılmamayacak ama yeni mâbed de inşa edemeyecekler*. Yolunu kaybedenlere yol gösterecekler. Akarsular üzerine kendi imkânları ile köprüler yapacaklar. Onlara uğrayan ve barınma ihtiyacı olan müslümanları üç gün misafir edecekler. Herhangi bir müsülana hakaret etmemeyecekler ve dövmeyecekler. Müslümanların bulundukları yerlerde haç taşımayacaklar. Müslümanlara ait arazilere domuzlarını çıkarmayacaklar. Allah yolunda savaş için giden gazilere aydınlık için ateş yakacaklar. Müslümanlar aleyhine netice doğuracak herhangi bir açığı ifşa etmeyecekler. Ezandan önce ya da ezan esnasında çan çalmayacaklar. Bayram günlerinde dinlerine ait sembolleri açıktan taşımayacaklar. Silah taşımayacaklar ve evlerinde silah edinmeyecekler.¹⁵³

Onlar da bu şartları kabul etmekle birlikte bir de kendilerine büyük bayram günlerinde haçlarını çıkarıp taşıyabilecekleri bir günlük izin verilmesini istemişler ve Ebû Ubeyde de bunu onaylamıştır. Ebû Yûsuf, gayrimüslimlerin kendilerine yükümlülük yükleyen bu şartlar ile anlaşmayı kabul etmesinin sebebinin bundan daha başka çıkış yolu bulamamaları olduğunu, Ebû Ubeyde'nin ise bu uygulama ile zaman içinde onların kalbini İslâm'a ısındırmayı kastettiğini söyler. Ebû Yûsuf'un belirttiğine göre bunda başarılı da olmuştur. Nitekim Müslümanların büyük gayrimüslim ordularını dağıttığını duyan bölge halkları haberdar oldukları bu anlaşmalara benzer anlaşmalar yapmak hususunda bizzat kendileri istekli olmuşlardır. Ayrıca Müslümanlar bu şartlardan herhangi birisini yerine getirememek durumunda zimmet ehlinde aldıkları cizye vergisini geri vermeyi de taahhüt ediyorlardı. Nitekim yine Ebû Yûsuf'un naklettiğine göre Ebû Ubeyde b. Cerrâh zimmet ehli olan bazı bölgeleri onlara ait düşman tehditlerinden koruyamayacakları kanaatinin oluşması üzerine bu bölgelerdeki valilerine aldıkları cizyeyi geri vermelerini emretmiştir. Bu hadise zimmet ehlinde hayret uyandırmış ve Müslümanlara ülfet etmişlerdir. Ebû Ubeyde bu sayede henüz sulh ehli olmayan hangi bölgeye uğramış ise onlar bu şartlar üzere anlaşma yapmayı arzuladıklarını ifade eden elçiler göndermişler, Ebû Ubeyde de tıpkı öncekiler ile yaptığı anlaşma gibi bunlar ile de anlaşma yapmıştır.¹⁵⁴

¹⁵³ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 152.

¹⁵⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 153.

Ebû Ubeyde bütün bu fetihler hakkındaki bilgileri Hz. Ömer’e yazmıştır. Hz. Ömer cevabında bunları okuduğunu ve sahabe ile istişare ettiğini söyleyerek onayladığını bildirmiştir. Şu kadar var ki Hz. Ömer zimmet ehlinin bayram günlerinde haç taşımaları ile ilgili şartı *haçlarını Müslümanların olmadıkları yerlerde ve şehir dışlarında taşımaları* şeklinde düzenlemesini istemiştir. Ebû Ubeyde de uygulamayı bu şekilde düzeltmiştir. Ebû Yûsuf’un ifadesi ile: “İşte böylece, halkının sulh yaptığı beldelerin mâbedleri olduğu hal üzere bırakılmış, yıkılmamış ve onlara taarruzda bulunulmamıştır. İşte Müslümanlar ile zimmet ehli arasında Şam bölgesinde gerçekleşenler bu şekildedir.”¹⁵⁵

Bu nakillerden sonra Ebû Yûsuf halifeye hitaben Halid’in yaptığı bu sulh anlaşmalarına ne Hz. Ebû Bekir ne Hz. Ömer ne Hz. Osman ne de Hz. Ali’nin karşı çıkmadığını belirtir. Dört halifenin de uyguladığı sulhlara dâhil olan mâbedlerden hiç birinin yıkılmasını uygun görmediğini, ancak sonradan yapılanların bundan hariç olduğunu onların yıkılması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁶

Ebû Yûsuf Hârûnürreşîd’e hitaben önceki pek çok halifenin de şehirlerde bulunan gayrimüslim mâbedlerini yıkmayı düşündüğünü söyler. Bunun üzerine şehirdeki gayrimüslim halkların da ellerinde yazılı bulunan Müslümanlar ve onlar arasındaki sulh metinlerini çıkarıp gösterdiklerini, fakihler ve tabiinin buna karşı çıkıp yanlış olduğunu ifade etmeleri üzerine ise halifelerin bundan vazgeçtiği bilgisini verir. Ardından Ebû Yûsuf, Hz. Ömer’in yürürlüğe koyduğu sulhun kıyamete kadar devamlılığını koruyacağını vurgular.¹⁵⁷

Ebû Yûsuf açtığı bu başlığı sonlandırırken, gayrimüslim mâbedleri ile alakalı İbn Abbâs’a sorulan soruya onun verdiği cevabı kendisine ait bir senedle naklederek sonlandırır: “Arapların kurduğu şehirlerde gayrimüslimlerin bâa ve kenîse inşa etmeleri caiz değildir. Yine oralarda çan çalamazlar, içkiyi açığa vuramazlar, domuz edinemezler. Ancak acemlerin kurduğu, sonradan ise Allah’ın araplara kapısını açtığı ve gayrimüslimlerin Müslümanların hükmü üzere kalmaya devam ettikleri şehirlere gelince: Acemler için sözleşmelerinde geçen haklar vardır. Araplar üzerine ise bu hakların hepsini tastamam karşılamak düşer.”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 154.

¹⁵⁶ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 160.

¹⁵⁷ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 161.

¹⁵⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 162.

2.3. Mezheplerin Konu Hakkındaki Görüşleri

Bu başlık altında fakihlerin Resûlullah'ın uygulamaları, hadisleri ve sahabe uygulamasını göz önünde bulundurarak zimmiilere ait mâbedlerin hukukî statüsü hakkında ortaya koydukları görüşlerine yer verilecektir.

2.3.1. Şehirlerin İlgili Hükümler Açısından Sınıflandırılması

Klasik fıkıh kaynaklarına bakıldığında zimmet ehlinin mâbedlerinin hukukî statüsü incelenirken mâbedlerin bulunabileceği şehirler üç kısma ayrılarak ele alınmıştır.

1. Müslümanların kurdukları şehirler.
2. Müslümanların savaşarak fethettikleri şehirler.
3. Sulh ile fethedilen şehirler.

Bu bahsi geçen sınıflandırmanın dışında tutularak değerlendirilen bir diğer bölge de Cezîretü'l-Arab'dır. Hakkında vârid olan hadisler ve sahabe uygulaması neticesinde Arap Yarımada'sı özel bir sıtâtüde değerlendirilmiştir. Önemine binaen bu konu da özel bir başlık altında incelenecektir. Öte yandan zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı sınırlandırmanın sadece şehirlerde mi yoksa şehirlerde olduğu gibi şehir dışı olan yerlerde de geçerli mi olduğu da üzerine tartışılan bir husustur. Zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı kısıtlamanın usûlî arka planına dair önemli bilgiler vermesi bakımından bu konu da özel bir başlık altı da incelenecektir.

2.3.2. Müslümanların Savaşarak Fethettikleri Şehirler

2.3.2.1. Hanefî Mezhebi

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında cereyan eden bir harp neticesinde Müslümanların galip gelmesi durumunda devlet başkanının uygun görmesine bağlı olarak bölge halkı zimmet ehli kılınabilir. Bu taktirde gayrimüslimler yaşadıkları bölgelerde kendilerine ait kadim mâbedleri hakkında hürdürler. Ancak fethedilen şehirler cumaların kılınması, hadlerin ikame edilmeye başlanması ile Müslümanların şehirlerinden bir şehre dönüşünce devlet başkanının onları bu bölgelerde mevcut mâbedlerinde ibadet etmekten menetmesi gerekir. Savaşmaksızın sulh yapılan yerler ise Müslüman şehrine dönüştükten sora da kadim kenîseleri olduğu hal üzere bırakılır.

Sadece yeni mâbed yapmaktan menedilirler. Ancak burada hem yeni mâbed yapmaktan men olunurlar hem de eski mâbedleri onlara bırakılmaz. Bununla birlikte onlara ait eski kenîse binalarını yıkmaları uygun olmaz. Binalar onlara bırakılır ve devlet başkanı onlara bu binaları mesken olarak kullanmalarını emreder. Bu hükümler topluca ibadet etmek ve dini ritüellerini yerine getirmek için kullanılan mâbedlerle alakalıdır. Münferit ibadet etmek için ibadethane edinmelerine ise karışılmaz.¹⁵⁹ Kâsânî, Kâdîhan, Aynî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Âbidîn'in de bu konuda naklettiği görüşler Serahsî ile aynı doğrultudadır. Yer yer ona atıfta bulundukları da görülmektedir.¹⁶⁰

Zimmîlerin mâbedlerinin farklı amaçlarla kullanılması sağlanarak statülerinin iptal edilmesi şeklindeki bu hâkim kanaatin dışında yıkılabileceği görüşü de vardır. Şürûnbülâlî risalesinde bu meyanda Kasım b. Kutluboğa'dan şu nakilde bulunmaktadır: Mısır, Kahire, Kûfe, Basra, Vâsıt, Bağdat gibi Müslümanların savaşta galip gelmek şeklinde sahip oldukları arazilerde kurdukları şehirlerde bulunan mâbedlerin yıkılarak ya da farklı bir şekilde statüslerinin değiştirilmesi gerekir. Fetihden önce bulunsun ya da sonradan inşa edilmiş olsun fark etmez Müslümanların savaşarak kazandıkları bölgelerde kurdukları şehirlerde zimmîlere ait hiçbir mâbed kalmamalıdır. Onun belirttiğine göre bu mâbedlerden kadîm olanlarının bir fesada yol açması durumunda kapatılması caizdir. Sonradan yapılanların yıkılmasında ise imamların ittifakı vardır.¹⁶¹

Şürûnbülâlî, Kahire'de Cevvâniye mahallesinde bulunan bir gayrimüslim mabedinin hükmü ile alakalı kendisine yöneltilen soruya cevap verirken Kâhire gibi bir şehirde bulunan herhangi bir mâbedin yıkılmasının mutlak anlamda caiz olduğunu söyler ve oranın savaşarak fethedilmiş bir arazi olmasını da delil olarak zikreder. Ayrıca yapılan araştırma neticesinde Cevvâniye mahallesindeki bu binanın önceden Müslümanlar tarafından yapılmış bir bina iken daha sonra gayrimüslimlerin eline geçtiği ve onlar tarafından mâbed olarak kullanılmaya başlandığının tespit edildiği

¹⁵⁹ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/266.

¹⁶⁰ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/443-444; Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, thk. Sâlim Mustafâ el-Bedrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/535; el-Aynî, *el-Binâye*, 7/255; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 6/58; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/328.

¹⁶¹ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürûnbülâlî, *el-Eserü'l-mahmûd li kahri ze'vî'l-ukûd ve yelîhi Kahru'l-mille el-küfrâniyye bi'l edilleti'l-Muhammediyye li tahrîbi deyri mahalle el-Cevvâniye* (Cezâir, Bâbü'l-Vâdî: Mektebetü ve Tescilâtü'l-Ğrabâ el-Eseriyye, 2009), 29.

bilgisine de yer verir. Bunun neticesinde binaya devlet tarafından el konulmuş ve hicri 1063 yılının Şaban ayında gerekli değişiklikler yapılarak camiye çevrilmiştir.¹⁶²

Şürünbülâli Şam gibi savaşıarak elde edilmiş şehirlerin kırsalında ve etrafındaki boş arazilerde bulunan gayrimüslim mâbedleri hakkında bunlardan da fetihten sonra yapılmış olanların yıkılması gerektiğini belirtir. Sonradan yapılanlarla kadim olanların hangisinin kadim hangisinin sonradan yapılmış olduğu belirlenememesi durumunda ise hepsinin yıkılması gerektiğini söyler. Çünkü sonradan yapılmış olanı yıkmak vaciptir kadim olanı yıkmak ise caizdir. Bu durumda vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir kaidesine göre hepsi yıkılmalıdır. Ayrıca belirttiğine göre, fetihten önce mevcut bulunan mâbedleri statü tanıyarak bırakmak ya da yıkmak konusunda devlet başkanı tercih hakkına sahiptir. Maslahata uygun olan ne ise onu yapmalıdır. Bunu, yıkmak ya da başka bir şekilde kullanımını sağlamak şeklinde yapabilir.¹⁶³

Serahasî zimmet ehlinin savaşıarak fethedildikten sonra Müslümanlara ait bir şehir haline gelen bir yerde yeni mâbed yapmalarının caiz olmaması ve eski mâbedlerine de statü tanınmamasının mantığını izah eder. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Burası savaşıarak kazanılmış ve mülkü Müslümanlara geçmiş, dolayısıyla istihkakı da Müslümanlara ait olan bir topraktır. Orada bulunan her şey gibi mâbedlerin mülkü de aslında Müslümanlara aittir. Nitekim eğer devlet başkanı bu fethedilen bölgeyi ganimet olarak taksim edecek olsaydı orada herhangi bir mâbed kalmayacaktı. Savaşılararak kazanılma neticesinde bu topraklarda artık Müslümanların hakkı sabit olmuştur. Şu kadar var ki devlet başkanının uygun görmesi ve ihsan etmesi neticesinde toprakları onlara bırakılmış ve zimmet ehli kılınmışlardır. Devlet başkanı onlara ancak Müslümanların maslahatını gözetecek şekilde haklar tanıyabilir. Burası Müslümanlara ait bir şehir olduktan sonra kendi dinlerine ait alametlerin izharı ise Müslümanların maslahatının gözetilmesi ilkesi ile bağdaşmaz. Dolayısıyla buna izin verilemez. Öte yandan Mâbedlerinin yıkılması da doğru olmaz, ancak bunların başka bir amaçla kullanılması sağlanır. Çünkü mâbedlerinin olduğu hal üzere bırakılması

¹⁶² eş-Şürünbülâli, *el-Eserü 'l-Mahmûd*, 67-68.

¹⁶³ eş-Şürünbülâli, *el-Eserü 'l-Mahmûd*, 29.

durumunda Müslümanların İslâm hükümlerini izhar etmek bakımından haklarının sabit olduğu bir yerde şirkin izhar edilmesi söz konusu olur.¹⁶⁴

Serahsî zimmet ehlinin mâbeddlerine ait kısıtlamanın İslâm'a ait alametlerin izhar edilmesi gereken yerler ile sınırlı olduğunu belirtir. Onun ifade ettiğine göre Müslümanlar bir artık orada hadleri tatbik etmeyi ve cumaları ikame etmeyi terkederek şehri atıl bırakmaları durumunda zimmet ehlinin artık orada mâbed yapma hakları vardır. Yine içki ve hınzırı açıktan satmak konusunda da serbest olurlar. Çünkü bu kısıtlamadaki illet artık ortadan kalkmıştır. Nitekim orası Cuma ve bayramların ikame edildiği Müslümanlara ait bir şehir olmadan önce bundan menedilmedikleri gibi bunlar terkedildikten sonra da aynı şekilde olmalıdır. Çünkü yasaklamanın sebebi Müslümanların hâkimiyetine şekli olarak muhalefet ve rekabet etmektir.¹⁶⁵

2.3.2.2. Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) nakledilen “Zimmet ehlinin İslam beldelerinde mâbed edinmelerini uygun görmüyorum. Ancak onlara ait bir anlaşma olup da bu anlaşmaları üzerine hamledilmeleri müstesna.”¹⁶⁶ sözü onun savaşarak fethedilen yerlerde zimmet ehlinin mâbed yapmasını uygun görmediğini göstermektedir. Bununla birlikte İbn Yûnus (ö. 451/159) ve Ebü'l-Esbâğ Îsâ b. Sehl'in (ö. 486/1093) belirttiğine göre birlikte Mâlikî mezhebi içindeki âlimler bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. Bunlar şu şekildedir:

İbnü'l-Kâsım'a (ö. 191/806) göre, savaşarak fethedilmiş ve halkı ehli zimmet kılınmış olan bölgelerde gayrimüslimlere ait mevcut mâbedler de yıkılır yeni mâbedler yapılmasına da izin verilmez. Çünkü burası savaş neticesinde fethedilerek Müslümanların mülkü olmuştur. Onlar burada bırakılmakla buraların maliki olmazlar. Nitekim buraları miras da bırakamıyor olmaları bunun bir göstergesidir. Aynı şekilde buralarda yeni mâbedler inşa etmeleri de caiz değildir. Fetihden sonra onlarla yapılan sulh ancak malları ve canlarını korumayı içerir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/267.

¹⁶⁵ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/267-268.

¹⁶⁶ Ebü Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Lübnan: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994), 3/435.

¹⁶⁷ Ebü Bekr Muhammed b. Abdullâh es-Sıkillî İbn Yûnus, *el-Câmî li mesâili'l-Müdevvene* (Beyrut, Lübnan: Daru'l Fikr, 2013), 17/440; İsa b. Sehl b. Abdullah el-Esedî el-Kurtubî el-Gırnatî Ebü'l-Esbâğ, *Dîvânu Ahkâmi'l-kübrâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 629.

Sahnûn (ö. 240/854) ve diğer bir gurup Mâlikî âlimine göre ise savaşıarak fethedildikten sonra halkı üzerinde bırakılan yerlerdeki zimmet ehli mevcut mâbedlerinden menedilmedikleri gibi yeni mâbed yapmalarına da karışılmaz. Çünkü onlar da zimmet ehli için caiz olacak şeyler üzere orda ikrar edilmişlerdir.¹⁶⁸

İbn Habîb (ö. 238/853) ve İbnü'l-Mâcuşûn'a (ö. 212/827) göre ise mutlak olarak dârüislâmda herhangi bir mââbed inşa etmeleri söz konusu olamaz. Hatta savaşıarak fethedilen yerlerde oranın halkı sonradan zimmet ehli yapılsa bile orada hiçbir mâbed bırakılmaz, hepsi yıkılmalıdır. Bunun gibi yeni mâbed yapmalarına da zaten izin verilmez. Hatta bu bölgeler Müslümanların yaşamadığı ayrı bölgeler olsa bile hüküm değişmez.”¹⁶⁹

2.3.2.3. Şafî Mezhebi

Şirâzî'nin (ö. 476/1083) belirttiğine göre savaşıarak fethedilen bir yerde zimmet ehlinin yeni bir mâbed yapması söz konusu olamaz. Mevcut mâbedlerine statü tanınmasına gelince bu konuda iki görüş olduğunu nakleder: Bir görüşe göre bu da tıpkı yeni mâbed inşa etmelerinin caiz olmadığı gibi caiz değildir. Diğer görüşe göre ise bu caizdir. Çünkü onların bulundukları küfür hali üzere kabul edilerek onlara vatandaşlık statüsü tanınması caiz olduğuna göre küfür için bina edilen mâbedleri üzere kabul edilerek mâbedlerine statü tanınması da caiz olmalıdır.¹⁷⁰

Şirâzî bu tartışmanın Müslümanlarla birlikte yaşadıkları yerler ile alakalı olduğunu gösterir mahiyette şunu eklemektedir: “Şayet onlar ile sadece onların yaşadığı beldelerde zimmet anlaşması yapılmış ise kenîseler, bâ`lar ve savmea`lar yapmaktan menedilmezler.”¹⁷¹

İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Şirbînî'nin (ö. 977/1570) bu konudaki ifadeleri birbirine çok yakındır.¹⁷² Ayrıca onlar Şirâzî'nin de belirttiği mezhep içi ihtilafa dair tercihte bulunmaktadırlar. Şirbînî'nin belirttiğine göre Mısır, Isfahan ve batı beldeleri gibi savaşıarak fethedilen yerlerde zimmet ehlini yeni bir mâbed yapamazlar, ve onun

¹⁶⁸ İbn Yûnus, *el-Câmî li mesâili'l-Müdevvene*, 17/440; Ebü'l-Esbâğ, *Dîvânu Ahkâmi'l-kübrâ*, 629.

¹⁶⁹ İbn Yûnus, *el-Câmî li mesâili'l-Müdevvene*, 17/440; Ebü'l-Esbâğ, *Dîvânu Ahkâmi'l-kübrâ*, 629.

¹⁷⁰ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1995), 3/315.

¹⁷¹ eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/315.

¹⁷² el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/76; el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/293.

tercih ettiği en sahih görüŖe böyle savaşarak fethedilen yerlerde bulunan bir mâbedlerine de statü tanınmaz. Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) aynı görüŖte olduğunu belirterek bu durumda Mısır'daki gayrimüslim mâbedlerine statü tanınmasının caiz olmadığını söyler. Mezhepteki ikinci görüŖe göre ise bu caizdir. Çünkü maslahat bunu gerektirir. Yine özellikle belirttiğine göre bu tartişma fetih esnasında sağlam bulunan mâbedler hakkındadır. Kendi yıkılmış olan ya da savaş esnasında Müslümanların yıktıklarına statü tanınmayacağı ittifak edilen bir husustur.¹⁷³

İbn Hacer bunlara ek olarak gayrimüslim mâbedleri ile ilgili sınırlamanın sebebinin arazi mülkiyetinin Müslümanlara ait olması olduğunu vurgulayarak “Zimmet ehlinin yeni bir mâbed yapmaları durumunda bunun yıkılması gerekir. Çünkü Müslümanlar istila neticesinde buraya sahip olmuşlardır.” demektedir.¹⁷⁴

Sübkî de *Fetâvâ*'sında kendisine zimmilerin mâbedleri ile alakalı sorulan bir soruya cevap verirken bu konuyu uzunca işlemiştir. Sübkî fetvaya cevap verirken Rafî'i'yi (ö. 623/1226) esas almakta ve sürekli ona atıfta bulunmaktadır. O da zimmet ehlinin savaşarak fethedilen bir yerde yeni mâbed inşa etmelerinin caiz olmadığı konusunda ittifak olduğunu nakleder. Yine mevcut mâbedleri konusunda ise Şafîi âlimleri arasındaki ihtilafı zikretmek konusunda Şirbînî ve İbn Hacer'e muvafakat etmektedir. Sübkî kendine göre esah görüşün men olduğunu belirtmekle birlikte diğer görüşün de kesin olarak yanlış olduğunu söylemenin bir hata olduğunu ifade etmektedir. Kendisin önceden diğer görüşün mutlak olarak hatalı olduğu kanaatinde iken daha sonra bundan döndüğünü söylemektedir.¹⁷⁵

2.3.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelîlerden İbn Kudâme el-Makdisî'nin (ö. 620/1223) belirttiğine göre Müslümanların savaşarak fethettikleri yerlerde zimmîlerin yeni mâbed yapmaları caiz değildir. Ancak mevcut bulunan mâbedler hakkında Hanbelî âlimler arasında da iki farklı görüş vardır. Bir görüŖe göre bu yerlerde gayrimüslimlere ait kadîm mâbedlere statü tanınması caiz değildir, yıkılmaladırlar. Çünkü buralar savaşarak kazanılması neticesinde mülkü Müslümanlara ait olmuş yerlerdir. Diğer görüŖe göre ise mevcut

¹⁷³ el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/76.

¹⁷⁴ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/293.

¹⁷⁵ Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *Fetâvâ es-Sübkî* (Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2/412.

mâbetleri konusunda serbesttirler. Makdisî bu ikinci görüş hakkındaki delilleri sıraladıktan sonra artık bunun icma`a bağlandığını söylemektedir.¹⁷⁶ Bu bağlamdaki delilleri serdetmesi ve konuyu özetlemesi bakımından Makdisî'nin ifadeleri önem arz etmektedir. Onun belirttiğine göre İbn Abbas'ın rivayetinde bulunan "Acemlerin kurduğu ve sonradan Allah'ın Araplara açtığı ve yerleştikleri şehirlerde acemlerin sözleşmelerindeki hakları onlar için vardır" şeklindeki ifade bunu göstermektedir. Öte yandan sahabeler de pek çok beldeyi fethetmiş ancak orada zimmet ehli kıldıkları kimselerin mâbedlerini yıkmamışlardır. Savaşarak fethedildiği bilinen beldelerde bulunan nice gayrimüslim mâbedi de bunun bir diğeer şahididir. Demek ki bu mâbedler var idi ve o hal üzere kabul edildiler. Yine Ömer b. Abdulaziz de memurlarına zimmet ehline ait olan kenîse, bâa ve beyt-i nârları yıkmamalarını yazmıştır. Nitekim bu mâbedlerin sahabe fethinden sonradan yapılmış olmadıkları da malumdur. Ayrıca Müslümanların şehirlerinde bu tip mâbedlerin bir itiraz olmaksızın bulunuyor olması da artık bir icma` olduğu anlamı taşımaktadır.¹⁷⁷

İbn Kayyim İbn Kudâme'nin söylediklerini aynen naklettikten sonra şunu bu konuda devlet başkanının maslahata uygun olanı yapma hakkı olduğunu söyler. Onun belirttiğine göre devlet başkanı bu konuda Müslümanların maslahatına daha uygun hangisi ise onu yapmalıdır. Şayet, zimmîlere ait mâbedlerin çok olması, zimmet ehlinin az olması, Müslümanların bunlara ihtiyaç duyması gibi durumlar söz konusu ise ve mâbedleri onlardan almak ya da bir şekilde ilga etmek maslahat ise bunu yapmalıdır. Zimmîlerin kalabalık olmaları, mâbdlerine ihtiyaç duymaları ve Müslümanların bunlara ihtiyacı olmaması gibi maslahat mâbedlerini bırakmayı gerektiriyorsa o takdirde bırakır. Ancak bu bırakma onların faydalanmasına imkân tanımaktır. Yoksa onlara temlik etmek değildir. Çünkü bunlar Müslümanların mülkü olmuştur, tekrar gayrimüslimlere mülk olarak verilmesi maslahata ters düşmektedir. Nitekim devlet başkanı maslahatın gerektirmesi durumunda verdiklerini tekrar geri alma hakkına sahiptir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/240.

¹⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/240.

¹⁷⁸ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli 'z-zimme*, 4/29.

2.3.2.5. Değerlendirme

Bu kısma giren şehirlerde Müslümanların yaşadıkları ve İslâm alametlerinin izhar edildiği bir yer olunca artık orada zimmet ehlinin yeni bir mâbed inşa edemeyeceği hususunda dört mezheb erbabı arasında Malikîlerden Sahnûn ve onu takip eden bir gurup âlim hariç çoğunluğun ittifak halinde olduğu görülmektedir. Gayrimüslimler zimmi kılınırken ellerinde bulunup onaylanmış olan kadim mâbedlerin akıbeti hakkında da bir ihtilaf görülmektedir. Hanefîler de bu mâbedlerin yıkılmayacağı ancak başka maksatla kullanılacağı görüşü hâkimdir. Mâlikîler, Şafîîler ve Hanbelîler içinde ise hem yıkılmaları gerektiği hem de yıkılmamaları gerektiği şeklinde iki farklı görüş vardır.

Zimmet ehlinin Müslümanların savaşarak fethettikleri yerlerde mâbedleri konusunda genel olarak kısıtlanması gerektiği şeklinde bir kanaat görülmektedir. Topçuoğlu'nun, İslâm ülkesinde gayrimüslimlerin mâbedler inşa ya da tamir etmesinde herhangi bir kısıtlayıcı hükümden bahsedilemeyeceği yönündeki değerlendirmeleri bu tespitler ile örtüşmemektedir.¹⁷⁹

Bu kısıtlamalar dinin korunması amacını gerçekleştirmeye yönelik tasarruflardır. Bu durum gayrimüslimlerin inanç haklarının ihlal edilmesi anlamında yorumlanmamalıdır. Kendilerine has olarak münferit ibadet etmek için ibadethane edinmelerine karışılmaması da bunu göstermektedir.

2.3.3. Müslümanların Kurdukları Şehirler

2.3.3.1. Hanefî Mezhebi

Zimmîlerin Müslümanların kurdukları şehirlerde mâbed sahibi olmaları iki farklı şekilde gündeme gelebilir. Ya Müslümanların kurdukları bu şehirde yerleşmeleri neticesinde ya da gayrimüslimlere ait bir yerleşim yerinin zamanla Müslümanların kurduğu şehir içinde kalması neticesinde bu gerçekleşebilir.

Müslümanların ilkten kurdukları şehirlerde gayrimüslimlerin yerleşmesine gelince, gayrimüslimlerin buraya yerleşmelerine mani olunmaz. Serahsî bunda Müslümanlarla beraber yaşamalarının onların İslâm'ın güzelliklerini görmelerine ve belki iman etmelerine vesile olacağı düşüncesinin bulunduğunu belirtir. Onun

¹⁷⁹ Bk. Topçuoğlu, *Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*, 163.

belirttiğine göre, Hz. Ömer'in kurduğu Basra ve Kûfe gibi devlet başkanı onların arazisinde bir şehir kursa, zimmet ehli de buradan arsa satın alıp Müslümanlar ile beraber yaşamak isteseler buna engel olunmaz. Çünkü onlarla dinin güzelliklerine vakıf olup iman etmelerini umarak zimmet anlaşması yapılmıştır. Onların Müslümanlarla yaşarak Müslümanlara karışması bu manayı gerçekleştirir.¹⁸⁰

Ancak Müslümanlara ait böyle bir şehre yerleşmeleri de Müslümanların sosyal hayatını aksaklığa uğratmayacak ve Müslümanları azınlık durumuna düşürmeyecek seviyede oldukça caizdir. Müslümanların sosyal hayatında aksaklıklara sebep olacak neticeler doğurması durumunda buna da mani olunur. Serhasi kaydettiğine göre Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060) önceki dönem âlimleri zimmet ehlinin Müslümanlar ile bir belde yaşamalarının caiz olduğunu dile getirdiklerinde onlar Müslümanların cemaatini bozmuyordu ve Müslümanlar ile yerleşmeleri Müslümanların cemaatini azınlık durumuna düşürmeyecek şekildeydi demektedir. Müslümanların cemaatini aksatacak ya da onları azınlık durumuna düşürecek şekilde artıkları zaman bundan menedilmiş ve Müslümanların olmadığı bir mahallede yerleşmek ile emrolunmuşlar. Halvânî bunun Ebû Yûsuf'dan mahfûz olduğunu belirtirmiş.¹⁸¹

Zimmîlerin yerleştikleri Müslümanlara ait şehirden bir arsa satın alıp içinde ibadet etmek için orada mâbed yapmak istemekleri durumunda bundan menedilirler. Serhasî'nin belirttiğine göre çünkü bunda Müslümanların cuma için mescid bina etmelerine benzer şekilde Müslümanların hâkimiyetine şeklen muhalefet ve rekabet etmek, dini aşağılamak ve Müslümanları hafife almak vardır.¹⁸²

Sulh ile dârüislâma dâhil olan bir bölgede Müslümanların kurdukları şehir gelince. Bu bölgedeki kimsenin sahip olmadığı boş arazilerde Müslümanlar bir şehir inşa etseler ve zaman içerisinde bu şehir genişleyip civarda bulunan gayrimüslimlere ait köyleri de ihata etse ve bu yerler artık şehir içinde kalmış bulunsa, bu durumda zimmîlere ait olan bu köylerdeki kadîm mâbedleri artık şehrin içinde bile kalmış olsa yıkılmaz. Çünkü onlar sulh anlaşması ile bunları istihkak etmişlerdir. Ancak şehir içinde kalan bu yerlerde yeni mâbed yapmalarına da izin verilmez. Bu konuda illet

¹⁸⁰ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/265.

¹⁸¹ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/265.

¹⁸² es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/265.

olarak ise şunları zikredilmektedir: Çünkü burası artık cuma ve bayramların sahih olduğu ve hadlerin ikame edildiği Müslümanlara ait şehirlerden bir şehre dönüşmüştür. Onlara burada böyle bir mâbed yapmak konusunda imkân verilmesi Müslümanlar üzerine cesaretsizlik/zayıflık duygusu (vehen) sokmak ve şeklen Müslümanlara muaraza etmeleri konusunda onlara imkân tanımak olur. Oysaki Resûlullah'ın (s.a.v) “Dârüislâmda Kenîse yoktur.” sözünden murâd edilen mana da işte bunun yasak olmasıdır.¹⁸³ Aynı illete bağlı olarak içki ve domuz satmaları, bayram günlerinde haç çıkarmaları da bu köyler Müslümanlara ait şehirler olduktan sonra açıkça yapamayacakları şeyler olur. Artık haçlarını bayram günlerinde şehir dışında taşıyabilirler.¹⁸⁴

2.3.3.2. Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik'ten bu konuda nakledilen: “Zimmet ehlinin İslam beldelerinde mâbed edinmelerini uygun görmüyorum. Ancak bir anlaşma olup da mâbedlerinin ona tabi olması hariç.”¹⁸⁵ Sözü zimmet ehlinin Müslümanların sıfırdan kurdukları şehirlerde mâbed yapmasının caiz olmayacağını açıkça yansıtmaktadır.

2.3.3.3. Şafîî Mezhebi

Heytemî'nin belirttiğine göre Basra ve Kâhire gibi Müslümanların kurduğu şehirlerde tapınmak için mâbed yapmalarına engel olunması Müslümanlara vaciptir. Bu mâbedler sadece tapınmak için değil yoldan geçenlerin konaklaması gibi başka bir amaca hizmet ediyor olsa da hüküm değişmez. Yemen gibi herhangi bir savaş ya da sulh olmaksızın halkının Müslüman olmasıyla fethedilmiş olan beldeler de aynı hükme tabidir.¹⁸⁶

Şirbînî Heytemî'den farklı olarak kısıtlamanın ibadet bina edilmiş mâbedler için geçerli olduğunu söyler. Şayet yoldan geçenlerin konaklaması için bina edilmiş bir mâbed ise ve bütün insanların konaklamasına açık ise bu durumda caiz olduğunu

¹⁸³ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/261.

¹⁸⁴ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/262.

¹⁸⁵ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 3/435.

¹⁸⁶ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/293.

belirtir. Sadece zimmet ehlinin konaklamasına hizmet ediyor ise bu durumda da iki farklı görüş olduğunu söyler.¹⁸⁷

Şafîîler delil olarak ilgili başlık altında geçen hadisleri naklettikten sonra ayrıca bir delil olarak mezheplerinin hayrimüslimlerin de ahkâm ile mükellef oldukları düşüncesini yansıtır şekilde şunu eklemektedir: Gayrimüslimlerin mâbed inşa etmesi bir ma'siyettir. Müslümanlar için ise dârüislâmda buna izin vermeleri caiz değildir. Şayet böyle bir mâbed bina ederlerse yıkılır. Yapmaları durumunda yıkılacağına dair bir şart koşulmuş olsun olmasın fark etmez. Eğer devlet başkanı onlar ile yeni bir mâbed yapmalarına imkân tanımak şartı ile anlaşma yapsa dahi bu caiz değildir.”¹⁸⁸

Şirbînî'nin belirttiğine göre zimmet ehlinin mâbed yapmasının caiz olmadığı bu yerlerde kenîse ya da onun gibi gayrimüslim mâbedleri bulunacak olsa ve bu mâbedler hakkında neden burada bulunduklarına dair bir bilgi bulunmasa bunlar oldukları hal üzere bırakılırlar. Bu uygulamada söz konusu mabedin bulunduğu yerin daha önceden bir köy ya da sahra iken daha sonra Müslümanların kurduğu şehrin buraya kadar ulaşması neticesinde şehrin içinde kalmış olması ihtimali göz önünde bulundurulur. Şehir kurulduktan sonra böyle bir mâbedin yapıldığının biliniyor olması bundan farklıdır. Çünkü bu durum da sonradan yapılmış mâbed yıkılır.¹⁸⁹

2.3.3.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelîler'in bu konudaki görüşleri de Şafîîler ile uygunluk arz etmektedir. Hanbelîler'e göre Müslümanların fethettikleri bölgelerde kurdukları ve Müslümanlara ait şehirlerde gayrimüslimlerin yeni bir mâbed inşa etmeleri caiz değildir. İbn Abbas'a ait rivayette Müslümanların kurdukları şehirlerde gayrimüslimleri mâbed yapma hakları olmadığını açıkça ifade etmiş olmasını buna delil olarak getirmektedirler. Onlara göre de Müslümanlara ait bir şehirde mâbed yapma şartı koşmuş olsalar bile bu geçersizdir. Çünkü buralar Müslümanlara ait şehirlerdir ve buralarda küfre ait toplanma mekânları olması caiz değildir.¹⁹⁰

İbn Kudâme bu konuyu şu şekilde izah ederken İbn Abbas'a ait “Arapların kurmuş olduğu herhangi bir şehirde acemler için bâa` inşa etme hakkı yoktur. Orada

¹⁸⁷ el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/76.

¹⁸⁸ el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/76.

¹⁸⁹ el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/76.

¹⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 12/239.

çan çalamazlar, içki içemezler ve hınzır edinemezler.” sözünü delil olarak zikreder. Diğer bir delil olarak da bu bölgelerin mülkiyetinin Müslümanlara ait olmasını zikreder.¹⁹¹

Ancak bu kısıtlamaya rağmen Müslümanların kurdukları bir şehirde bulunan bir gayrimüslim mâbedi ile karşılaşılması durumunda bundan Müslümanların uygulamayı bu hükme muhalif şekilde uyguladıkları anlamı çıkarılmaması gerektiği değerlendirmesinde bulunan İbn Kudâme söz konusu durumda bu mâbedin Müslümanların izni ile burada yapılmış olması şeklinde değil, şehir kurulmadan ya da sınırları söz konusu yere kadar ulaşmadan önce yapılmış bir mâbedken daha sonradan şehrin içinde kalmış olduğu şeklinde yorumlanması gerektiğini vurgular. Onun belirttiğine göre, Bağdat’taki Rum kenîsesi gibi Müslümanların kurdukları şehirlerde bulunan bâa` ve kenîseler hakkındaki hüküm şu şekildedir: Bu mâbedler daha önceden orada bulunan zimmet ehline ait köylerde kendilerine statü tanınmış mâbedlerdir.¹⁹²

2.3.3.5. Değerlendirme

Hz. Ömer tarafından kurulan Basra, Kûfe, Vâsıt gibi şehirler Müslümanların kurduğu şehirlerin ilk örnekleridir. Bu kısma giren yerlerde zimmet ehlinin mâbed inşa etmesinin caiz olmadığına görüş birliği vardır. Hatta bu hususta icma` da nakledilmektedir.¹⁹³

Zimmet ehlinin Müslümanların sıfırdan kurdukları şehirlerde kısıtlanması hakkındaki görüşler Müslümanların savaşarak fethettiği şehirlerle paralellik arz etmektedir. Fakihlerin yaptığı açıklamalardan burada da söz konusu kısıtlamanın aynı illetlere dayandığı gözlemlenmektedir. Bunları naklî dayanaklar ve aklî dayanaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu konudaki nakli dayanaklar öncelikle Resûlullah’ın (s.a.v.) söz ve uygulamalarında sonra da sahabenin uygulamasında gözlemlenmektedir.

Aklî dayanakları da kıyas ve maslahat olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kıyas cihetiyle getirilen dayanaklar şöyle sıralanabilir:

¹⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/239.

¹⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/239.

¹⁹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, 6/58.

1. Sembolik anlam: Bir beldede bulunan işlek bir Mâbed orada o dine ait bir hâkimiyet sembolü olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Müslümanların savaşıarak can verip fethettikleri ve hâkim oldukları bir yerde diğer dinlere ait hâkimiyet sembollerini izale edip kendi dinlerine ait hâkimiyet sembollerini ikame etmeleri gerekir.
2. Şeklî rekabet: Savaşıarak fethedilen bir yerde zimmet ehline mâbedleri konusunda mutlak bir serbestlik sunmak onların şekli olarak da olsa İslâm ve Müslümanların hâkimiyetine muhalefet ve rekabet etmelerine imkân tanımak olarak değerlendirilmektedir.
3. Mülkiyette tasarruf hakkı: Savaşıarak fetih neticesinde söz konusu mekânın mülkiyeti Müslümanlara geçmiştir. Mülkü Müslümanlara ait olan yerlerde küfrü temsil eden yeni binaların yapılmasına fırsat tanımak Müslümanlar için caiz olamaz.

Maslahat cihetiyle getirilen deliller de şöyle sıralanabilir:

1. Zimmet ehli burada devlet başkanının maslahata uygun görmesi neticesinde arazileri üzerinde bırakılmıştır. Zimmet ehli dinleri konusunda hürdür. Ancak onlara tanınan haklar ancak Müslümanların maslahatına uygun olmak kaydı ile sınırlıdır.
2. Zimmet ehlinin Müslümanlar ile yaşamasının uygun görülmesinin maksatlarından biri de onların Müslümanlardan etkilenecek ve kendi tercihleri ile Müslüman olmalarını sağlamaktır. Ancak dinlerine ait alametleri izhar etmeleri ve dini sembollerini böylece teşhir etmeleri zamanla Müslümanların etkilenecek bozulması neticesini doğurabilir. Bu ise zimmet anlaşmasının maksadına ters düşmektedir.
3. Dinin korunması: Zimmîlere mâbedleri hakkında uygulanan kısıtlamaların zarûrat-ı hamseden dinin korunması maslahatına yönelik bir uygulama olduğunu söylemek de mümkündür.

Bütün bu illetler sebebiyle zimmîlerin mâbedleri konusundaki esas hükmün kısıtlama olduğu söylenebilir. Zimmet ehlinin statü tanınan mevcut mâbedlerinin onarımı konusunda kısıtlanması gerektiği görüşünün varlığı da bunu göstermektedir. Buna rağmen zimmîlerin mâbedlerine anlaşmaya bağlı olarak ve Müslümanlarla birlikte yaşamadıkları bölgelerde statü tanınmaktadır. Ayrıca Müslümanlar bir yere

şehir kurmadan önce burada zimmet ehline ait statü tanınmış bir mâbed bulunması durumunda bu mâbed zamanla şehrin içinde kalmasına rağmen statüsü iptal edilmediği görülmektedir. Burası Müslümanlara ait bir şehir olduktan sonra kısıtlamayı gerektirecek illetler oluşmasına rağmen bunun yapılmaması onlara önceden tanınmış ve sabit olmuş bir hakkın korunması ilkesine dayanmaktadır.

2.3.4. Sulh İle Fethedilen Şehirler

2.3.4.1. Hanefî Mezhebi

Sulh ile fethedilen şehirler zimmet ehlinin mâbedleri konusunda en geniş haklara sahip oldukları şehirdir. Serahsî mutlak olarak savaşmaksızın sulh yapılan yerlerde kadim mâbedlerinin olduğu hal üzere bırakılacağını, sadece yeni mâbed yapmaktan menedileceklerini belirtir.¹⁹⁴

Kâsânî, Aynî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Âbidîn bu konuda şöyle bir ayrım olduğunu dile getirmektedirler: Eğer sulh arazi onlara ait olup harâc idemeleri şartları ile gerçekleşmişse eski mâbedlerine statü tanındığı gibi yeni mâbed yapmaları da caizdir. Sulh arazinin Müslümanlara ait olması ve cizye ödemeleri şeklinde gerçekleşmişse mâbedler hakkındaki hüküm sulhun içeriğine bağlıdır. Anlaşma içeriğinde onlara yeni mâbed yapma hakkı tanınmışsa bu geçerlidir. Sulh mutlak olarak gerçekleşmiş ve yeni mâbed yapmak ile ilgili bir şart konuşulmamışsa bu durumda sadece eski mâbedlerine statü tanınmış olur. Yeni mâbed yapmaları caiz değildir. Evla olan sulhun Hz. Ömer'in yaptığı gibi yeni mâbed yapmamaları şartıyla yapılmasıdır.¹⁹⁵

İbn Âbidîn mezhep içinde herhangi bir ayrıma gitmeden mutlak olarak sulh ile fethedilen arazilerde gayrimüslimlerin yeni mâbed yapmalarının caiz olmadığı görüşünü dile getirenlerin de olduğunu belirtir.¹⁹⁶

Arazinin onlara ait olması şartı ile gerçekleşen sulta da zimmîlere mâbedleri konusunda tanınan serbestliğin oranın Müslümanlara ait bir şehre dönüşmesine kadar geçerli olduğunu söyler. Orası Müslümanlara ait bir şehir olduktan sonra yeni mabet

¹⁹⁴ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/266.

¹⁹⁵ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 9/444; el-Aynî, *el-Binâye*, 7/256; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 6/58; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/328.

¹⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/328.

yapmaktan menedilirler. Daha sonra Müslümanlar oradan ayrılırsalar, ancak az bir Müslüman kalsa bu durumda yine yeni mâbed yapabilirler. Sonra Müslümanlar tekrar oraya dönseler zimmet ehlinin Müslümanlar dönmeden önce yapmış olduğu mâbedleri yine yıkmazlar.¹⁹⁷

2.3.4.2. Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik'ten nakledilen “Zimmet ehlinin İslam beldelerinde mâbed edinmelerini uygun görmüyorum. Ancak onlara ait bir anlaşma olup da mâbedlerinin bu anlaşmaya tabi olması hariç.”¹⁹⁸ sözü anlaşma ile onlara ait mâbedlere statü hakkı tanınabileceğini göstermektedir. Ancak mezhep içinde bu konuda farklı görüşler de dile getirilmiştir.

Malikî mezhebinden İbn Kâsım'a göre, Sulh ile fethedilen yerlerde zimmet ehlinin mâbed yapma hakları vardır. Çünkü buraların mülkü onlara aittir. Dilediklerinde bu arazileri satabilmeleri de bunun bir göstergesidir.¹⁹⁹

İbn Habîb ve İbn Mâcûşûn'a göre ise dârüislamda herhangi bir mâbed inşa etmeleri mutlak olarak söz konusu olamaz. Kadîm mâbedleri zarar gördüğünde de tamir etmekten men olunurlar. Devlet başkanından onlara verilmiş bir söz olmaması durumunda bu bölgede mevcut mâbedleri de yıkmaları gerekir. Fakat anlaşma esnasında bu konuda onlara verilmiş bir söz var ise yerine getirilir. Mâbedlerine gizli veya açık herhangi bir ziyadede bulunamazlar. Devlet başkanı onlar ile sulh yaparken yeni mâbedler inşa edebilmeyi şart koşsalar bile bunun kabul edilmemesi gerekir. Devlet başkanı bu şartı kabul etse bile geçersiz olur. Sadece mâbedlerin bozulan kısımlarını tamir etmekle alakalı ileri sürecekleri bir şartı kabul etmesi geçerlidir.²⁰⁰

2.3.4.3. Şafîî Mezhebi

Şîrâzî'nin belirttiğine göre sulh ile fethedilmiş, mādleri anlaşmada istisna edilmiş bir belde de mâbedlere statsü tanınması caizdir. Bu durum mâbedlerin bulunduğu arazilerin kendilerine ait olmasını şart koşmuşlar gibi değerlendirilir. Çünkü arazinin bir kısmı müslümanlara bir kısmı zimmîlere ait olma şartı ile sulh

¹⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/328.

¹⁹⁸ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 3/435.

¹⁹⁹ İbn Yûnus, *el-Câmî li mesâilî'l-Müdevvene*, 17/440; Ebü'l-Esbâğ, *Dîvânu Ahkâmî'l-kübrâ*, 629.

²⁰⁰ İbn Yûnus, *el-Câmî li mesâilî'l-Müdevvene*, 17/440; Ebü'l-Esbâğ, *Dîvânu Ahkâmî'l-kübrâ*, 629.

yapmak caiz olduğuna göre arazinin mâbedler hariç geri kalanı Müslümanlara ait olması şartı ile anlaşma yapılması da caizdir. Sulh mâbedler hakkında özel bir hüküm konuşulmadan gerçekleşmiş ise bu durumda iki farklı görüş söz konusudur. Birinci görüşe göre tıpkı fetihten sonra yeni mâbed yapmaları caiz olmadığı gibi mevcut mâbedlerine de statü tanınması caiz değildir. İkinci görüşe göre ise bu caizdir. Çünkü bulundukları küfür hali üzere onlara vatandaşlık statüsü tanınması caiz olduğuna göre küfür için bina edilen mâbedlerine statü tanınması da caiz olmalıdır.²⁰¹

Şîrâzî'nin yer verdiğine göre Şâfiî mezhebi içinde zimmet ehlinin statü tanınan mâbedlerinin onarımının caizliği ile alakalı da bir tartışma mevcuttur. Bu hususta iki farklı görüş vardır. Ebû Saîd el-İstahrî (ö. 328/940) ve Ebû Ali b. Ebî Hüreyre'ye (ö. 345/956) ait olduğunu belirttiği birinci görüşe göre caiz değildir. Buna delil olarak Hz. Ömer'in şu sözünü nakleder: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'i şöyle derken işittim: "Dârüislâm'da kenîse bina edilemez, yıkılan da yenilenmez". Hz. Ömer'in Şam Hristiyanları ile alakalı anlaşmada şöyle bir şart koştüğünü nakleder: "Mâbedlerinden yıkılanı yenilemeyecekler ve dârüislâm'da yeni bir kenîse inşa etmeyecekler." Ayrıca bu görüşü savunanlar mevcut mâbedleri yıkıldığında başka bir yerde yeni mâbed inşa etmeleri yasak olduğu gibi yıkılanı olduğu gibi tekrar yapmalarının da buna kıyasla yasak olması gerektiğini söyler. Diğer görüşe göre ise bu caizdir çünkü onarma ihtiyacı olan yerleri onarmaları caiz olduğuna göre buna kıyasla tamamen yıkılanı olduğu gibi tekrar yapmaları da caizdir.²⁰²

Sübki zimmet ehlinin mâbedlerini onarmaları ile alakalı kendisine sorulan bir soruya cevap verirken bu ihtilafa değinir ve en son kendi görüşünü dile getirir. O mezhebin meşhur görüşüne göre zimmîlerin mâbedlerini onarmalarının caiz olduğu ancak kendisine göre caiz olmadığı görüşünün daha isabetli olduğunu belirtir.²⁰³

Şîrâzî zimmet ehlinin mâbedleri hakkındaki kısıtlamanın alanına dair de şu bilgiye yer vermektedir: Zimmet anlaşması sadece onların yaşadığı bir belde gerçekleşiyorsa bu durumda yeni mâbed yapmaktan ve yıkılanı onarmaktan da menedilmezler. Bunun gibi içki, hınzır, haç gibi dinlerine ait alametleri izah etmekten, çan çalmaktan, tevrat ve incil'i açıkça okumaktan, kendilerine ait olan bayramları

²⁰¹ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/315.

²⁰² eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/315.

²⁰³ es-Sübki, *Fetâvâ es-Sübki*, 2/417.

açıkça kutlamaktan da menedilmezler. Dinlerini belli edecek şekilde farklı farklı kıyafetler giymek ve zünnar bağlamak ile de sorumlu tutulmazlar. Çünkü onlar kendilerine ait olan bir yurttadırlar ve dinlerini izhar etmekten burada menedilmezler.²⁰⁴

Heytemî de mezhebin bu konudaki görüşlerini dile getirirken söz konusu ihtilaflar ile alakalı tercihlerde bulunur. Bu bakımdan onun ifadeleri de önem arz etmektedir: Arazi Müslümanlara ait olup harâc ödemeleri ve mâbedleri hakkında statü şartını anlaşma metnine koymaları şeklinde gerçekleşen sulhta mâbedlerine statü taanınaacağı konusunda bir ihtilaf zikretmez. Ancak sulhun mâbedlere statü tanınacağına dair bir kayıt olmaksızın mutlak gerçekleşmesi durumunda en sahih görüşün mevcut mâbedlerine statü tanınmayacağı olduğunu belirtir. Buna delil olarak, sulhun mutlak olarak gerçekleşmesinin arazinin tamamının Müslümanlara ait olmasını gerektirdiğini ve onlara vatandaşlık statüsü tanınmanın mâbedlerine de statü tanımayı gerektirmeyeceğini zikreder. Sulhun arazinin onlara ait olması şartıyla gerçekleşmesi durumunda mevcut mâbedlerine statü tanındığı gibi en sahih görüşe göre yeni mâbed yapma haklarının olduğunu söyler. Arazi mülkiyetinin onlara ait olmasının onlara bu konuda serbestlik tanıyacağını ifade eder.²⁰⁵

Şirbînî de bu konu hakkındaki mezhep içi ihtilaflara dair değerlendirmelere ve tercihlere yer verir. Arazinin Müslümanlara ait olması şartıyla gerçekleşen ve mâbedlere statü tanınmasıyla alakalı herhangi bir şart koşulmaksızın mutlak olarak gerçekleşen sulhta en sahih görüşün mâbedlerine statü tanınmaması olduğunu söyler. Caizlik görüşünü savunanlar ise delil olarak gayrimüslimlere vatandaşlık statüsü tanınırken ihtiyaç duymaları sebebiyle mâbedlerinin de mutlak olarak gerçekleşen sulha hal karinesi ile dâhil olduğunu söylemektedirler. Zimmet ehli ile yeni mâbed inşa edebilmeleri şartı ile anlaşma yapılması durumunda bunun caiz olacağına dair görüşü Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) “Onların bu sözü, zaruretin bunu gerektirmesi durumuna hamledilir. Yoksa bunun başka bir gerekçesi olamaz.” şeklinde yorumladığını nakleder.²⁰⁶

²⁰⁴ eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/315.

²⁰⁵ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/294.

²⁰⁶ el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/77.

Arazi mülkiyetinin Müslümanlara ait olması durumunda zimmîlerin mâbedleri hususunda kısıtlanması gerektiği kanaatinin hâkim olduğu görülmektedir. Burada zimmîlere mâbedleri hakkında kısıtlama hakkını Müslümanlara veren ve hatta bunu gerekli kılan illetin arazi mülkiyetinin Müslümanlara ait olması olduğu görülmektedir. Arazinin onlara ait olması ve harâc vergisi ödemeleri şeklinde gerçekleşen bir sulhta ise mevcut mâbedlerinin statü tanınarak bırakılacağı görüşü hâkimdir. Çünkü bu durumda arzi onların mülküdür. Şîrbînî'nin tercih ettiği en sahih görüşe göre yeni mâbed yapma hakları da vardır. Çünkü hem mülkiyet hem de dâr onlara aittir. Dolayısıyla diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. İkinci bir görüşe göre yeni mâbed yapmaları yasaktır çünkü belde İslam hükmünün altındadır. Birinci görüşü savunanlara göre aynı şekilde burada hınzır ve içkiyi açıkça dolaştırmak ve satmaktan, çan çalmak gibi kendi dinlerine ait alametleri izhar etmekten ve bayramlarını kutlamaktan da menedilmezler.²⁰⁷

Şîrbînî son olarak statü tanınan mâbedlerinin onarımı ilgili tartışmaya yer verir Kenîselerinden statü tanınanları onarmaktan da menedilmeyeceklerini söyler. Çünkü onarmak varlığını devam ettirmektir. Onarmanın gizli ya da açıktan olması ile alakalı da iki farklı görüş olduğunu belirtir. Ona göre en sahih görüş bir gizlemeye gerek olmadığıdır. Mâbedlerini içeriden ve dışarıdan sıvamalarına engel olunmaz. Yıkılmış olan çatılarını onarmaları caizdir.²⁰⁸

2.3.4.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinin bu konudaki görüşleri Şafî mezhebi ile paralellik arz etmektedir. İbn Kudâme'nin belirttiğine göre sulh ile fethedilen araziler iki kısımdır. Birinci kısım, arazi zimmîlere ait olup bunun karşılığında harâc vergisi ödemeleri şeklinde gerçekleşendir. Bu durumda zimmîlerin ihtiyaç duydukları mâbedleri yapma hakları vardır. Çünkü dâr onlara aittir. İkinci kısım arazinin Müslümanlara ait Müslümanlara ait olup cizye ödemeleri şeklinde gerçekleşen sulhtur. Bu durumda yeni bir mâbed yapmak veya onarmak bakımından sulh neye göre gerçekleşmişse o hükümler geçerlidir. O da bunun delili olarak arazinin hepsi onlara ait olması şartı ile sulh yapılması caiz olduğuna göre beldenin bir kısmının onlara ait olması şartı ile

²⁰⁷ el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/77.

²⁰⁸ el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/78.

yapmanın da caiz olacağı şeklindeki kıyası zikreder. Bu durumda mâbedlerinin bulunduğu mekânların mülkü istisna olarak onlara ait sayılır. Ayrıca İbn Kudâme anlaşmanın Hz. Ömer’in de yaptığı gibi yeni mâbed yapma haklarının olmaması şartı ile yapılmasının evla olduğunu belirtir. Eğer sulh mutlak olarak herhangi bir şart konuşulmaksızın gerçekleşirse yine bu durumda Hz. Ömer’in sulhu üzerine hamledilir ve onun şartlarına göre uygulama yapılır.²⁰⁹

İbn Kudâme mâbedlerden statü tanınarak bırakılmasının caiz olduğu yerlerde onları onarmaları ve mâbedleri ile alakalı düzenlemeler yapmalarının da caiz olduğunu belirtir. Buna engel olmanın mâbedlerinin yıkılmasına ve yok olmasına yol açacağını, bunun da mâbedleri yıkmak manasına geleceğini söyler.²¹⁰

Mâbedlerin onarımı ile alakalı buraya kadarki görüşleri diğer mezhepler ile paralellik arz eden Hanbelîler’in tamamen yıkılan mâbedlerin yeniden yapılması hakkında ise farklı görüşleri vardır. Onlara göre mâbed tamamen yıkılır ise bu durumda yeniden bina edilmesi caiz değildir. İbn Kudâme İmam Ahmed’den bunun caiz olduğuna dair bir görüş de nakledildiğini belirtir. Çünkü bu, yıkılanın bina edilmesidir ve tıpkı bir kısmının yıkıldığında bina edilmesine benzemektedir ya da zarar gören bir yerini onarmak gibidir ayrıca bunu devam ettirmek caiz olduğuna göre yıkılan bir şeyi bina etmekte onu devam ettirmek gibi olduğu için caizdir. İbn Kudâme Hallâl’in (ö. 311/923) İmam Ahmed’in ‘Onların yıkılanı bina etmeleri caizdir’ şeklindeki görüşünü, ‘Bir kısmı yıkıldığı zaman’ şeklinde tevil ettiğini ve tamamen yıkılanı bina etmenin yasak olduğunu söylediğini nakleder. Hallâl böylece iki rivayetin arasını cem etmiş olmaktadır. Bu konudaki delilleri ise şöyle sıralar: Cezîre halkı ile yapılan anlaşmada geçen *yıkılanı yenilemeyeceklerine* dair şartın da bu görüşü desteklemektedir. Resûlullah’a (s.a.v.) ait : “İslâm’da kenîse bina edilmez ve ondan yıkılan da yenilenmez” hadisi de buna delil olmaktadır. Çünkü yıkılanı yapmak da dârüislâmda yeni bir kenîse bina etmek sayılır. Bu sebeple de yeniden bir mâbed bina etmek caiz olmadığı gibi caiz değildir. Mâbedlerin zarar gören kısımlarının onarılmasını bundan farklı görmekte ve bunun varlığını devam ettirmek, yıkılan bir şeyi iade etmenin ise yeniden yapmak olduğunu belirtmektedirler.²¹¹

²⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/240.

²¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/240.

²¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/241.

2.3.4.5. Değerlendirme

Zimmet ehlinin mâbedleri konusunda en geniş haklara sahip oldukları alanın bu kısma giren yerler olduğu görülmektedir. Dört mezhebde zimmet ehlinin kendileri için şart kuşup zimmet anlaşmasında kayıt altına aldıkları mâbedleri hususunda serbest olduklarında görüş birliği içindedir. Sulh ile fethedilen yerler Müslümanlara ait şehirlere dönüştüğünde gayrimüslimlere ait mâbedlerin bir hâkimiyet sembolü olarak değerlendirilmesine rağmen kısıtlanmıyor olması anlaşmaya uymanın gerekliliğinin ağır basmasındandır. Bununla birlikte sulh esnasında mevcut mâbedlerinin hürriyeti ile ilgili şartı mutlaka koşmaları gerektiği şeklindeki görüş mâbedlerin taşıdığı özel anlama binaen bu konudaki asıl hükmün kısıtlama olduğunu göstermektedir.

Müslümanlar ile ortak yaşamadıkları kendilerine ait şehirlerde yeni mâbed inşa etmelerinin caiz olacağı görüşünün dayanağı ise mâbedlere getirilen kısıtlamanın illetlerinin burada bulunmamasıdır.

2.3.5. Cezîretü'l-Arab İle İlgili Hükümler

Arap yarımadası İslâm hukukuna göre gayrimüslimlerin ikamesinin caiz olmadığı bir yerdir. Bu sebeple de fakihler orada gayrimüslimlere ait bir mâbedin bulunması söz konusu olamayacağını ifade ederler. Nitekim İbn Âbidîn bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “Arap diyarında yeni bir gayrimüslim mâbedi yapılması şöyle dursun, kadim bile olsa herhangi bir kenîseye statü tanınarak bırakılması söz konusu olamaz. Çünkü gayrimüslimlere orada yerleşme imkânı tanınamaz.”²¹² Ancak Cezîretü'l-Arab'ın kapsamının neresi olduğu ya da ilgili kısıtlamanın bu kapsama giren her yer ile mi alakalı olduğu konusunda bir takım farklı görüşler vardır. Dolayısıyla önce bu konuda delil olarak kullanılan rivayetlere, ardından da fakihlerin bu konudaki görüşlerine yer verilecektir.

2.3.5.1. Cezîretü'l-Arab'ın Statüsü Hakkındaki Deliller

Arap yarımadasının özel bir statüde kabul edilmesi ve diğer yerlere göre oraya bazı ayrıcalıkların tanınması hadislere ve sahabe uygulamasına dayanmaktadır. Bu konuda delil olarak nakledilen hadisleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

²¹² İbn Âbidîn, *Reddî 'l-muhtâr*, 6/327.

1. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v) üç vasiyette bulunmuştur: “Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan çıkartın. Elçi olarak gönderilen gruplara benim atıyyede bulunduğum gibi atıyyede bulunun.” İbn Abbas “üçüncüyü söylemedi ya da onu ben unuttum” demiştir.²¹³
2. Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre Hz. Ömer Resûlullah'ı (s.a.v) şöyle derken işitmiştir: “Yahudi ve Hristiyanları Arap yarımadasından çıkaracağım. Hatta orada Müslümanlardan başka hiç kimseyi bırakmayacağım.”²¹⁴
3. Tirmizî'nin naklettiği rivayete göre ise “Allah izin verir de yaşarsam Yahudi ve Hristiyanları Arap yarımadasından çıkaracağım” şeklindedir.²¹⁵
4. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Arap yarımadasında iki kible aynı anda bulunamaz.”²¹⁶

Hz. Ömer'in Arap yarımadasındaki Hristiyan ve Yahudi'leri Arap yarımadasından çıkarıp Irak bölgesinde yerleştirmesinde dayanağının bu hadisler olduğu ifade edilmektedir.²¹⁷

5. İbn Ömer'in naklettiğine göre Hz. Ömer Yahudi ve Hristiyanları Hicaz'dan sürmesi ile alakalı hadiselerin arka planı şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.v) Yahudilere karşı zafer kazandığında onları oradan sürmeyi istiyor idi. Çünkü bir yer zafer ile elde edilince orası Allah'a Resûl'ne ve Müslümanlara ait olur. Yahudiler Resûlullah'dan (s.a.v) araziyi işlemeleri ve çıkan mahsulün yarısının Müslümanlara ait olması şartıyla onları burada bırakmasını istediler. Resûlullah'da (s.a.v) *'Dilediğimiz kadar sizi burada bırakırız.'* dedi. Onlar da ta ki Hz. Ömer onları *Teyma* ve *Erhiya* 'a sürene kadar orada bırakıldılar.”²¹⁸

Burada Hz. Ömer'in yapılmış bir anlaşma olmasına rağmen onları sürmesindeki dayanağı Resûlullah'ın (s.a.v) *“Dilediğimiz kadar sizi burada*

²¹³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen* “Kitâbu'l-Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 3 (No: 3029).

²¹⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen* “Kitâbu'l-Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 3 (No: 3030).

²¹⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Kâhire: Dâru't-Te'sil, 1435) “Siyer”, 43 (No:1606).

²¹⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen* “Kitâbu'l-Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 3 (No: 3032).

²¹⁷ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (Beyrut, Lübnan: Daru'l Fikr, 1422), 6/263.

²¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar* (Beyrut, Lübnan: Dâru Tavki'n-Necât, 1422) “Kitâbu Farzi'l-Humus”, 19 (No:3152).

bırakırız.” Sözü ile bu anlaşmayı şarta bağlamış olmasıdır. Hz. Ömer buna dayanarak ve Rûlullah’ın onları buradan uzaklaştırma arzusunun ve vasiyetini yerine getirmek üzere bunu uygulamıştır.

6. Buhârî Hz. Ömer’in uygulaması ile alakalı olarak İbn Ömer’den şu nakilde bulunmaktadır: “Hz. Ömer hutbe okumak üzere minbere çıkmış ve şöyle demiştir: Şüphesiz ki Resûlullah (s.a.v.) Hayber Yahudilerini malları üzerine âmil olarak bırakmıştı ve onlarla anlaşma yaparken, ‘Allah sizi bıraktığı müddetçe ben de sizi burada bırakırım.’ demişti. Artık ben onların buradan sürülmesi gerektiği kanaatindeyim. Hz. Ömer bu işi yapmaya niyetlenince Ebû Hukayk Oğulları’ndan biri ona geldi ve ‘Muhammed (s.a.v) bizi burada bıraktığı ve mallarımız üzerinde bizi amil kıldığı halde sen bizi buradan çıkaracak mısın?’ dedi. Hz. Ömer: ‘Sen ne zannediyorsun? Ben Resûlullah’ın (s.a.v) sana Hayber’den çıkartıldığın ve genç, güçlü devenin seni geceler boyu hızlı hızlı götürdü zaman halin nasıl olur? sözünü unuttuğumu mu zannediyorsun?’ dedi. Bunun üzerine Yahudi ‘O Ebu’l-Kâsım tarafından yapılmış bir şakacık idi’ dedi. Hz Ömer ise ‘Yalan söyledin ey Allah’ın düşmanı!’ diye cevap verdi. Neticede Hz. Ömer onları sürdü ve onlara sahip oldukları meyvelerin karşılığında kıymetince mal ve deve verdi.”²¹⁹

2.3.5.2. Mezheplerin Konu Hakkındaki Görüşleri

Hadislerde zikredilen *Cezîretü’l-Arab* ifadesi ile kastedilen yasaklamanın Arap Yarımadası’nın tamamını kapsayıp kapsamadığı konusunda mezhepler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Heanefilere göre yasağın kapsamına tüm Arap Yarımadası dâhildir. Mâlikîler’deki iki görüşten biri de bu şekildedir. Şafîî ve Hanbelîler ise hadislerde geçen yasağın kapsamının Hicâz bölgesi ile sınırlı olduğunu söylemektedirler. Mâlikîler’in diğer görüşü de bu minvaldedir. Şimdi Mezheplerin *Cezîretü’l-Arab*, *Arzu’l-Arab* gibi ifadeler ile kastedilen zimmet ehlinin yerleşmesinin yasak olduğu yerin kapsamının neresi olduğuna dair görüşlerine yer verilecektir.

²¹⁹ el-Buhârî, “Kitâbu’ş-Şurû”, 14 (No:2730).

2.3.5.2.1. Hanefî Mezhebi

Serahsî'nin belirttiğine göre Arap diyarında (Erzu'l-Arab) köy olsun şehir olsun fark etmeksizin gayrimüslimlere ait bir mâbed bulunması caiz değildir. Bunun gibi herhangi bir şekilde içki ve domuzun satımı da caiz değildir. Çünkü bütün bunlar zimmet ehlinin yerleşmesine bağlı şeylerdir. Zimmet ehlinin ise Arap diyarında yerleşmelerine imkân tanınmaz. Arap yarımadasına ait bu özel hüküm Resûlullah'a (s.a.v) tazimin bir gereğidir. Çünkü orası Resûlullah'ın doğduğu ve yaşadığı yerdir. Resûlullah (s.a.v), *'Arap diyarında iki din bir arada bulunamaz'* diyerek buna işaret etmiştir. Yine O, *'Şayet yaşarsam Necrânoğulları'nı Arap yarımadasından kesinlikle çıkaracağım'* buyurmuştur. Serahsî Hz. Ömer'in Necranoğulları'nı Resulullah (s.a.v.) ile bir anlaşmaları olduğu halde buradan çıkarmış ve Şam'a sürmüş olmasını ve yine *Hayber* ve *Vâdi'l-kurâ* Yahudilerini de, onlar dışında Arap diyarında yaşayan diğer ehli kitabı da sürüp onlardan bir kısmını Şam'a, bir kısmını da Irak'a yerleştirmesini zikreder ve bundan açıkça Resûlullah'a hürmeten onların Cezîretü'l-Arab'da yerleşmekten men edileceklerinin anlaşıldığını söyler.²²⁰

Kâsânî Erzu'l-Arab'da herhangi bir gayrimüslim mabedinin bulunmasının söz konusu olamayacağı konusunda Serahsîye muvafakat ettikten sonra Arap sularından herhangi bir suyun da aynı hüküme tabi olduğunu belirtir. Müşrikler'in Arap diyarını mesken ve vatan edinmekten men edilmeleri ile alakalı bu özel hükmü diğer yerlere faziletli kılınmış olması sebebiyle Arap diyarını batıl dinlerden temizlemek gayesine matuf olduğu şeklinde açıklar.²²¹

İbn Âbidîn zimmet ehlinin mâbedleri ile alaklı konuları işlerken, *"Cezîretü'l-Aab'daki Kenîseler Yıkılır ve Zimmet Ehli Orada Yerleşmekten Men Edilirler"* şeklinde bir başlık koyar. Bu başlık altında gayrimüslimlerin Arap Yarımadası'nda mâbedlerinin bulunamayacağına bir ihtilaf olmadığını belirten İbn Âbidîn, gayrimüslimlerin orada yerleşmeleri caiz olmaması sebebiyle böyle bir şeyin zaten tartışmaya kapalı olduğunu ifade eder. İbn Âbidîn burada, Cezîretü'l-Arab ile kastedilen yerin kapsamının bir önceki bâbın başlangıcında açıklandığını söyler.²²² Bir

²²⁰ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/268.

²²¹ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/444.

²²² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/327.

önceki bâbda ise bu kapsamı, “Onun Kapsamı, Şam ve Kûfe sınırından Yemen’in en uç noktasına kadardır.” şeklinde açıklamaktadır.²²³

2.3.5.2.2. Malikî Mezhebi

Karâfî (ö. 684/1285) gayrimüslimlerin iskân edilmesinin caiz olup olmadığı yerler hakkında bahiste bulunurken Cezîretü’l-Arab hariç diğer yerlerde iskân etmelerine izin verileceklerini söyler. Cezîretü’l-Arab’ın kapsamını ise şöyle açıklar: İbâ b. Dînâr’ın (ö. 212/828) rivayetine göre, Mekke Medine ve Yemen’dir. İbn Habîb’in (ö. 238/853) rivayetine göre ise Uzunluk bakımından Aden ve onun etrafında bulunan yerlerden Rîfû’l-İrâk denen yere kadar, Yemen’in tamamı da dâhil olmak üzere Yemen’e kadardır. Deniz sahilinden ise Cidde ve onun etrafındaki yerler dâhil, doğu ve batı cihetinden ise Şam ve Mısır’ın etrafında bulunan yerlere kadardır. Yesrib ile sona erdiği yere kadar Semâve’nin arası da bu kapsamdadır. Cezîretü’l-Arab batı tarafından Bahr’ül-Kulzûm (Kızıldeniz), doğu tarafından Bahr’ül-Fâris, kuzey tarafından da Hind Denizi tarafından çevrelenmiş olması sebebiyle bu ismi almıştır.²²⁴

2.3.5.2.3. Şâfiî Mezhebi

Şîrbînî’ nin belirttiğine göre cizye karşılığında olsun olmasın fark etmez bütün gayrimüslimler Hicaz’ı vatan edinmekten menedilirler. O bu konuya delil olan hadisleri zikrettikten sonra bunlardan kastedilen, Cezîretü’l-Arab’ın tamamı değil, onun kapsamında bulunan yerlerden *Hicaz* bölgesi olduğunu söyler. Buna delil olarak da Hz. Ömer’in gayrimüslimleri Hicaz’dan sürmüş fakat Yemen’de bırakmış olmasını zikreder. Hâlbuki orası da Cezîretü’l-Arab’ın kapsamına dâhildir. Hicaz’ı ise Mekke, Medine ve Yemâme’den ibaret olarak tanımlar. Cezîretü’l-Arab’ın kapsamını uzunluk olarak Aden’in en uç noktasından Rîfû’l-İrak’a kadar. Genişlik olarak ise, Cidde ve deniz sahilinden onun etrafında bulunan yerlerden Şam kenarlarına kadar olarak tanımlar. Cezîretü’l-Arab şeklindeki isimlendirmenin ise Habeş denizi Fâris Denizi, Dicle ve Fırat tarafından çevrelenmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.²²⁵

²²³ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/289.

²²⁴ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zahîre fi’l-fikh* (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 3/452.

²²⁵ el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/66.

2.3.5.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hadislerde özel konum atfedilen Cezîretü'Arab'ın kapsamı İmam Ahmed'e göre Medine ve onun etrafında bulunan yerlerdir. İbn Kudâme bunun da Mekke, Yemame, Hayber, Yenbu` ve Fedek'den ibaret olduğunu belirtir.²²⁶

İbn Kudâme Cezîretü'l-Arab'ın kapsamı hakkındaki farklı görüşleri sıraladıktan sonra söz konusu hadislerde geçen Cezîretü'l-Arab ile gayrimüslimlerin yerleşmelerinin yasak olması kastedilen bölgenin Hicâz olması gerektiğini ifade eder. O da Şafiîler gibi gayrimüslimlerin Teymâ gibi Hicâz'ın etrafında bulunan yerlerde yerleşmekten de menedilmeyeceklerini söyler. Buna delil olarak da Hz. Ömer'in gayrimüslimleri buralardan sürmemesini delil getirir.²²⁷ İbn Kayyim bu konuda İbn Kudâme'den aynı görüşleri nakletmekle yetinmektedir.²²⁸

2.3.5.2.5. Değerlendirme

Arap Yarımadası bizzat naslara ve Hulefâ-i Râşidîn uygulamasına dayalı olarak özel statüde değerlendirildiği görülmektedir. Bu da farklı bir görüşün ortaya koyulmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Nitekim bu konuda icma` da nakledilmektedir. Dolayısıyla Zübeyir Aslan'ın bu konuda, Müslümanlar lehine herhangi bir fayda mülâhaza ediliyor olması durumunda Arap Yarımadası'ndan gayri müslimlerin çıkarılması cihetine gideleceği şeklindeki değerlendirmesi, bu bölgede ki mâbedlerin izalesini onların fonksiyonsuz kalması şartına bağlaması İslâm hukuk usûlü açısından uygun görülmemektedir.²²⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber gözetiminde “Medine vesikası” adı altında garanti alınan din ve vicdan hürriyeti gibi hakların gayri müslimler için uygulanmaya devam edilmesi gerektiği şeklindeki değerlendirmesi de aynı şekilde usûl açısından sorunludur.²³⁰ Nitekim gerek Medîne vesikası, gerek diğer anlaşmalar bulunsun bile Resûlullah'ın son zamanlarında gayrimüslimleri Arap Yarımadası'ndan çıkarmak ile alalkalı emirleri bunları nesh etmiş olmaktadır. Artık

²²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/243.

²²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/244.

²²⁸ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 3/179,186.

²²⁹ Zübeyir Aslan, *İslâm Hukukunda Mâbedlerin Yeri ve Hükmü* (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 100.

²³⁰ Aslan, *Mâbedlerin Yeri ve Hükmü*, 100.

Arap Yarımadası hakkında yapılacak uygulama için söz konusu anlaşmalar delil olmaktan çıkmıştır.

2.3.6. Mâbedlerin Hukukî Statüsü Bakımından Şehir-Köy Ayrımı

Zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı kısıtlamanın temelinde iki made halinde özetlenebilecek olan şu hususlar yer almaktadır:

- İslâm'a ait dinî sembollerin izhar edilmesi gereken yerlerde küfre ait sembollerin izhar edilmesi uygun değildir.
- Gayrimüslimler için yasak olmayan ancak Müslümanlar açısından günah olup etkilenecek ve zamanla bozulmalarını netice kılacak şeylere bu neticeyi doğuracak yerlerde izin verilmesi doğru değildir.

Bu mantığa bağlı olarak, zimmet ehlinin mâbedleri, dinlerine ait olan bazı semboller ve onlara göre helal iken İslâm'a göre yasak olan bazı şeylerle ilgili kısıtlamanın şehirlerle sınırlı tutulması gerektiği kanaatinde olan âlimler vardır. Bunula birlikte bir grup âlim de bu kısıtlamanın Müslümanlar ile birlikte yaşadıkları köyler için de geçerli olacağı kanaatindedirler.

Tahâvî'nin naklettiğine göre (ö. 321/933) İmam Muhammed *es-Siyer*'de herhangi bir tartışma zikretmeksizin sulh arazisinden olup şehre dönüşmüş olan yerlerde zimmet ehli mevcut mâbedlerinin bırakılacağını, yenisini inşa etmekten ise şehirlerde men edilip dışında kalan yerlerde menedilmeyeceklerini söyler. Savaşarak fethedilen bölgelerde de şehre dönüşen yerlerde mâbedlerini ibadet için kullanmaktan men edilirler.²³¹

Tahâvî diğer mezhepleride dâhil ederek mezheb imamları arasında zimmet ehlinin içki hıncır ve haçı açıkça taşımaktan, yeni mâbed inşa etmekten Müslümanların şehirlerinde men edileceklerine dair, ellerinde bulunan köylerde de bütün bunlardan men edilmeyeceklerine dair ihtilaf olmadığını söyler.²³²

Thâvî her ne kadar zimmet ehlini köylerde mâbed edinmeleri ve dinlerine ait sembollerini izhar etmeleri hususunda bir ihtilaf olmadığını söylese de daha sonraki dönemlerde bu konudaki ihtilafın derinleştiği görülmektedir.

²³¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Muhtasaru İhtilâfî'l-'Ulemâ* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416), 3/497.

²³² et-Tahâvî, *Muhtasaru İhtilâfî'l-'Ulemâ*, 3/497.

Serahsî İmam muhammed'den Müslümanların şehirlerinin içinde bulunmayan bir köyde zimmîlerin dinlerine ait olan alametleri izhar etmekten menedilmeyecekleri görüşünü naklettikten sonra bu konuda daha sonra mezhep içinde oluşan ihtilafa ait bilgilere yer verir. Onun belirttiğine göre Belh âlimlerinden pek çoğu bu konuda şöyle demektedirler: Mezhep sahibinden nakledilen bu görüş onların Kûfe'deki köylerinin haline bağlıdır. Çünkü Kûfe köylerinde yaşayanların çoğu ehli zimmet ve Râfizîler'den oluşmaktadır. Kendi bölgelerindeki köylerin ise zimmet ehlinin tıpkı şehirlerde menedildikleri gibi köylerde de bu alametleri izah etmekten men edilmeleri gerektiği kanaatindedirler. Ve bunu şöyle açıklamaktadırlar: “Çünkü bizim köylerimiz de tıpkı şehirler gibi Müslümanların cemaatlerinin bulunduğu, vaizlerin ve müderrislerin yaşadıkları yerlerdir.”²³³

Serahsî *Siyerü'l-kebîr* metninde bulunan “Zimmet ehlinin galip olduğu Hîre gibi içerisinde cumaların ve hadlerinin ikamet edilmediği şehirlere gelince, yine onlar dinlerine ait olan alametleri buralarda izhar etmekten ve yeni bir mâbed yapmaktan menedilmezler.”²³⁴ şeklindeki ibareyi şerh ederken kendi bölgesindeki âlimlerin, zimmîlerin köylerde dinlerine ait alametleri izhar etmekten herhangi bir kayıt olmaksızın men edilmeyecekleri kanaatinde olduğunu belirtir. Bu görüşü de şöyle açıklar: Köylerin halkı Müslüman olabilir, ancak oralar şehir değildirler. Orada cumalar ve hadler tatbik edilmemektedir. Zimmet ehlinin bir grup köylerde arsalar satın alıp oraya yerleşmek, mâbedler inşa etmek, içkiyi ve hınzırı orada açıkça alıp satmaktan menedilmezler. Çünkü buradaki yasak cumaların ve bayram namazlarının kılındığı hadlerin tatbik edildiği ve hükümlerin uygulandığı dinin alametlerinin ikame edildiği yerler için söz konusudur.

Serahsî bu tartışmaya *Mebhut*'ta da yer vermektedir. *Şerhu Siyeri'l-kebîr*'de geçen ifadelerle benzer şekilde, zimmet ehlinin köylerde dinlerine ait alametleri izhar etmelerinin yasak olmamasının halkı çoğunlukla gayrimüslim olan yerler için söylenmiş bir söz olduğunu ifade eder. Müslüman cemaatinin bulunup derslerin ve vaazların yapılması gibi dine ait bazı alametlerin de var olduğu köyler için bunun geçerli olmaması şeklindeki açıklamaları zikreder. Bu iki farklı görüşe yer verdikten sonra ise Ebu'l-Kâsım es-Saffâr'ın zimmet dinlerine ait alametleri izhar etmelerinin

²³³ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/262.

²³⁴ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/263.

köylerde de yasak olması şeklindeki görüşü daha sahih bulduğunu nakleder. Saffâr'ın bu görüşü şu şekilde açıkladığını nakleder: Çünkü cahil Müslümanların fitneye düşme ihtimali daha az olmasına rağmen şehirlerde bunların yasak olması bunların köylerde haydi haydi yasak olmasını gerektirir. Nitekim zimmîlerin bu şeyleri köylerde izhar ediyor olması fitne korkusunu daha çok barındıracak bir şeydir. Çünkü köy halkında cahillik daha galiptir ve fitne ihtimali daha fazladır.²³⁵

Bu açıklamalara göre zimmet ehlinin köylerde kendi dinlerine ait olan alametleri izhar etmeleri ve yeni bir mâbed yapmaları gibi şeyler konusunda kısıtlanmalarının nedeni Müslümanların da zaman içerisinde bunlar sebebiyle fitneye düşüp dinden uzaklaşmalarına engel olmaktır. Burada sedd-i zerâî esasının uygulandığını söylemek de mümkündür.

Serahsî tartışmaların ardından bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlemektedir: Dinlerine ait alametleri izah etmekten ve yeni bir mâbed yapmaktan şehirlerde ve şehrin sınırlarına dâhil olan yerlerde kesinlikle menedilirler. Halkının çoğu zimmet ehlinin köylerde bundan engellenmezler. Ancak Müslümanların da onlarla birlikte yaşamış olduğu köylerde meşâyih arasında ihtilaf vardır.²³⁶

Kâsânî Zimmet ehlinin içki ve hıznın ağızdan alım satımı, haçlarını açıkça taşımaları ve çan çalmalarından köylerde ve Müslümanların şehirlerinden olmayan herhangi bir yerde menedilmeyeceklerini söyleyerek söz konusu ihtilafa dair tercihini belli eder. Pek çok Müslümanın yaşaması durumunda bile cumalar ve hadlerin tabikine konu olmayan yerler için herhangi bir kısıtlamaya gerek olmadığını belirtir. Onun belirttiğine göre bu alametlerin izharı ancak Müslümanların şehirlerinde uygun değildir. Müslümanların şehirleri de cumaların ve bayramların ikame edilip hadlerin uygulandığı yerlerdir. Çünkü bahsi geçen bu şeyleri yasaklamanın sebebi İslâm'ın alametlerinin izharına konu olan bir mekânda küfrün alametlerini izhar etmektir. Dolayısıyla da bu yasaklama İslâm'ın alametlerini izhara konu olarak kabul edilmiş mekânlarla sınırlı tutulur. Bu mekânlar da büyük şehirlerdir.²³⁷

Merğînânî, İmam Muhammed'in köylerde mâbedler hakkında herhangi bir kısıtlama olmayacağına dair görüşünün *Kûfe* köyleri hakkında olduğunu çünkü

²³⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414), 17/135.

²³⁶ es-Serahsî, *Şerh-u Siyeri'l-Kebir*, 4/263.

²³⁷ el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 9/443.

Kûfe'nin köylerinde halkın çoğunun zimmet ehlinen olştüğünü söylemektedir. “Bizim diyarımızda ise böyle değildir. Çünkü bizim köylerimizde İslam alametlerinin hepsi değilse de bir kısmı mevcuttur. Bu sebeple bizim köylerimizde zimmet ehlinin mâbed yapmaları caiz olmaz.” diyerek diğer görüşü benimsediğini belirtir.²³⁸

Şeyhîzâde de bu konuda köylerin de kısıtlamaya tabi olması gerektiği şeklindeki tercihinin belirtir mahiyette şu bilgilere yer verir: Zimmet ehlinin mâbed inşa etmelerinin yasak olması köyler şehirler ve bunlara ait olan kullanım alanlarını da içerir. Bu konuda İbnü'l-Hümâm ve Mevsîlî'nin tercihinin bu yönde olduğunu özellikle belirterek diğer fakihlerin de bu yönde tercihte bulunduğunu söyler. Cuma ve hadlerin tatbik edilmediği köylerde bundan menedilmeyeceklerine dair görüşü ise “denilmiştir” şeklinde temriz sigasıyla nakleder.²³⁹

İbn Âbidîn'e gelindiğinde ise o, bu konuda artık tek geçerli fetvanın zimmet ehlinin yeni mâbed inşa etmelerinin köylerde de yasak olması gerektiği şeklindeki fetva olduğunu, *meşayih*ın bunu tercih ettiğini söylemektedir. Hatta artık buna muhalif bir fetvanın muteber olmayacağını, böyle bir fetva ile amel edilemeyeceğini ve böyle fetva veren bir kişinin de fetva hususunda hacr edileceğini söylemektedir.²⁴⁰

Mâlikîler de zimmet ehlinin sulh ile fethedilmiş yerlerde, Müslümanlar ile birlikte yaşamıyor olmaları durumunda mâbedleri ve dinlerine dair alametleri konusunda serbest oldukları görüşündedirler. Savaşarak fethedilmiş yerlerde ise Müslümanlarla birlikte bulunmasalar dahi mâbedleri hakkında tam bir kısıtlama olması gerektiği kanaatindedirler. Sahnûn bu konuda İbnü'l-Kâsım'ın onlarla sulh yapılan köylerinde beldelerin onlara ait olması sebebiyle bundan menedilmelerini doğru bulmadığını nakleder. Ancak savaşarak fethedilen yerlerde kesinlikle bunlara müsaade edilmemelidir.²⁴¹

İbn Ebî Zeyd'in naklettiğine göre İbnü'l-Mâcişûn devlet başkanı onlar ile anlaşma yaparken yeni bir mâbed inşa etme şartı koşsalar bilr bu şart Müslümanlar ile birlikte yaşadıkları yerler için geçerlilik ifade etmez. Müslümanların onlarla birlikte yaşamadığı beldelerde veya şehirlerde ise böyle bir şart koşmasalar bile onların yeni

²³⁸ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübedî* (Beyrut: Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ts.), 2/404.

²³⁹ Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 2/476.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/327.

²⁴¹ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 3/435.

mâbed yapmalarına karışılmaz. Bu sulh ile fethedilmiş olan yerler içindir. Ancak savaşarak fethedilmiş olan yerlerde zimmet ehli kılınırken ellerinde bulunan mâbedler yıkılmalı ve daha sonradan yeni bir mâbed yapmalarına da izin verilmemelidir. Müslümanlardan ayrı bir yerde yaşasalar bile savaşarak fethedilen yerler için hüküm böyledir.²⁴²

Kârâfî mezhebin bu konudaki kanaatini şu şekilde özetler: Müslümanların onlarla beraber yaşamamış olduğu şehirlerde, eğer burası sulh ile fethedilmiş bir yer ise yeni bir mâbed inşa edebilirler. Ancak savaşarak fethedilmiş bir yer ise Müslümanlardan farklı bir yerde yaşıyor olsalar dahi yine de onlara yeni mabet inşa etmek hususunda izin verilmez.²⁴³

Hanbeli mezhebi eserlerinde böyle bir ayrımla alakalı herhangi bir tartışmaya rastlanmaz. Nitekim İbn Kayyim da Ahkâmü ehli'z-zimme'de kendisinden önceye ait böyle bir nakilde bulunmamaktadır. Ancak o kendi kanaati olarak devlet başkanının bu konuda maslahata göre karar verme yetkisinin olduğunu belirtir. Müslümanların zarar görmesine sebep olacak bir durum söz konusu ise mâbedlerine el koyabilir. Müslümanların ihtiyaç duyması durumunda mâbedlerini onlardan alabilir. Kalabalık olup bir köyde onlara ait kadîm bir mâbed bulunması durumunda ihtiyaç yok ise bu onlara bırakılabilir. Savaş olmaksızın sulh ile fethedilmiş ve statü tanınmış bir mâbedin ise anlaşma kurallarına uydukları müddetçe alınması caiz olmaz. Ancak karşılığında bir şey vererek ya da razı ederek alınması mümkündür.²⁴⁴

Zimmîlerin mâbedleri ve dinlerine ait alametleri izhar etmek konusunda sadece şehirlerde kısıtlanacaklarını söyleyenler alametlerin izharının şehirler için önem ifade ettiği görüşündedirler. Zaman içerisinde köylerin ve şehir dışı yerlerin de alametlerin izharı bakımında önem arz etmesi ile kısıtlamanın illetlerinin buralarda da mevcut hale gelmesi durumunda buralarda da aynı kısıtlamanın yapılması gerektiğini söylemek doğru görölmektedir. Nitekim fetvaların da zaman içerisindeki seyrinin bu yönde olduğu gözlemlenmektedir. Aynı şekilde alametlerin izharı bakımından önem arz

²⁴² Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdîrahmân el-Kayrevânî İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve 'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Mudevveneti min Ğayrihâ mine'l-Ummehât* (Beyrut: Dâru Ğâribî'l-İslâmî, 1999), 3/376.

²⁴³ el-Kârâfî, *ez-Zahîre*, 3/458.

²⁴⁴ el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, 4/25.

etmeyen ve kısıtlamayı gerektirecek illetlerin bulunmadığı yerler de her neresi olursa olsun oralarda herhangi bir kısıtlamanın yapılması gerekmeyeceğini söylenebilir.

SONUÇ

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler de zimmet anlaşması neticesinde İslâm ülkesinin vatandaşı olabilmektedirler. İslâm ülkesinin vatandaşı olan gayrimüslimlere zimmî denmektedir. Zimmîlere genel anlamda Müslüman vatandaşlar gibi temel hak ve özgürlükler tanınmaktadır. Bununla birlikte İslâm hukukuna göre Müslümanlar açısından yasak olan bazı şeylerden muaf tutulmak gibi din farklılığına dayanan belli ayrıcalıklara sahip olurken aynı sebep onlara belli yükümlülükler de getirmektedir. Bu bağlamda zimmîlere dinlerine ait bazı alametlerin izharı konusunda kısıtlama getirildiği görülmektedir. Bu kapsama, kendileri açısından caiz olan bazı şeyleri Müslümanlar ile birlikte yaşadıkları yerlerde açıktan yapmalarının yasak olmasının yanında mâbedleri konusundaki kısıtlamalar da girmektedir.

Zimmîlere mâbedleri hususunda getirilen kısıtlamalara Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetinde ve sahabe uygulamasında dayanaklar bulunmaktadır. Bunun yanında zimmîlerin mâbedlerine yönelik kısıtlamaların taşıdıkları sembolik anlam, ifade ettikleri rekabet ve muhalefet algısı ile açıklandığı ve Müslümanların mülkiyetlerindeki tasarruf yetkisi ile de temellendirildiği görülmektedir. Ait oldukları dinler adına propaganda anlamı taşıyor olmaları da dini koruma maslahatına yönelik bir kısıtlama sebebi olarak değerlendirilmektedir.

Bu illetler sebebiyle zimmîlerin mâbedlerine yönelik kısıtlama hükmü asıl gibi görünse de anlaşmaya ve kısıtlama gerektirici illetlerin bulunmamasına bağlı olarak zimmîlere mâbedleri hususunda serbestlik tanınabileceği görülmektedir.

Zimmet ehlinin mâbedlerinin hukukî statüsü incelenirken mâbedlerin bulunması söz konusu olacak şehirler üç kısma ayrılarak ele alındığı görülmüştür. Bunlar Müslümanların kurdukları şehirler, Müslümanların savaşarak fethettikleri şehirler ve sulh ile fethedilen şehirlerdir.

Müslümanların sıfırdan kurdukları şehirlerde zimmet ehlinin mâbed inşa etmesinin caiz olmadığına icma` nakledilmektedir. Müslümanların savaşarak fethettikleri yerler Müslümanların yaşadıkları ve İslâm alametlerinin izhar edildiği bir şehirlere dönüşünce artık orada zimmet ehlinin yeni bir mâbed inşa edemeyeceği hususunda yine dört mezheb erbabı arasında Malikîlerden Sahnûn ve onu takip eden bir gurup âlim hariç çoğunluk ittifak halindedir. Bu kısma giren yerlerde

gayrimüslimler zimmî kılınırken ellerinde bulunan mâbedlerin yıkılıp yıkılmayacağı hususunda ise ihtilaf görülmektedir. Hanefîlerdeki hâkim kanaat bu kısma giren mâbedlerin yıkılmayacağı ancak başka maksatla kullanılacağı şeklindedir. Mâlikî'ler, Şafîî'ler ve Hanbelî'ler içinde ise hem yıkılmaları gerektiği hem de yıkılmamaları gerektiği şeklinde iki farklı görüş vardır.

Sulh ile fethedilen şehirlerde zimmet ehlinin kendileri için şart koştukları ve zimmet anlaşmasında kayıt altına alınan mâbedlerine statü tanınacağı konusunda dört mezheb görüş birliği içindedir. Ancak Mâlikîler, Şafîîler ve Hanbelîler içindeki bir görüşe göre göre sulh esnasında mevcut mâbedlerinin hürriyeti ile ilgili şartı mutlaka koşmalıdırlar. Bu şartın koşulmaması durumunda gerçekleşen mutlak sulh mevcut mâbedlerin korunmuşluğunu içermez. Diğer görüşte olanlar mutlak gerçekleşen anlaşmanın da hâl karînesi ile bunu içereceği kanaatindedirler.

Sulh ile fethedilen şehirlerde yeni mâbed inşa etmeleri Hanefîler ve Şafîîlere göre müslümanlar ile ortak yaşamadıkları şehirlerde caizdir. Malikîlerden bir görüşe göre bu mutlak olarak caizken Malikîler'den diğer bir görüşe ve Hanbelîler'e göre ise yeni mâbed inşa etmeleri bunu şart koşsalar bile caiz değildir. Şafîîler içinde de yeni mâbed inşa etmelerini şart kışmalarının geçersiz olacağı görüşü vardır ancak bu Müslümanlarla ortak yaşadıkları şehirler ile sınırlı tutulmuştur.

Kısıtlama gerektiren illetlerin sadece Müslümanlar ile zimmilerin ortak yaşadığı şehirlerde mi geçerli olduğu yoksa köylerin ve zimmilerin yaşadığı diğer yerlerin de bu kısıtlamaya dâhil mi olduğu üzerinede tartışıldığı görülmektedir. Kısıtlama gerektirici illetlerin köylerde de bulunmasıyla birlikte bu konudaki görüşlerin zaman seyri içerisinde köylerin de kısıtlamaya tabi olacağı şeklinde geliştiği görülmektedir.

Çoğunluğa göre zimmet ehlinin mâbedlerinden statü tanınanlar bunun tamiri hususunda da serbesttirler. Ancak statü tanınan bir mâbedin başka bir yere taşınmasının caiz olmadığına ittifak vardır.

Bu bahsi geçen sınıflandırmanın dışında tutularak değerlendirilen bir diğer bölge de Cezîretü'l-Arab bölgesidir. Hakkında vârid olan hadîsler ve sahabe uygulaması neticesinde Cezîretü'l-Arab'ın özel bir statüde değerlendirildiği görülmektedir. Ancak hadislerde geçen "Cezîretü'l-Arab" ile alakalı kısıtlamanın Arap Yarımadası'nın tamamını kapsayıp kapsamadığı konusunun fakihler arasında

ihtilaflı olduğu görölmüştür. Heanefiler'e göre Yasağın kapsamına tüm Arap Yarımadası dâhildir. Mâlikîler içinde bulunan iki görüşten biri de bu şekildedir. Şafîî ve Hanbelîler ise hadislerde geçen yasağın kapsamının Hicâz bölgesi ile sınırlı olduğunu söylemektedirler. Mâlikîler'in diğerk görüşü de bu yöndedir.

Zimmîlere mâbedleri konusunda getirilen kısıtlamaların bir hak ihlali olarak değerkendirilmesi doğru değildir. Tam aksine mâbedler ile ilgili hükümlerde adalet gözlemlenmektedir. Bunun gerekçelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Anlaşmaya sadakat: Günümüzde de bir ülke hâkim olduğu topraklarda hâkimiyetinin alameti olarak kendi bayrağının dalgalanmasını ister ve bunun aksini kabul edemez. Dolayısıyla Müslümanların hâkim oldukları bir yerde kendi hâkimiyetlerine dair alametleri ikame etme ve diğerk hâkimiyet alametlerini kaldırma düşüncesinde olmaları gayet tabii görölmelidir. Ancak buna rağmen sulh anlaşması esnasında zimmet ehlinin mâbedleri ile alakalı hürriyet talep etmeleri durumunda bu onlara tanınmaktadır. Mâbedlerin bir hâkimiyet sembolü olarak değerkendirilmesine rağmen bu şekilde bir uygulamanın kabul edilebilir olması Müslümanların anlaşmalara sadakatini göstermektedir.
2. Sabit olmuş hakların korunması: Müslümanlar bir yere şehir kurmadan önce burada zimmet ehline ait statü tanınmış bir mâbed olması durumunda bu mâbed zamanla şehrin içinde kalsa bile artık statüsü iptal edilmez. Hâlbuki burada da kısıtlama gerektirici sebepler mevcuttur. Ancak onlara önceden tanınmış ve sabit olmuş bir hakkın var oluşu kısıtlamayı gerektiren illetler bulunsa dahi bu hakkı iptal ettirecek bir sebep olarak değerkendirilmemektedir. Aynı kural diğerk taraftan Müslümanların sıfırdan kurdukları ve üzerinde hak sahibi oldukları bir mekâna zimmet ehlinin sonradan gelip yerleşmesi durumunda işletilmektedir. Bu durumda da Müslümanların bu mekândaki hakları önceden sabit olmuştur ve artık daha sonradan Müslümanların sabit olan haklarına ve onların maslahatına uygun olmayan bir şeye müsaade edilmesi bu defa bu hakların ihlali olur. Netice olarak bu uygulamada iki tarafın da haklarını gözetken bir adalet söz konusudur.

3. Mülkiyette tasarruf hakkına saygı: Zimmet ehlinin sulh esnasında arazi mülkiyetinin kendilerine ait olmasını şart koşmaları şeklinde gerçekleşen bir sulhta mâbedleri konusunda serbest olacakları görüşü mülkü onlara ait olan yerlerde onların özel mülküne karşı teaddide bulunulmadığını göstermektedir. Onlara ait bir mülkte dilediklerini yapmak onlara ait bir hak olarak değerlendirilmekte ve bu konuda serbest bırakılmaktadırlar.

Zimmet ehlinin mâbedlerine yönelik kısıtlamalarda zimmet ehlinin haklarından mahrum edilmesi değil Müslümanlara ait hakların korunması ve maslahatlarının gözetilmesi maksadı bulunmaktadır. Getirilen kısıtlamalar da zimmet ehlinin haklarını ihlal edecek boyutta olmamaktadır.

İşin teorik olarak yönü bu şeklide olmak ile beraber, tarih boyu farklı dönemlerdeki uygulamanın bu teori ile ne ölçüde örtüştüğü araştırmaya değer bir konudur. Böyle bir araştırma neticesinde eğer bu teoriye uymayan uygulamalar tespit edilmesi durumunda bu uygulamaların fetva literatürü ve şer'îyye sicilleri gibi hukukî dayanakları üzerine bir çalışma yapmak da yine aynı şekilde önemi haiz bir alandır.

KAYNAKLAR

- Abdürrezzak, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. Kahire: Dârü’t-Te’sîl, 2015.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Fethu bâbi’l-inâye fî şerhi kitâbi’n-Nukâye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâtî’l-Mesâbîh*. Beyrut, Lübnan: Daru’l Fikr, 1422.
- Altıntaş, Hayrani. “Dehriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aslan, Zübeyir. *İslâm Hukukunda Mâbedlerin Yeri ve Hükümü*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*. thk. Emîn Sâlih Şa‘bân. 12 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh ilmi & İslâm hukuku terimleri sözlüğü*. ed. Kemal Yıldız. İstanbul: Nizamiye Akademi, 1. bsk., 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar*. Beyrut, Lübnan: Dâru Tavki’n-Necât, 1422.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Ahkâmü’l-Kur’ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhin. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 1415.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fî’l-fikhi’l-Hanefî*. thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş. 8 Cilt. Beyrut, Medine: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Dârü’s-Sirâc, 2010.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-. *Ahkamu ehli’z-zimme*. Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kutübi’l-İlmimiyye, 1423.
- Deylemî, Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-. *el-Firdevs bi mesûri’l-hitâb*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Dimeşk: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430.
- Ebû Ubeyd, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü’l-emvâl*. Riyâd: Dârü’l-Fadîle, 2007.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Harâc*. Mısır: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, 2006.

- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb İbn Mûsâ el-Kefevî. *el-Külliyât. Müessesetü'r-Risâle*, 2. Basım, 2016.
- Ebü'l-Esbâğ, İsa b. Sehl b. Abdullah el-Esedî el-Kurtubî el-Gırnatî. *Dîvânu Ahkâmi'l-kübrâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 4. Basım, 1434.
- Fayda, Mustafa vd. "Zimmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Günay, Hacı Mehmet. "Devletler Hukuku". *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1423.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid. Mektebetü'l-Kudsî*, 1414.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc*. Mısır: Mektebetü't-Ticâriye, 1938.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 14 Cilt. Lübnan: Daru'l-Kutûbi'l-İlmîyye, 2. Basım, 2011.
- İbn Ebû Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî. *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Mudevveneti min Ğayrihâ mine'l-Ummehât*. Beyrut: Dâru Ğârîbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Temyîz fî telhîsi tahrîci ehâdîsi Şerhi'l-Vecîz*. Riyâd: Edvâu's-Selef, 1. Basım, 1428.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Mısır: Mektebü'tü'l-Mustafâ, 1375.
- İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî. *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*. Beyrut, 1423.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddîn İsmâil b. Ömer. *Müsnedü'l-Fârûk*. el-Feyyum: Dârü'l-Felâh, 2010.
- İbn Kudâme, el-Makdisî. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Alemü'l-Kütüb li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 1417.
- İbn Münzir, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.

- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *en-Nehrü'l-fâik şerh-u Kenzi'd-dekâik*. 3 Cilt. Beyrut, Lübnan, 1422.
- İbn Şâs, Ebû Muhammed Abdullâh b. Necm el-Cuzâmî. *İkdu'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi âlimi'l-Medîne*. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1423.
- İbn Yûnus, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh es-Sikillî. *el-Câmî li mesâili'l-Müdevvene*. Beyrut, Lübnan: Daru'l Fikr, 1. Basım, 2013.
- İbni ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Musannef*. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *et-Tahkîk fî Eehâdîsi'l-hilâf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethü'l-kadîr*. Beyrut, Lübnan: Daru'l Fikr, 1. Basım, 1424.
- İbn Zencevey, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *el-Emvâl*. Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986.
- İhsân, Muhammed Amîm el-. *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmimiyye, 1. Basım, 2003.
- İnce, İrfan. "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. istanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kâdî Abdulvehhâb, Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Ali. *Uyûnu'l-mesâil*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1430.
- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd. *Fetâvâ Kâdîhân*. thk. Sâlim Mustafâ el-Bedrî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîre fi'l-fikh*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 5. Basım, 2009.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. 8 Cilt, 1425.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1426.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, ts.
- Meydânî, Abdulğânî el-Ğuneymî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. 2 Cilt. İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2017.
- Muhammed b. Abdillâh, Ebû Abdillâh b. Abdillâh b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî. *el-Hadis*. Riyâd: Edvau's-Selef, 1998.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Resûlillâh*. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1435.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ el-Müzenî. *Muhtasaru'l-müzenî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî, 1412.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî. *Kitâbu'l-fiten*. Kahire: Mektebetu't-Tevhîd, 1412.
- Özel, Ahmet. "Dârülharp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özel, Ahmet. *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dârü'lislâm Dârülharb*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- Rabâî, Abdullah b. Ahmed b. Rebîa İbn Zebr. *Şurûtu'n-Nasârâ*. Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1994.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. ManSûr el-Horasânî. *es-Sünen*. Riyâd: Dârü'l-Elûke, 2012.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Daru'l-Kutübi'l-İlmimiyye, 1414.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414.
- Serahsî, Muhammed ibn Ahmed. *Şerh-u Kitâb-i siyeri'l-kebir*. 5 Cilt. Daru'l-Kutübi'l-İlmimiyye, 1. Basım, 1997.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm. *Fetâvâ es-Sübkî*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, ts.
- Şâfi'î, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*. Kuveyt: Şeriketü'l-Ğırâs, 1425.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433.
- Şeybânî, Muhammed İbn el-Hasen. *Kitâbu'l-âsâr*. Dâru'n-Nevâdir, 1429.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. nşr. Halîl İmrân el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *el-Eserü'l-mahmûd li kahri zevi'l-ukûd ve yelihi Kahru'l-mille el-küfrâniyye bi'l edilleti'l-Muhammediyye li tahrîbi deyri mahalle el-Cevvâniye*. Cezâir, Bâbü'l-Vâdî: Mektebetü ve Tescîlâtü'l-Ğrabâ el-Eseriyye, 1. Basım, 2009.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsne'dü's-Şâmiyyîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Muhtasarü İhtilâfî'l-'Ulemâ*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed ibn Muhammed. *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*. Müessesetü'r-Risâle, 1415.
- Tahtâvî, Ahmed ibn Muhammed. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutübi'l-İlmimiyye, 2017.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *"Temel Hak ve Özgürlükler Açısından" İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Âdem el-Kureşî el-Kûfî. *el-Harâc*, ts.
- Zeydân, Abdulkerim. *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fî dâri'l-harb*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, ts.

“Dârülahd”. *el-Mevsûatü'l-Fıkhıyye*. 20/217-220. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990 1410.

el-Mevsuatü'l-fıkhıyye. Kuveyt : Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1992.

